

**БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ
КЭУ: ӨНҮГҮҮГӨ КОШКОН
САЛЫМЫ, БАШКАРУУ ЖАНА
ТУРУКТУУЛУК**

2026

УДК 327 (100-87) (орус тилиндеги версия үчүн)
ББК 66.4 (0)
Н – 11

Автордук топ:

Башкы редактор – Н. ДОБРЕЦОВА, “Өнүктүрүү саясат институту” КБнын башкаруусунун төрайымы
Башкы автор-аналитик – М. СЕМЕНЯК.
Усул боюнча консультанттар – А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, “Жарандык катышуу” коомдук фонду.

Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү отчеттун консультант-авторлору:

Казакстан – А. ГЛАДКИХ, “АРГО” Жарандык коомду өнүктүрүү ассоциациясы, Алматы.
Кыргызстан – А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, “Жарандык катышуу” коомдук фонду.
Тажикстан – Х. РАСУЛОВА, “Туруктуу өнүгүү үчүн баалоо” коомдук уюму.
Түркмөнстан – С. АГАБАЛАЕВ, “Кейик Окара” коомдук уюму.
Өзбекстан – Н. КАРИМБЕРДИЕВА, “Юксалиш” кыймылы.

Долбоордун

административдик тобу –
Дизайн –

С. МУСТАФАЕВА, А. БУЗУРМАНКУЛОВА, Ж. ИБРАГИМОВ.
А. СГУРСКИЙ.

Н –11 **Борбордук Азиядагы КЭУлар: туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук. –**

Бишкек: Өнүктүрүү саясат институту, 2026. – 92 с.

ISBN 978-9967-11-929-1

Бул отчет Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө коммерциялык эмес уюмдардын кошкон салымын баалоого арналган. Изилдөөдө коммерциялык эмес уюмдар экономикалык катышуучулар, коомчулук үчүн маанилүү кызмат көрсөтүүчүлөрдүн өкүлдөрү, мамлекеттик өнөктөштөр, жергиликтүү өнүгүүнүн субъекттери, колдонмо тажрыйба булактары жана калк менен аймактардан кайтарым байланыштын каналдары катары каралат. Өзгөчө көңүл адатта толук эсепке алынбай келген салым түрлөрүнө бурулат: КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка, жеке сектордун өнүгүүсү, аярлуу топтор үчүн тоскоолдуктарды азайтуу жана жергиликтүү жамааттардын туруктуулугуна тийгизген таасири. Бул отчет Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар долбоорлорду аткаруучулар жана кызмат көрсөтүүчүлөр гана эмес, ошондой эле өнүгүүнүн маанилүү ресурсу экенин көрсөтөт. Алар жумуш орундарын түзүшөт, ресурстарды тартып келишет жана кайра бөлүштүрүшөт, аярлуу топторго жардам беришет, чечимдерди иштеп чыгууга жана мониторинг жүргүзүүгө катышышат, жергиликтүү демилгелерди өнүктүрөт, ишкердикти колдойт жана адамдар, жамааттар жана бизнес үчүн чөйрөнү туруктуу, ачык-айкын жана жагымдуу кылууга көмөктөшөт.

Отчет аймактагы беш өлкө: Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстан боюнча статистиканы, кейстерди, серепчилик баалоолорду жана салым моделдеринин типологиясын бириктирген аймактык синтезге негизделген. Изилдөө сандык маалыматтарды жана сапаттык усулдарды бириктирип, КЭУлардын салымын бир нече өлчөмдөрдө көрсөтөт: институционалдык, экономикалык, социалдык, башкаруучулук жана тематикалык. Ошол эле учурда маалымат топтомдорунун чектелүүлүгүнө жана айырмачылыктарына байланыштуу түз салыштырма талдоодо катары каралбайт.

Өзүнчө көңүл түзүлүп жаткан КЭУлардын чечимдердин уникалдуулугуна, инновациялуулугуна, натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна бурулган. Бул чечимдер ийкемдүү жана даректүү ишмердүүлүк моделдери катары ири мамлекеттик жана рыноктук программаларды толуктоо катары, ошондой эле мамлекеттин, рыноктун жана үй-бүлөнүн мүмкүнчүлүктөрү жетишсиз болгон учурларда колдонулат.

Отчет Борбордук Азиянын өнүгүүсүндө КЭУлардын ролун тагыраак түшүнүүгө кызыкдар болгон бардык тараптарга арналган: мамлекеттик органдардын, жарандык сектордун, донорлордун, бизнестин өкүлдөрүнө, изилдөөчүлөргө жана кеңири коомчулукка.

Partnership | Progress | Prosperity

ӨНҮКТҮРҮҮ
САЯСАТ
ИНСТИТУТУ

Бул изилдөө Улуу Британия Өкмөтү тарабынан каржыланган “Экономикалык өнүгүү үчүн эффективдүү башкаруу” программасынын каржылык колдоосу менен жүргүзүлдү.

Басылманын электрондук версиясы Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мамлекеттик тилдеринде, орус жана англис тилдеринде төмөнкү сайттарда жарыяланган: www.dpi.kg, www.yumh.uz.

Басылманын тексти орус тилинде иштелип чыккандыктан, орус тилиндеги текст менен Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мамлекеттик тилдериндеги жана англис тилиндеги тексттердин ортосунда айырмачылыктар болгон учурда, орус тилиндеги текст туура деп эсептелет.

Өтүнүч, колдонмону же анын кайсы бир бөлүктөрүн кандай гана формада жана кандай гана каражаттар менен болбосун – электрондук же механикалык ыкмалар менен, анын ичинде фотокөчүрмө, үн жазуу, ар кандай маалымат сактоочу түзүлүштөр жана маалымат издөө системалары аркылуу – жайылтуу учурунда басмаканаларды төмөнкү электрондук даректери аркылуу кабардар кылуунуздарды суранабыз: ndobretsova@dpi.kg, office@dpi.kg

ISBN 978-9967-11-929-1

УДК327 (100-87)
ББК 66.4 (0)

© Өнүктүрүү саясат институту, 2026
© “Юксалиш” кыймылы, 2026

Мазмуну:

ЖАРАНГА.

Борбордук Азиядагы КЭУлар жөнүндө 28 факт: жумуш орундар, салыктар, экономика, кызмат көрсөтүүлөр, адамдарга жардам жана өлкөлөрдүн өнүгүүсү	6
Кыскартуулардын жана шарттуу белгилердин тизмеси	10
Кыскача резюме	12
Киришүү	14
1. Адабиятка сереп	16
1.1. Легитимдүүлүк теориясы жана КЭУлардын салымын моюнга алуу көйгөйү	16
1.2. КЭУлардын салымын өлчөө: статистикалык көрүнүктүүлүк жана методологиялык чектөөлөр	16
1.3. КЭУлар институционалдык акторлор катары: жарандык мейкиндик, башкаруунун отчеттуулугу жана өнүгүү шарттары	17
1.4. Борбордук Азиядагы КЭУлар: өлчөөнүн жетишсиздиги жана легитимдүүлүктү чыңдоо тапшырмалары	18
2. Талдоонун методологиялык ыкмасы жана чектөөлөрү	20
2.1. Изилдөөнүн жалпы логикасы	20
2.2. Маалымат чогултуунун усулдары жана булактары.....	20
2.3. Талдоо ыкмасы	21
2.4. Өзгөрүүлөр теориясынын элементтери.....	22
2.5. Натыйжаларды чечмелөөнүн ыкмасы.....	22
2.6. Чектөөлөр.....	22
3. КЭУ секторунун региондук портрети	24
3.1. Сектордун жалпы мүнөздөмөсү.....	24
3.2. Уюштуруучулук формалары.....	25
3.3. Катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдар	25
3.4. КЭУлардын ишмердигинин негизги формалары.....	26
3.5. Каржылоо булактары жана ресурстук база	27
4. КЭУлардын салымын баалоонун өлкөлүк моделдеринин типологиясы	29
5. Берилген отчеттун максаттары үчүн КЭУлардын салымы деп эмне саналат?	32
6. КЭУлардын институционалдык (тармактык) салымы: сектор экономиканын катышуучусу катары	33
6.1. КЭУлар иш берүүчүлөр катары	33
6.2. КЭУлар салык төлөөчүлөр жана бюджеттик системанын катышуучулары катары.....	36
6.3. КЭУлар кошумча наркты өндүрүүчүлөр катары	37
6.4. КЭУлар финансылык ресурстарды тартуу жана кайра бөлүштүрүү каналы катары	38
6.5. КЭУлар товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү катары	39
7. КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарына кошкон салымы	40
7.1. КЭУлар мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу жана реформаларды ишке ашыруу циклидин катышуучулары катары	40

7.2. КЭУлар мамлекеттик деңгээлдеги чечимдер үчүн сереп булагы катары	42
7.3. КЭУлар калктан кайтарым байланыш алуу каналы катары	43
7.4. Коомдук мониторинг жана отчеттуулук	44
7.5. Өз ара аракеттенүү платформалары жана биргелешкен чечимдер	46
8. КЭУлардын экономикалык өнүгүүгө кошкон салымы	48
8.1. Социалдык ишкердүүлүк жана инклюзивдүү өнүгүү	48
8.2. Ишкердүүлүктү, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү	49
8.3. Экономикалык шарттарга таасир этүүчү инфраструктуралык жана кызмат көрсөтүүчү долбоорлор	50
8.4. Жергиликтүү экономикалык активдүүлүк жана жамааттарды өнүктүрүү	51
8.5. Экономикалык натыйжа берген инновациялар жана санариптик чечимдер	52
9. КЭУлардын социалдык салымы жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу	54
9.1. Социалдык жардам жана адистештирилген кызмат көрсөтүүлөр	55
9.2. Аялуу топторду колдоо жана жеткиликтүүлүккө тоскоолдуктарды азайтуу	56
9.3. Кризистик жана реабилитациялык кызмат көрсөтүүлөр	57
9.4. Бенефициарлардын мүмкүнчүлүктөрүн жана жашоо сапатын өзгөртүү	59
10. КЭУлардын тематикалык салымы:	
Борбордук Азия боюнча жалпы “карта”	60
10.1. Саламаттык сактоо	61
10.2. Билим берүү жана көндүмдөрдү өнүктүрүү	62
10.3. Гендер, социалдык интеграция жана аялуу топтор	64
10.4. Сот адилеттигине жеткиликтүүлүк жана укуктарды коргоо	65
10.5. Айлана-чөйрө жана климат	66
10.6. Жаштар, маданият жана социалдык биримдик	68
11. КЭУлардын салымынын сапаттык мүнөздөмөлөрү	70
12. Регионалдык жыйынтыктар.....	72
13. Сунуштамалар	74
13.1. Мамлекеттик органдар үчүн: секторлор аралык өнөктөштүктү мындан ары өнүктүрүү боюнча сунуштар	74
13.2. КЭУлар үчүн	75
13.3. Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр үчүн	76
13.4. Изилдөө уюмдары үчүн	77
13.5. Биргелешкен региондук күн тартиби үчүн	77
13.6. Сунуштарды ишке ашырууда эске алынуучу өлкөлүк басымдар	78
Тиркемелер	
1-тиркеме. Адабиятка сереп үчүн адабияттын жана булактардын тизмеси	79
2-тиркеме. Адабияттын жана маалымат булактарынын тизмеси	80
3-тиркеме. Борбордук Азия боюнча КЭУлардын салымынын жыйынды көрсөткүчтөрү.....	85
4-тиркеме. КЭУлардын салымын баалоо индикаторлорунун сунушталган үч деңгээлдүү системасы	87
5-тиркеме. Маалыматтардын ишенимдүүлүк деңгээли	90
6-тиркеме. Коммерциялык эмес сектордун экономикага жана иш менен камсыз кылууга кошкон салымын өлчөө боюнча эл аралык тажрыйба	90

Ыраазычылык билдирүү

Автордук топ изилдөө үчүн маалымат топтогондугу жана кошкон салымы үчүн Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстандын КЭУларынын жана мамлекеттик органдарынын өкүлдөрүнө терең ыраазычылык билдирет.

Терминдер жөнүндө эскертүү

Борбордук Азия өлкөлөрүндө мыйзамдарда жана ишкердик жүгүртүүдө жарандык коомдун уюшулган формаларын аныктоо үчүн ар кандай түшүнүктөр колдонулат: бейөкмөт уюмдар (БӨУ), коммерциялык эмес уюмдар (КЭУ), жарандык коом уюмдары (ЖКУ), өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдар (ӨКЭУ). Бул отчеттун максаттары үчүн “коммерциялык эмес уюмдар” (КЭУ) деген аталыш тандалды, анткени ал Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) статистикалык системасында колдонулат.

Маалыматтар жөнүндө эскертүү

Берилген отчетто колдонулган сандык маалыматтардын, ошондой эле иш-жүзүндөгү мисалдардын булактары болуп Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү отчеттун консультант-авторлору тарабынан даярдалган өлкөлүк отчеттор саналат:

Казакстан

А. ГЛАДКИХ,
“АРГО” Жарандык коомду
өнүктүрүү ассоциациясы,
Алматы

Кыргызстан

А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА,
“Жарандык катышуу” коомдук
фонду

Тажикстан

Х. РАСУЛОВА,
“Туруктуу өнүгүү үчүн баалоо”
коомдук уюму

Түркмөнстан

С. АГАБАЛАЕВ,
“Кейик Окара” коомдук уюму

Өзбекстан

Н. КАРИМБЕРДИЕВА,
“Юксалиш” кыймылы

ЖАРАНГА.

Борбордук Азиядагы КЭУлар жөнүндө 28 факт: жумуш орундары, салыктар, экономика, кызмат көрсөтүүлөр, адамдарга жардам жана өлкөлөрдүн өнүгүүсү

КЭУлар көп учурда грант алуучулар же айрым долбоорлордун аткаруучулары катары гана кабыл алынат. Бирок Борбордук Азия өлкөлөрү боюнча маалыматтар кыйла кеңири жана реалдуу көрүнүштү көрсөтөт: КЭУлар жумуш орундарын түзөт, салыктарды төлөйт, бизнестен товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алат, ресурстарды тартат, аялуу топторго жардам берет, мамлекеттик чечимдерди жакшыртууга катышат жана мамлекеттин же рыноктун кадимки механизмдери аркылуу жетүүгө кыйыныраак болгон адамдарга жана аймактарга чейин өнүктүрүү чараларын жеткиришет.

Борбордук Азиядагы КЭУлар: сектордун көлөмүн баалоо көрүнүшү

Берилген маалыматтар өлкөлөр боюнча материалдарга жана жеткиликтүү сандык көрсөткүчтөргө негизделген аймактык эксперттик баалоону чагылдырат; бул көрсөткүчтөр расмий жалпыланган статистика болуп саналбайт

Факт

1. Борбордук Азияда КЭУлар экономиканын жана өнүгүү системасынын тармагына айланды.

Түшүндүрмө

2. Казакстанда дээрлик 18 миң активдүү БӨУдар иш алып барат.	КЭУлар иш берүүчү, салык төлөөчү, кызмат көрсөтүүчү, мамлекеттин өнөктөшү, жергиликтүү өнүгүүнүн катышуучусу жана жарандар менен аймактардан кайтарым байланыштын булагы болуп саналат.
3. Казакстандын КЭУлары дээрлик 98 миң жумуш ордун камсыз кылат.	2024-жылдын аягына карата Казакстанда 17 964 активдүү БӨУлар болгон. Бул региондо реалдуу иштеп жаткан уюмдардын эң ири жана формалдашкан массивдеринин бири.
4. Казакстандагы КЭУлардын эмгек акы фонду болжол менен 374,1 млрд теңгени түзгөн, (773,1 млн АКШ доллары).	2024-жылы сектордо дээрлик 98 миң адам иштеген, бул жогорку билим берүү тармагы – (б.м. 88 миң) адам жана дүң соода – (95 миң адам) сыяктуу секторлор менен салыштырууга болот. Бул эмгек рыногунун толук кандуу сегменти.
	Мындай көлөмдөгү эмгек акы сектор үй-бүлөлөрдүн кирешелерин жана социалдык, серепчиликсереп, билим берүү жана кызмат көрсөтүү чөйрөлөрүндөгү адистердин жумуш менен камсыз болушунун керектөө суроо-талаптарын колдой турганын билдирет.

Факт

Түшүндүрмө

5. Казакстандын КЭУларында абдан чоң волонтердук ресурс бар – 107 миң адам .	Акы төлөнүүчү кызматкерлер менен бирге бул сектордун ишмердигине тартылган 200 миңден ашык адамды түзөт. КЭУлардын салымы штаттык иш менен камсыз кылуунун чегинен кыйла кеңири.
6. Казакстанда мамлекеттик социалдык тапшырык аркылуу 33,6 млрд теңгеге (69,9 млн АКШ долларына) 2 167 долбоор ишке ашырылган.	Бул КЭУлар мамлекеттик социалдык саясатты ишке ашырууга интеграцияланганын жана адамдар менен жамааттар менен түз байланыш талап кылынган жерлерде мамлекетке кызмат көрсөтүүгө жардам берип жатканын көрсөтүп турат.
7. Казакстанда КЭУлардын катышуусу менен көрсөтүлгөн атайын социалдык кызматтар болжол менен 45–55 млрд теңге (91,7–114,6 млн АКШ доллары) өлчөмүндө бааланат.	Бул көлөмдүн 60 пайыздан ашыгы бюджеттен каржыланат: мамлекет социалдык мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүдө КЭУлардын дараметин колдонуп келет.
8. Кыргызстандын КЭУлары 24 миңден ашык жумуш ордун түзгөн.	Бул илимий жана техникалык ишмердик – 28 миң адам, маалымат жана байланыш – 39 миң адам сыяктуу секторлор менен салыштырууга болот. КЭУлардагы орточо эмгек акысы 27 605 сомду, башкача айтканда 317 АКШ долларын түзөт, ал эми өлкө боюнча орточо көрсөткүч 36 047 сом, же 414 АКШ доллары.
9. Кыргызстанда активдүү иштеген КЭУлар бюджетке болжол менен 1,3 млрд сом (14,9 млн АКШ долларына жакын) каражат төлөгөн.	Бул патенттин негизиндеги салыктан түшкөн жылдык кирешелер менен салыштырууга болот жана жер салыгынын көлөмүнө жакын. КЭУлар ресурстарды гана тартпастан, бюджетке да каражат кайтарышат.
10. Кыргызстандын КЭУларынын ИДПга кошкон салымы суу менен камсыздоо жана искусство, көңүл ачуу жана эс алуу секторлорунун салымынан жогору.	Салыштыруу үчүн: КЭУлардын ИДПдагы үлүшү 0,67 пайызды, суу менен камсыздоонун үлүшү 0,23 пайызды, искусство, көңүл ачуу жана эс алуу секторунун үлүшү 0,49 пайызды түзөт. Бул КЭУлардын салымын экономикалык жактан түшүнүктүү кылат.
11. Кыргызстандын КЭУлары 2024-жылы 53 млрд сом (609,2 млн АКШ долларына жакын) каржылоо тарткан, ал эми бул изилдөөдө бааланган салым кошуучу максаттуу топ боюнча сумма 14,2 млрд сомду (161,7 млн АКШ долларына жакын) каражатты түзгөн.	Бул финансылык каражаттар эмгек акыга, кызмат көрсөтүүлөргө, сатып алууларга, адамдарды колдоого жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүккө айланат.
12. Кыргызстандын КЭУлары чет өлкөлүк гранттарга гана көз каранды эмес.	14,2 млрд сом (161,7 млн АКШ долларына жакын) түшүүлөрдүн ичинен демөөрчүлүк жардам жана кайрымдуулуктар 8,3 млрд сом (95,4 млн АКШ долларына жакын) каражатты же 59% түзгөн; чет өлкөлүк техникалык жардам жана гранттар - 2,7 млрд сом (30,5 млн АКШ долларына жакын) каражат же 19%; бюджеттик колдоо – 0,2 млрд сом (1,8 млн АКШ долларына жакын) каражат же 1%.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Факт

Түшүндүрмө

13. Кыргызстандын КЭУларынын чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө кошкон салымы 917 млн сом (10,5 млн АКШ долларына жакын) каражатты түзгөн.	Бул чыгымдар жергиликтүү экономикага багытталат: мейманканаларга, транспорттук компанияларга, басмаканаларга, жайларды ижарага алууга, тамак-ашка, жабдууларды жеткирүүчүлөргө жана чакан жана орто бизнестин башка субъекттерине.
14. Өзбекстанда 10,8 миңден ашык КЭУ катталган.	2025-жылдын 1-январына карата 10 823 КЭУлар (ӨКЭУ) катталган, ал эми бөлүмдөрдү жана өкүлчүлүктөрдү кошкондо сектордо 11,6 миңден ашык уюм бар.
15. Өзбекстандын КЭУ секторунда 77 миңден ашык адам иштейт.	2024-жылы сектордо 77 535 адам иштеген, алардын 31 740 аялдар, же 40,9 пайыз. Бул эмгек рыногунун байкаларлык сегменти.
16. Өзбекстандын КЭУ секторунун 2024-жылдагы жалпыланган акчалай түшүүлөрү 34,35 трлн сумду (2,8 млрд АКШ долларына жакын каражатты) түзгөн.	Бул финансылык түшүүлөр эмгек акыга, кызмат көрсөтүүлөргө, сатып алууларга, адамдарды колдоого жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүккө айланат.
17. Акыркы 7 жылдын ичинде Өзбекстан жарандык коом институттарын колдоосуна 718 млрд сум (дээрлик 60 млн АКШ долларын) бөлгөн.	Бул мамлекет КЭУлар аркылуу өнүгүү маселелерин кантип чечип жатканын көрсөткөн олуттуу далили.
18. Тажикстанда 1 700 коомдук уюм жана 411 филиал менен өкүлчүлүк катталган.	Статистикалык көрүнүктүүлүк чектелүү болгонуна карабастан, бул сектордун институционалдык масштабын көрсөтүп турат.
19. Тажикстандын КЭУлары Улуттук өнүгүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топко катышып жатат.	Бул жарандык сектор долбоорлорго гана эмес, стратегиялык пландоого, мониторингге жана чечимдерди даярдоого да тартылганын билдирет.
20. Тажикстандын 69 уюмдан турган КЭУлардын тандалмасы боюнча жылына 250 миң адам бенефициар болот.	Бул бүтүндөй сектор эмес, маалымат чогултууга мүмкүн болгон уюмдардын гана бир бөлүгү. Көрсөткүч сектордун активдүү бөлүгүнүн камтуу масштабын көрсөтөт, бирок КЭУлардын жалпы салымын толук камтыбайт.
21. Тажикстандагы 69 КЭУдан турган тандалма 53,3 млн сомони (дээрлик 6 млн АКШ доллары) өлчөмүндө жүгүртүүнү жана болжол менен 4 млн сомони салыкты (440 миң АКШ долларынан ашык) каражатты көрсөткөн.	Тышкы ресурстардан көз каранды болгон учурда да, КЭУлар гранттарды жана долбоорлорду өлкө ичиндеги эмгек акыга, кызмат көрсөтүүлөргө, сатып алууларга жана бюджеттик түшүүлөргө айландырат.
22. Түркмөнстанда расмий түрдө 138 комдук уюм катталып, алардын баары иштеп жаткан уюмдар катары эсептелет.	Каттоодон өткөн сектордун бардык субъекттери бир эле учурда иштеп жаткан жана отчеттуулук тапшырып жаткан субъекттер катары эсептелиши – регион үчүн сейрек кездешүүчү көрүнүш.
23. Түркмөнстанда КЭУлар майыптыгы бар 400дөн ашык адамды жумуш менен камсыз кылып жатат.	Азиздер жана дүлөйлөр коомунун окуу-өндүрүштүк ишканалары жумуш менен камсыз кылууга жана эмгектик реабилитацияга көмөк көрсөтөт. Бул бейөкмөт уюмдар социалдык жана экономикалык милдеттерди бир эле учурда кантип чече аларынын мисалы.

Факт	Түшүндүрмө
24. 2024-жылы Түркмөнстанда болжол менен 1,2 млн АКШ доллар суммасында 22 гранттык долбоор ишке ашырылган.	Бул коомдук уюмдардын долбоордук активдүүлүгүнүн маанилүү жана өлчөнүүчү көрсөткүчү.
25. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар мамлекетке “көрүнбөгөн” көйгөйлөрдү көрүүгө жардам берет.	Мониторинг, коомдук кеңештер, жумушчу топтор, консультациялар жана бенефициарлар менен иштөө аркылуу КЭУлар кызмат көрсөтүүлөрдөгү үзгүлтүктөрдү, жарандар жана ишкерлер үчүн тоскоолдуктарды, инфраструктура жана чечимдердин аткарылышы боюнча көйгөйлөрдү аныктап жатышат.
26. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар жергиликтүү деңгээлдеги тоскоолдуктарды азайтуу аркылуу инвестициялык климатты жакшыртып жатышат.	КЭУлар кызмат көрсөтүүлөрдү, инфраструктураны, маалыматка жеткиликтүүлүктү, калктын көндүмдөрүн жана чечимдердин ачык-айкындуулугун жакшыртууга жардам бергенде, бизнес, инвестициялар жана өзүн-өзү иш менен камсыз кылуу үчүн жергиликтүү чөйрөнү алдын ала божомолдой тургандай кылат.
27. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар өнүгүүнү алыскы аймактарга жана четте калган топторго “жеткирүү” функциясын аткарып келет.	КЭУлар адамдар жана аймактар менен (аялуу топтор, алыскы жамааттар, майыптыгы бар адамдар, кризистик абалдагы үй-бүлөлөр, бейтаптар, жаштар, аялдар жана жергиликтүү демилгелер менен) иш алып барып, стандарттуу мамлекеттик же рыноктук механизмдер жетиши кыйыныраак болгон алыскы аймактарда социалдык колдоонун мүмкүн болушунча кеңири аймактык камтылышын жана даректүүлүгүн камсыз кылууда мамлекеттик органдарга көмөк көрсөтөт.
28. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар тарабынан жүргүзүлгөн коомдук мониторинг мамлекеттин жана коомдун ресурстарын үнөмдөөгө жардам берет, аларды пайдалануунун даректүүлүгүн жана натыйжалуулугун күчөтүүгө өбөлгө түзөт.	Кызматтарга, мамлекеттик сатып алууларга, дары-дармек менен камсыздоого, инфраструктуралык долбоорлорго жана социалдык программаларга мониторинг жүргүзүү каталарды, ачык-айкын эмес жана натыйжасыз чечимдерди эртерээк аныктоого жардам берет.

Кыскартуулардын жана шарттуу белгилердин тизмеси

Кыскартуулар

CAF –	Charities Aid Foundation/Улуу Британияда негизделген эл аралык кайрымдуулук уюму.
HSE –	HSE University/“Экономика жогорку мектеби” университети.
ICNL –	Коммерциялык эмес укук боюнча эл аралык борбор.
OECD –	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму.
UNDP –	БУУнун Өнүктүрүү программасы.
БА –	Борбордук Азия.
БМСЖ –	баштапкы медициналык-санитардык жардам.
БӨУ –	Бейөкмөт уюмдар.
БУУ –	Бириккен Улуттар Уюму.
БУУ УЭС –	БУУнун Улуттук эсептер системасы.
ЖКН –	жалпы кошулган нарк.
ЖКУ	жарандык коом уюмдары.
ЖӨБ	жергиликтүү өз алдынча башкаруу.
ИДП	ички дүң продукт.
КЭБ	кайра жаралуучу энергия булактары.
КЭУ	коммерциялык эмес уюмдар.
МКЮЖ	мамлекет кепилдеген юридикалык жардам.
МСК	Мамлекеттик салык кызматы.
МСТ	мамлекеттик социалдык тапшырык.
ӨК	өзгөчө кырдаалдар.
ӨКЭУ	өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдар (Өзбекстанда расмий колдонулган термин).
ӨСИ	Өнүктүрүү саясат институту.
СЭӨП	социалдык-экономикалык өнүгүү программасы.
ТЖЭШ	Турак жай ээлеринин шериктиги.
ТӨМ	Туруктуу өнүгүү максаттары.
УСК	улуттук статистикалык комитет.
ЧОБ	чакан жана орто бизнес.
ЧОИ	чакан жана орто ишканалар.
ЧУА	ченемдик укуктук актылар.
ЭИЖК	экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн жалпы классификатору.
ЭУ	эл аралык уюмдар.

Шарттуу белгилер

Активдүү иш алып барган уюмдар –	Charities Aid Foundation/Улуу Британияда негизделген эл аралык кайрымдуулук уюму.
Башкаруучулук салым –	HSE University/“Экономика жогорку мектеби” университети.
Борбордук Азия өлкөлөрү –	International Center for Not-for-Profit Law/Коммерциялык эмес укук боюнча эл аралык борбор.
Институционалдык салым –	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму.
Иштеп жаткан уюмдар –	БУУнун Өнүктүрүү программасы.
Катталган уюмдар –	Борбордук Азия.
КЭУ сектору –	ушул отчеттун алкагында каралган бейөкмөт уюмдардын жыйындысы.
КЭУлардын бенефициарлары –	КЭУлардын ишмердигинен түз жардам, кызмат же пайда алган.
КЭУлардын салымы –	КЭУлардын өнүгүүгө кошкон институционалдык, башкаруучулук, экономикалык, социалдык, тематикалык жана сапаттык салымы.
Регион –	Борбордук Азия.
Салымдын сапаттык мүнөздөмөлөрү –	уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук жана өнүгүүнү алыскы жамааттарга, четте калган жана аярлуу топторго “жеткирүү” функциясы.
Социалдык салым –	аярлуу топтор үчүн кызмат көрсөтүүлөр, жардам, коштоо жана жеткиликтүүлүкө тоскоолдуктарын төмөндөтүү.
Тематикалык салым –	КЭУлардын айрым тармактардагы салымы: саламаттык сактоо, билим берүү, гендер жана социалдык интеграция, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, экология, жакырчылык менен күрөшүү, жергиликтүү өнүгүү, жаштар жана маданият.
Уставдык ишмердиктин экономикалык салымы –	КЭУлардын ишкердикти, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну, экономикалык көндүмдөрдү, инфраструктураны жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө кошкон салымы.

Кыскача резюме

Изилдөө³¹ Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн туруктуу катышуучусу болуп калганын көрсөтөт. Казакстанда 2024-жылдын аягына карата маалымат базасында 17 964 активдүү ӨЭУ чагылдырылган, сектордо 97 758 адам иштейт, ошондой эле 107 миң волонтер эсепке алынган. Кыргызстанда КЭУлардын ишмердигине 34 682 адам тартылган, анын ичинде 24 414 кызматкер, 4 857 тышкы айкалыштырып иштеген кызматкер жана 5 411 волонтер/ акы төлөнбөгөн кызматкер бар. Өзбекстанда 10 823 ӨКЭУ катталган, ал эми сектордо 70 миңден ашык адам иштейт. Тажикстанда 1 700 коомдук уюм жана 411 филиал менен өкүлчүлүк катталган, ал эми Түркмөнстанда 138 коомдук уюм иш алып барат жана алардын баары иштеп жаткан, отчет тапшыруучу уюмдар катары эсептелет. Бул маалыматтар региондо КЭУ секторунун өлчөнө турган институционалдык масштабы бар экенин жана аны экономиканын, социалдык инфраструктуранын жана өнүгүү системасынын маанилүү элементи катары кароо зарылдыгын көрсөтөт.

Региондук деңгээлде КЭУлардын салымынын бир нече түрү өзгөчө көрүнүп турат. Биринчиден, бул институционалдык салым: жумуш орундар, эмгек акы фонду, салыктык жана социалдык чегерүүлөр, финансылык агымдар, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, ИДПга кошкон салым. Эң көрсөтмөлүү мисалды Кыргызстан берип жатат: 2024-жылы активдүү иштеген КЭУлар 10,56 млрд сомдон ашык, башкача айтканда 120 млн АКШ долларынан ашык жалпы кошумча нарк өндүргөн, бул өлкөнүн ИДПсынын 0,67 пайызын түзгөн; бюджетке болжол менен 1,3 млрд сом, башкача айтканда дээрлик 15 млн АКШ долларын төлөгөн; сектордун жалпы финансылык түшүүлөрү болжол менен 53 млрд сомго, башкача айтканда дээрлик 610 млн АКШ долларына жеткен, ал эми бул изилдөөдө бааланган салым кошуучу максаттуу топ боюнча сумма 14,2 млрд сомду, башкача айтканда 161,7 млн АКШ долларына жакын каражатты түзгөн. Өзбекстанда 2024-жылы ӨКЭУ секторунун жалпы акчалай түшүүлөрү 34 350,3 млрд сумду, башкача айтканда 2,8 млрд АКШ долларын түзгөн, ал эми акыркы жети жылда мамлекеттик бюджеттен жарандык коом институттарын колдоого 718 млрд сум, башкача айтканда дээрлик 60 млн АКШ доллары бөлүнгөн. Казакстанда 2024-жылы мамлекеттик социалдык тапшырык аркылуу 33,6 млрд теңгеге, башкача айтканда дээрлик 70 млн АКШ долларына 2 167 долбоор өткөн. Тажикстандагы 69 ЖКУдан турган тандалма 53,3 млн сомони, башкача айтканда дээрлик 6 млн АКШ доллары өлчөмүндө жүгүртүүнү жана болжол менен 4 млн сомони, башкача айтканда 440 миң АКШ долларынан ашык салыкты көрсөткөн. Түркмөнстанда 2024-жылы 22 гранттык долбоор ишке ашырылган, мында КЭУларга караштуу ишканалар майыптыгы бар 400дөн ашык адамды жумуш менен камсыз кылат.

Экинчиден, отчет КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарына кошкон салымын белгилейт. КЭУлар кызмат көрсөтүү менен гана чектелбестен, мамлекеттик чечимдерди талкуулоо циклине, коомдук мониторингге, реформаларды серепсерепчилик коштоого катышат, калктан мамлекетке кайтарым байланышты жеткирет жана жер-жерлерде оңдоону жана өзгөртүүнү талап кылган системалуу кыйынчылыктарды аныктоого жардам берет. Тажикстанда КЭУлардын өкүлдөрү Улуттук өнүгүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топторго жана конкреттүү институционалдык өзгөрүүлөргө катышат. Казакстанда КЭУлар коомдук кеңештер, гранттык механизмдер жана мамлекеттик социалдык тапшырык системасына киргизилген. Өзбекстанда ӨКЭУлар порталы, коомдук кеңештер, мамлекеттик гранттар жана аймактык фонддор аркылуу КЭУларды колдоонун институционалдык инфраструктурасы өнүгүүдө. Ошол эле учурда Өзбекстандын мисалы сектордун институционалдык өсүшү анын коомдук таанымалдуулугуна өзүнөн-өзү кепилдик бербей турганын көрсөтөт: айрым жарандар үчүн КЭУлардын (ӨКЭУлардын) ролу дагы эле жетиштүү деңгээлде түшүнүктүү эмес. Кыргызстанда КЭУлар реформаларды ишке ашырууга мониторинг жүргүзүүгө, социалдык мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүгө жана өнүгүү программаларын иштеп чыгууга катышат. Ошентип, КЭУлар мамлекеттин өнөктөштөрү гана эмес, ишкердүүлүк, инвестициялар жана жергиликтүү өнүгүү үчүн кыйла ачык, алдын ала божомолдоого боло турган жана жагымдуу чөйрөнүн маанилүү элементи катары да чыгат.

Үчүнчүдөн, изилдөө КЭУлардын социалдык, тематикалык жана сапаттык салымын көрсөтөт. Жарандык сектордун уюмдары саламаттык сактоо, билим берүү, социалдык интеграция, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, экология, жергиликтүү өнүгүү, жакырчылык менен күрөшүү жана

³¹ Отчет үчүн маалыматтар 2025-жылы чогултулгандыктан, эгерде башкача көрсөтүлбөсө, отчетто 2024-жылга тиешелүү маалыматтар колдонулган.

ишкердикти өнүктүрүү тармактарында иш алып барат. Мында алардын салымы масштабы боюнча гана эмес, сапаты боюнча да маанилүү. Отчет КЭУлардын салымынын беш негизги сапаттык мүнөздөмөсүн бөлүп көрсөтөт: уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук жана өнүгүүнү жетүүгө кыйын, четте калган жана аярлуу аймактарга жана топтолго «жеткирүү» функциясын аткаруу жөндөмү. Дал ушул касиеттер КЭУларга үй-бүлө, мамлекет же рынок толук камтый албаган милдеттерди чечүүгө, алыскы аймактар, аярлуу жана саны аз топтор менен иштөөгө, ошондой эле стандарттуу административдик механизмдер аркылуу камтуу кыйын болгон адамдарга жардамды жана чечимдерди жеткирүүгө мүмкүндүк берет. Сектордун негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири да ушунда: КЭУлар кызмат көрсөтүүлөрдү гана эмес, көйгөйлөрдү чечүүнүн практикалык моделдерин да түзөт, алар кийин реформаларга, кызмат көрсөтүүлөргө, жергиликтүү өнүгүүгө жана башкаруу практикасына таасир эте алат.

Изилдөөнүн актуалдуулугу бир эле учурда бир нече фактор менен аныкталат. Биринчиден, Борбордук Азияда КЭУлардын салымын долбоорлор жана гранттар аркылуу гана эмес, экономика, башкаруу, кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты жана жергиликтүү өнүгүү аркылуу баалаган системалуу изилдөөлөр дагы эле өтө аз. Экинчиден, региондо КЭУлар жөнүндө коомдук түшүнүк бирдей эмес бойдон калууда: практикалык пайдасын таануу менен катар тышкы таасир, гранттарга көз карандылык жана сектордун экинчи даражадагы ролу тууралуу стереотиптер да сакталууда. Бул КЭУлардын салымын баалоого коомдук суроо-талапты түзөт. Үчүнчүдөн, инвестициялык климатка, аймактардын туруктуулугуна, башкаруунун сапатына жана секторлор аралык өнөктөштүккө көңүл күчөп жаткан азыркы шартта КЭУлар социалдык тармакка гана эмес, жарандар, жамааттар жана ишкерлер үчүн тоскоолдуктарды төмөндөтүүгө да салым кошорун көрсөтүү өзгөчө маанилүү болуп жатат. Ошентип, отчет практикалык коомдук жана мамлекеттик суроо-талапка жооп берет: КЭУлардын салымын көрүнүктүү, өлчөнүүчү жана коом тарабынан таанымал кылуу.

Ошол эле учурда отчет далил базасынын чектөөлөрүн объективдүү белгилейт. Өлкөлөр арасында уюмдардын аныктамаларында жана камтылышында, статистиканын толуктугунда, макроэкономикалык маалыматтардын жеткиликтүүлүгүндө жана сапаттык материалдардын тереңдигинде олуттуу айырмачылыктар табылып жатат. Эң жакшы эсепке алынганар – уюмдардын катталышы, айрым финансылык агымдар, долбоорлордун, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана бенефициарлардын саны; ал эми адамдардын абалындагы, жашоо сапатындагы, жумуш менен камсыз болуу деңгээлиндеги, натыйжалардын туруктуулугундагы жана мамлекеттик башкаруу практикасындагы узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр начарыраак эсепке алынат. Ошондуктан отчет өлкөлөрдүн жасалма симметриялуу сандык салыштыруусун түзбөйт, тескерисинче статистиканы, кейстерди, серептик баалоолорду жана салым моделдеринин типологиясын айкалыштырган региондук синтез усулун колдонот. Анын уникалдуулугу да ушунда: бул Борбордук Азия үчүн КЭУлардын салымын бир эле учурда бир нече өлчөмдөрдө – институционалдык, экономикалык, башкаруучулук, социалдык жана тематикалык өлчөмдөрдө сүрөттөөгө жасалган алгачкы аракеттердин бири.

Негизги региондук жыйынтык төмөнкү: Борбордук Азияда КЭУлар туруктуу өнүгүүнүн маанилүү ресурсу болуп турат, бирок алардын салымынын улуттук маалымат системаларындагы көрүнүктүүлүк деңгээли ар түрдүү жана көп учурда жетишсиз бойдон калууда. Бул салымды мындан ары таанып моюнга алуу үчүн жумуш менен камсыз кылууну, финансылык агымдарды, салык төлөмдөрүн, волонтердук эмгекти, кошумча наркты жана уставдык ишмердиктин натыйжаларын кыйла үзгүлтүксүз эсепке алууну өнүктүрүү, ошондой эле коомдук отчеттуулукту, салыштырылуучу индикаторлорду жана секторлор аралык өз ара аракеттенүү механизмдерин күчөтүү зарыл. Мамлекеттик органдар үчүн бул мамлекеттик пландоонун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында КЭУлардын дараметин эсепке алуу механизмдерин мындан ары өнүктүрүү максатка ылайыктуу экенин билдирет. КЭУлардын өздөрү үчүн – натыйжалардын иш-кагаздарын жүргүзүүнү жана коомчулукка көрсөтүүнү күчөтүү; донорлор жана изилдөө уюмдары үчүн – баалоо методикаларын жана салымды эсепке алуунун жалпы региондук стандарттарын колдоо маанилүү.

Киришүү

Коммерциялык эмес уюмдар акыркы он жылдыктарда Борбордук Азия өлкөлөрүнүн коомдук, социалдык жана экономикалык турмушунун көрүнүктүү бөлүгүнө айланды. Алар социалдык колдоо, билим берүү, саламаттык сактоо жана укуктарды коргоодон тартып экология, жергиликтүү өнүгүү, ишкердүүлүк, жаштар саясаты жана жарандардын чечим кабыл алууга катышуусу сыяктуу ар түрдүү чөйрөлөрдө иш алып барат. Ошол эле учурда региондо КЭУлар жөнүндө түшүнүк жана кабыл алуу бирдей эмес бойдон калууда: айрымдар аларды иш-жүзүндөгү жардамдын жана коргоонун булагы катары көрөт, башкалар – коомдук мааниге ээ милдеттерди чечүүдөгү серепсерептик ресурс жана өнөктөш катары кабыл алат, ал эми коомдук дискурстун бир бөлүгү дагы эле КЭУлардын ишмердигин тышкы таасир, гранттарга көз карандылык же терс стереотиптер менен байланыштырат.

КЭУлардын топтолгон иш тажрыйбасы алардын бар экенин жалпы таануудан алардын кандай коомдук баалуулук жаратып жатканын, кандай милдеттерди чечүүгө жардам берерин жана алардын салымын чечим кабыл алуу процессинде, статистикада жана өнүгүү тууралуу коомдук түшүнүктө кантип жакшыраак эсепке алууга болорун аң-сезимдүү баалоого өтүүгө мүмкүндүк берет.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өнүгүүсүнө коммерциялык эмес уюмдардын салымын баалоо бул сектордун ишмердигин сүрөттөө үчүн гана эмес, анын өнүгүү системасындагы ордун так түшүнүү үчүн да зарыл. КЭУлар социалдык, экономикалык, укуктук, экологиялык жана башкаруучулук милдеттерди чечүүгө катышат, бирок бул иштин натыйжалары көп учурда кеңири коомчулук, бизнес жана мамлекеттик институттардын бир бөлүгү үчүн жетиштүү деңгээлде көрүнүктүү болбой жатат. Натыйжада КЭУлардын салымы айрым долбоорлор, гранттык каржылоо, коомдук иш-чаралар же конкреттүү топтор менен иштөө аркылуу гана бөлүк-бөлүк катары кабыл алынышы мүмкүн. Мында адамдар, жамааттар жана башкаруу системалары үчүн кандай өзгөрүүлөр жаралып жатканы тууралуу бүтүндөй түшүнүк калыптанбай жатат.

Региондун көптөгөн өлкөлөрүндө КЭУлар формалдуу укуктук легитимдүүлүккө ээ: алар катталган, улуттук мыйзамдардын алкагында иштейт, отчет тапшырат, долбоорлорду ишке ашырат жана мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенет. Бирок сектордун коом тарабынан туруктуу таанылышы үчүн кыйла кеңири негиз талап кылынат. Постсоветтик контекстте КЭУлар дайыма эле коомдук түзүлүштүн көнүмүш жана салттуу элементи катары кабыл алынбайт, анткени өз алдынча жарандык уюмдар тууралуу тарыхый эс тутум чектелүү, ал эми жамааттык аракеттердин көптөгөн формалары узак убакыт бою мамлекеттик же квазимамлекеттик түзүмдөр менен байланыштырылып келген. Ошондуктан КЭУлардын салттуу легитимдүүлүгү жай калыптанат жана көп жагынан коом алардын күнүмдүк жашоодогу практикалык пайдасын канчалык көрө алганына көз каранды.

КЭУлардын харизматикалык легитимдүүлүгү алардын коом жана мамлекет үчүн маанилүү милдеттерди чечүүгө кошкон олуттуу салымын таануу менен байланыштуу. Ал сектордун ишмердиги адамдарга реалдуу жардам, кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү, укуктарды коргоо жана коомдук мааниге ээ көйгөйлөрдү чечүүгө катышуу катары кабыл алынганда пайда болот. Бул контекстте салымды баалоо коомдук ишенимди жана институционалдык таанууну күчөтүүчү инструментке айланат. Ал КЭУлар грант алуучулар гана эмес экенин көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Алар өнүгүүдө маанилүү роль ойнойт: кызматтарды көрсөтөт, жумуш орундарын түзөт, салык төлөйт, ресурстарды тартат, аярлуу топторду колдойт, чечимдерди иштеп чыгууга катышат, калктан мамлекетке кайтарым байланышты жеткирет, жергиликтүү демилгелерди өнүктүрөт, инвестициялар үчүн кыйла ачык-айкындуу жана жагымдуу чөйрө түзөт, социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн жаңы ыкмаларын сунуштайт. Бул салым канчалык түшүнүктүү болсо, КЭУлар, мамлекет, бизнес, донорлор жана коом ортосунда конструктивдүү өз ара аракеттенүүгө ошончолук көп негиз түзүлөт жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жарандары үчүн пайдасы да ошончолук көбүрөөк болот.

Ошол эле учурда Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын коомдук мааниси алардын жардам берүү, окутуу же долбоорлорду аткаруу жөндөмү менен гана байланыштуу эмес. Салымдын маанилүү бөлүгү КЭУлар формалдуу чечимдер менен адамдардын реалдуу турмуштук абалынын ортосундагы ажырымды азайтканы менен түшүндүрүлөт. Бенефициарлар, жергиликтүү жамааттар жана аймактар менен туруктуу байланыштын аркасында КЭУлар программаларды ишке ашыруудагы

кемчиликтерди башкалардан эрте байкай алат, четте калган топторду аныктайт, экономикалык акторлор туш болгон административдик тоскоолдуктарды белгилейт жана мамлекеттик органдарды программаларды ишке ашыруунун жергиликтүү шарттары тууралуу маалымдайт. Бул функцияда КЭУлар өнүгүү үчүн бир топ жагымдуу шарттарды түзүүгө көмөктөшөт. Алар ачык-айкын, алдын ала божомолдоого боло турган жана жергиликтүү демилгелерди, жеке секторду жана инвестицияларды өнүктүрүүгө ылайыктуу чөйрөнү түзүү боюнча сунуштар аркылуу серепсерепчилик коштоонун, ачык-айкындуулукту жогорулатуунун жана мамлекеттик чечимдердин натыйжалуу ишке ашырылышына көмөк көрсөтүүнүн коомдук механизмин түзөт.

Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн бул милдет өзгөчө мааниге ээ. Региондогу КЭУ сектору ар түрдүү: укуктук формалар, терминология, мамлекет менен өз ара аракеттенүү моделдери, каржылоо булактары, маалыматтардын ачыктыгынын деңгээли жана сандык баалоо мүмкүнчүлүктөрү айырмаланат. Айрым өлкөлөрдө КЭУлардын салымы жумуш менен камсыз кылуу, каржылык агымдар жана статистика аркылуу жакшыраак көрүнөт; башкаларында – мамлекеттик программаларга катышуу, серепсерептик аянтчаларга, социалдык кызмат көрсөтүүлөргө, коомдук мониторингге же жетүүгө кыйын болгон топтор менен иштөөгө катышуу аркылуу көрүнөт. Ошондуктан региондук отчет өлкөлөрдүн материалдарын механикалык түрдө бириктирүү болуп саналбайт. Анын милдети – жалпы мыйзамченемдүүлүктөрдү жана айырмачылыктарды аныктоо, КЭУлардын салымынын негизги түрлөрүн көрсөтүү жана бул салымдын кайсы элементтерин азыр эле өлчөөгө болорун, ал эми кайсылары үчүн кыйла өнүккөн далил базасы талап кылынарын аныктоо.

Бул отчеттун максаты – КЭУлардын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө кошкон салымын баалоо. Бул баалоо алардын экономиканын катышуучулары, коомдук мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүчүлөр, мамлекеттин өнөктөштөрү, жергиликтүү өнүгүүнүн субъекттери, колдонмо серепсерептик булактары, калк менен аймактардан кайтарым байланышты жеткирүүчүлөр, ошондой эле инвестициялык климатты жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарын жакшыртууга көмөктөшүүчү акторлор катары ролун камтыйт. Экинчи максат – Борбордук Азиянын 5 өлкөлөрүндөгү КЭУлар ортосунда тажрыйба алмашуу үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, анын ичинде салымды баалоо чөйрөсүндө, ошондой эле бул баалоонун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн көрсөткүчтөр платформасын же системасын иштеп чыгуу жана консолидациялоо.

Өзгөчө көңүл учурдагы эсепке алуу системалары толук чагылдырбай жаткан салым түрлөрүнө бурулат: бенефициарлардын абалындагы өзгөрүүлөргө, кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн жакшырышына, коомдук катышуунун күчөшүнө, аярлуулуктун төмөндөшүнө, экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн өнүгүшүнө жана жер-жерлерде чечимдердин сапатынын жогорулашына.

Отчет өлкөлүк материалдарга, кошумча сандык баалоого, кабинеттик талдоого, ийгилик окуяларына, фокус-топтордун маалыматтарына, интервьюларга жана жеткиликтүү расмий булактарга таянат. Мындай ыкма институционалдык көрсөткүчтөрдү, сектордук мисалдарды, салымдын сапаттык мүнөздөмөлөрүн жана региондук синтезди айкалыштырууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда отчет далил базасынын чектөөлөрүн эске алат: өлкөлөр боюнча маалыматтар толуктугу, салыштырууга мүмкүнчүлүгү, мезгилдери, уюмдарды камтуусу жана маалыматты ачуу деңгээли боюнча айырмаланат. Ошондуктан талдоо өлкөлөрдүн жасалма симметриялуу салыштыруусун түзүүгө умтулбайт, тескерисинче КЭУлардын салымы ар түрдүү улуттук шарттарда кандайча көрүнөрүн көрсөтөт.

Изилдөөнүн негизги логикасы КЭУлар пайда алып келеби жана кандай долбоорлорду ишке ашырат деген суроодон алардын ишмердигинин натыйжасында эмнелер өзгөрүп жатат деген суроого өтүүдөн турат. Мындай өтүү экономикалык өнүгүү милдеттери үчүн да өзгөчө маанилүү. Мамлекет үчүн саясатты ишке ашыруунун сапатын жогорулатууда жана аймактардын өнүгүүсүндөгү тоскоолдуктарды төмөндөтүүдө КЭУлардын өнөктөш катары дараметин жакшыраак көрүүгө жардам берет. Бизнес жана жеке сектор үчүн – КЭУлар социалдык ортомчулар гана эмес, айрыкча жергиликтүү деңгээлде кыйла алдын ала божомолдоого боло турган, туруктуу жана жагымдуу ишкердик чөйрөнү түзүүнүн катышуучулары боло аларын түшүнүүгө шарт түзөт. Коом үчүн болсо бул сектор адамдар, үй-бүлөлөр, жамааттар жана жалпы регион өлкөлөрү үчүн кандай иш-жүзүндөгү пайда жаратарын түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

1. Адабиятка сереп

1.1. Легитимдүүлүк теориясы жана КЭУлардын салымын моюнга алуу көйгөйү

Коммерциялык эмес уюмдар тууралуу адабияттар² КЭУлардын өнүгүүгө кошкон салымы тууралуу адабияттарга караганда бир топ кенен. Изилдөөлөрдүн көпчүлүгү укуктук чөйрөгө, жарандык мейкиндикке, КЭУлардын мамлекет менен болгон мамилелерине, коомдук катышууга, ишенимге жана сектордун өзүнүн абалына багытталган. Ал эми КЭУлардын ишмердигинин натыйжасында экономикада, социалдык чөйрөдө, башкарууда жана жашоо сапатында так эмнелер өзгөрөрүн системалуу түрдө түшүндүргөн эмгектер байкалуу сейрек кездешет. Бул ажырым Борбордук Азияга гана эмес, жалпы эл аралык адабияттарга да мүнөздүү: жарандык коом боюнча чоң көлөмдөгү маалыматтар топтолгон шарттарда да анын өнүгүүгө кошкон салымы көбүнчө кыйыр түрдө, бөлүм-бөлүм же айрым мисалдар-кейстер аркылуу гана белгиленет, ал эми бүтүндөй аналитикалык серептер катары эмес берилет [3], [5], [9], [15].

Бул ажырымды жеңүү үчүн эң натыйжалуу теория катары легитимдүүлүк теориясы саналат. Классикалык вебердик үрп-адатта легитимдүүлүк актордун аракеттенүүгө болгон укугун моюнга алуу менен байланыштуу жана үч негизге таянат: салттуу, харизматикалык жана легалдуу-рационалдуу [1]. Уюмдук теориясында легитимдүүлүк кененирээк түшүндүрүлөт: уюмдун социалдык жактан бөлүшүлгөн нормаларга жана күтүүлөргө ылайык, жагымдуу, орундуу жана туура келген деп кабыл алынышы катары каралат [2]. КЭУларды талдоо үчүн бул алардын салымы тууралуу суроо программалардын натыйжалуулугу тууралуу гана суроо эмес, мамлекет, коом, бизнес жана донорлор эмне үчүн КЭУларды өнүгүүнүн орундуу жана баалуу катышуучусу деп эсептей турганы тууралуу да суроо экенин билдирет. Дал ошондуктан КЭУлардын салымы тууралуу талкуу алардын таанылышы, ишенимге ээ болушу жана коомдук пайдалуулугу тууралуу талкуу менен ажырагыс байланышта [1], [2].

КЭУларга карата легитимдүүлүк теориясы өзгөчө маанилүү, анткени бар болууга формалдуу укуктун болушу туруктуу коомдук таанууга кепилдик бербейт. КЭУлардын отчеттуулугу тууралуу адабияттарда КЭУлар бир эле учурда мамлекеттин, донорлордун, бенефициарлардын жана коомдун күтүүлөрүнө жооп берүүгө мажбур экени бир нече жолу белгиленген. Ошол эле учурда отчеттуулук тууралуу түшүнүктөр КЭУлардын өзүндө да, кызыкдар тараптарда да бөлүк-бөлүк жана бири-бири менен жетиштүү деңгээлде шайкеш эмес бойдон калууда [10]. Патрик Килбинин эмгектери да КЭУлардын легитимдүүлүгү юридикалык каттоо же кызыкчылыктарды өкүлчүлүк кылуу менен гана чектелбей турганын көрсөтөт; ал уюмдун баалуулуктарына жана уюм кимдин кызыкчылыгы үчүн иш алып барса, ошол тараптардын алдындагы отчеттуулук механизмдерине таянат [11], [12]. Демек, КЭУлардын салымын натыйжалардын жыйындысы катары гана эмес, алардын кеңири маанидеги легитимдүүлүгүн калыптандыруунун негизги механизмдеринин бири катары да кароо керек.

1.2. КЭУлардын салымын өлчөө: статистикалык көрүнүктүүлүк жана методологиялык чектөөлөр

Эл аралык адабиятта коммерциялык эмес сектордун статистикалык көрүнүктүүлүгү маселеси маанилүү орунду ээлейт. БУУнун Улуттук эсептер системасындагы коммерциялык эмес уюмдар боюнча колдонмосунда КЭУлар өз алдынча жана маанилүү сектор экени, ал өзүнчө статистикалык эсепке алууну талап кылары белгиленген [3]. Коммерциялык эмес жана ага жакын институттар, ошондой эле волонтердук эмгек үчүн жаңыланган көмөкчү эсеп бул багытты өнүктүрүп, жарандык коомду расмий экономикалык статистикада кыйла көрүнүктүү кылууга умтулат [4]. Лестер Саламон жана анын кесиптештеринин салыштырмалуу изилдөөлөрү, ошондой эле Ж. Кейси даярдаган сереп негизги көйгөй сектордун жоктугунда эмес, анын көлөмүн, түзүмүн жана салымын өлчөө боюнча бирдиктүү эл аралык салыштырма маалымат базасынын жана макулдашылган методологиянын жоктугунда экенин көрсөтөт [6], [7]. Ошентип, КЭУлардын салымын өлчөө алардын институционалдык көрүнүктүүлүгүнүн жана таанылышынын шартына айланат.

² Булактардын тизмеси ушул отчеттун 1-тиркемесинде берилген.

Адабияттардын өзүнчө блогу КЭУлардын таасирин өлчөөгө арналган жана бул иш канчалык татаал экенин көрсөтөт. Таасирди баалоо боюнча адабияттарда КЭУларды аракеттерди жана дароо көрүнгөн сандык натыйжаларды (inputs и outputs), сүрөттөө аркылуу баалоо кыйла жеңил экени бир нече жолу белгиленген. Мисалы, долбоорлордун саны, окутулган адамдар, жардам алуучулар, каржылоонун көлөмү сыяктуу көрсөткүчтөрү аркылуу баалоо оңой. Ал эми бенефициарлардын абалындагы өзгөрүүлөр жана узак мөөнөттүү таасир, башкача айтканда адамдардын жашоосундагы, жамааттардагы жана институттарды туруктуу өзгөрүүлөр – outcomes жана impact аркылуу баалоо бир топ татаал [8]. Таасирди баалоо узак мөөнөттүү өзгөрүүлөрдүн конкреттүү КЭУлардын аракеттери менен байланышын далилдөө маселеси, ошондой эле ар башка уюмдардын жана платформалардын маалыматтарынын салыштырылбастыгы менен татаалдашат [8], [10]. Жарандык коом жана өнүгүү боюнча өлкөлөр аралык салыштырма талдоого негизделген адабияттар да изилдөөчүлөр өлчөөнүн тактыгы менен реалдуу саясат үчүн туура келгендиги ортосунда тандоого көп учурда мажбур болорун көрсөтөт: жеткиликтүү маалыматтар сектордун кеңири жана узак мөөнөттүү салымы тууралуу ишенимдүү жыйынтык чыгаруу үчүн адатта жетишсиз [9]. Дал ошондуктан КЭУлардын салымын түз сандык баалоо аракеттери сейрек кездешет, ал эми талкуу көп учурда алардын коомдук таасиринен көрө уюмдардын ички натыйжалуулугуна ооп кетет [8]–[10].

1.3. КЭУлар институционалдык акторлор катары: жарандык мейкиндик, башкаруунун отчеттуулугу жана өнүгүү шарттары

Маанилүү теориялык аспект КЭУларды кызмат көрсөтүүчүлөр катары гана эмес, институционалдык чөйрөнү өзгөртө алган акторлор катары кароо зарылдыгы менен байланыштуу. К. Херролд жана Х. Абу-Ассинин эмгеги социалдык кызматтарды көрсөтүүгө гана багытталган КЭУлар да белгилүү шарттарда кеңири институционалдык жана коомдук эффекттерге өбөлгө түзө аларын көрсөтөт. Бул алар катышуу аянтчаларын түзгөндө, жарандар менен өз ара аракеттенгенде жана жергиликтүү тажрыйбаларды өзгөрткөндө мүмкүн болот [13]. Бул ушул изилдөө үчүн өзгөчө маанилүү, анткени «кызмат көрсөтүү» жана «коомдук роль» түшүнүктөрүн кескин карама-каршы коюудан качууга мүмкүндүк берет. КЭУлардын өнүгүүгө кошкон салымы формасы боюнча сервистик, бирок кесепеттери боюнча институционалдык болушу мүмкүн: билимди топтоо, стандарттарды жайылтуу, жардам көрсөтүү практикаларын өзгөртүү жана мурда «көрүнбөгөн» көйгөйлөрдү коомдук жана башкаруучулук күн тартибине киргизүү аркылуу [13], [15].

Мындай ыкма КЭУлардын экономикалык эффекттери тууралуу маселени кыйла кеңири коюуга мүмкүндүк берет. КЭУлардын ишкердик чөйрөгө жана инвестициялык климатка таасири көбүнчө кыйыр мүнөзгө ээ, бирок институционалдык жактан маанилүү. Бүткүл дүйнөлүк банк инвестициялык климатты бизнес жана инвестициялардын бүтүндөй жашоо циклине таасир эткен укуктук, жөнгө салуучу, административдик жана институционалдык тоскоолдуктардын жыйындысы катары аныктайт [24]. Бул контекстте кызмат көрсөтүүлөргө жетүүдөгү тоскоолдуктарды, инфраструктуралык жетишсиздиктерди, программаларды аткаруудагы көйгөйлөрдү, көндүмдөрдүн жетишсиздигин жана маалыматтык асимметрияларды аныктоого жардам берген КЭУлар социалдык чөйрөгө гана эмес, жеке секторду өнүктүрүү үчүн кыйла алдын ала божомолдоого боло турган чөйрөнү түзүүгө да салым кошот. OECD өз кезегинде ишенимди, ачык-айкындуулукту жана отчеттуулукту узак мөөнөттүү капитал, экономикалык өсүш жана каржылык туруктуулук үчүн шарттар менен түздөн-түз байланыштырат [26]. КЭУлар ишкердикти өнүктүрүүнүн, стартаптарды колдоонун, ишкерлердин дараметин жогорулатуунун жана мамлекеттик бюджетке түшкөн жүктү азайтуунун катышуучулары, ошондой эле бизнес менен коомдук күн тартибинин ортосундагы ортомчулар катары сүрөттөлөт [15], [17].

Жарандык мейкиндик тууралуу адабияттар да бул тыянакты күчөтөт. UNDP жана ICNL материалдарында жарандык катышуу үчүн жагымдуу чөйрө катышуу укугун ишке ашыруунун шарты гана эмес, социалдык ынтымактын жана туруктуу өнүгүүнүн кыймылдаткычы да экени белгиленет [5]. Бул КЭУлардын салымын кызматтарды түз көрсөтүү менен гана чектөөгө болбой турганын билдирет. Ал катышуу каналдарын, коомдук кайтарым байланышты, өзүн-өзү уюштурууну, тилектештикти жана ишенимди калыптандыруу сыяктуу кеңири эффекттерди да камтыйт. Ушул көз караштан алганда, КЭУлар үй-бүлө, мамлекет жана рыноктун чегинен тышкары турган, бирок ошол эле учурда үч чөйрөнүн баарына таасир эткен өзгөчө институт катары чыгат [5], [6].

Ушуга байланыштуу адабияттардын бир бөлүгү КЭУларды кызмат көрсөтүүчүлөр же жарандык

мейкиндиктин катышуучулары катары гана эмес, серепсерептик-социалдык мониторинг системасынын кошумча элементи катары да кароого мүмкүндүк берет. Маңызы боюнча бул парламенттик, соттук же административдик көзөмөлдүн натыйжалуулугун күчөтүүчү кармоо жана тең салмактуулук системасынын бейформал элементи болуп саналат. Бул кайтарым байланышты жеткирүү, реформаларды талкуулоого катышуу жана мамлекет тарабынан кабыл алынган чечимдердин даректүүлүгүн жогорулатуу тууралуу сөз болуп жатат. OECD ачык өкмөттү жана жарандардын катышуусун чечим кабыл алууда ачык-айкындуулукту, отчеттуулукту жана катышуунун сапатын чыңдоо менен байланыштырат, ал эми Бүткүл дүйнөлүк банк – реформаларды ишке ашыруунун сапатын жакшыртуу, отчеттуулукту күчөтүү жана жергиликтүү чечимдерди туруктуу коомдук натыйжаларга айландыруу менен байланыштырат [25], [27]. Бул мааниде КЭУлар башкарууну адамдардын, аймактардын жана экономикалык акторлордун реалдуу муктаждыктарына сезимтал кылган институционалдык чөйрөнүн бир бөлүгү катары каралышы мүмкүн.

Бул жагынан британиялык тажрыйба өзгөчө көрсөтмөлүү. Ал жерде сектордун легитимдүүлүгү маселеси көз карандысыз жөнгө салуучу орган – England and Wales Charity Commission ишмердиги аркылуу институционалдаштырылган. Мыйзам Комиссиянын максаттарынын катарына кайрымдуулук уюмдарына карата коомдук ишенимди жана ишенимдүүлүктү жогорулатууну, коомдук пайда талабын түшүнүүнү илгерилетүүнү, камкорчулардын милдеттерин аткарууга көмөк көрсөтүүнү, кайрымдуулук ресурстарын натыйжалуу пайдаланууну жана кайрымдуулук уюмдарынын донорлордун, бенефициарлардын жана кеңири коомчулуктун алдындагы отчеттуулугун чыңдоону түздөн-түз бекитет [20]. Комиссия 2024–2029-жылдарга карата стратегиясында өз максатын кайрымдуулук уюмдары толук кандуу өнүгө ала турган адилеттүү, тең салмактуу жана көз карандысыз жөнгө салуу системасын калыптандыруу катары аныктайт. Ошол эле учурда дал ушундай модель сектордун туруктуулугу негизделген коомдук ишенимди колдой турганын баса белгилейт [21]. Бул моделдин практикалык жагы да маанилүү: Комиссия кайрымдуулук уюмдарынын коомдук реестрин жүргүзөт жана сектор боюнча ачык маалыматтардын күн сайын жаңыланып туруучу ачык маалыматтарды жүктөп көчүрмөсүн берет, ошондой эле жылдык отчеттуулукту стандартташтырып, коомго, изилдөөчүлөргө жана мамлекеттик ишмерлерге жеткиликтүү болгон салыштырмалуу маалыматтардын көлөмүн кеңейтет [28], [30]. Легитимдүүлүктү күчөтүүнүн кошумча элементи камкорчуларга уюм өз максаттарын коомдук пайда үчүн кандайча ишке ашырганын жыл сайын түшүндүрүү талабынан келип чыгат. Башкача айтканда, уюмдун укуктук макамы коомчулукка сүрөттөлгөн натыйжа менен иш жүзүндө байланыштырылат [31]. Ошол эле учурда британиялык модель дардын реформаларды талкуулоодогу жалпы таанылган ролун четке какпайт: Комиссиянын жетекчилиги кайрымдуулук уюмдары өздөрүнүн кайрымдуулук максаттарына кызмат кылса жана мыйзамдын алкагында ишке ашырылса, коомдук дебаттарга катышууга укуктуу деген түшүнүккө таянат [22]. 2025-жылдагы «Кайрымдуулукка коомдук ишеним» аттуу үзгүлтүксүз изилдөө Англия жана Уэльсте кайрымдуулук уюмдарына болгон ишеним туруктуу жогору бойдон каларын, ал эми жөнгө салуучу орган тууралуу жана анын ролу жөнүндө маалымдуулук секторго болгон ишенимди күчөтөрүн көрсөтөт [29]. Ошентип, британиялык тажрыйба КЭУлардын легитимдүүлүгү алардын өз натыйжалары аркылуу гана эмес, көз карандысыз жөнгө салуу, ачык маалыматтар, стандартташтырылган отчеттуулук, коомдук катышуунун түшүнүктүү эрежелери жана коомдук ишенимди үзгүлтүксүз өлчөө аркылуу да бекемделе аларын көрсөтөт. Аналитикалык жактан бул Борбордук Азиянын өлкөлөрү үчүн өзгөчө маанилүү: Комиссия КЭУлардын салымынын таасирин баалоонун толук маанисинде өлчөбөйт, бирок сектордун салымы статистикалык жактан бүдөмүк бойдон калбашы жана уюмдардын харизматикалык легитимдүүлүгү алсыз болбошу үчүн зарыл болгон өлчөнүүчүлүк, салыштырылуучулук жана ишеним инфраструктурасын түзөт.

1.4. Борбордук Азиядагы КЭУлар: өлчөөнүн жетишсиздиги жана легитимдүүлүктү чыңдоо тапшырмалары

Борбордук Азия контекстинде мындай келечек өзгөчө мааниге ээ. Мисалы, Кыргызстанда КЭУлар негизинен рационалдуу-легалдуу легитимдүүлүккө ээ, ал эми салттуу жана харизматикалык легитимдүүлүк кыйла алсызыраак көрүнөт [15]. КЭУлардын салымы тууралуу фактылык, системалуу жана түшүнүктүү маалыматтын жоктугу мифтерге, ишенбестикке жана сектордун «деструктивдүү» ролу тууралуу айыптоолорго негиз түзөт [15]. Башкача айтканда, жергиликтүү контекстте салымды баалоо көйгөйү академиялык көйгөй гана эмес, сектордун коом тарабынан таанылышы маселеси да болуп саналат. Дал ошондуктан Вебердин легитимдүүлүк теориясы бул изилдөөнүн теориялык негизи катары колдонулат: далилденген салым КЭУлардын харизматикалык легитимдүүлүгүн күчөтө аларын, ал эми убакыттын өтүшү менен алардын таанылышынын кыйла туруктуу салттуу негизин да калыптандыра аларын көрсөтүү үчүн [15].

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өнүгүүсүнө жарандык коомдун жана КЭУлардын салымы тууралуу жарыяланган басылмалар өтө аз. Адабияттар негизинен сектордун абалына, КЭУлардын коом тарабынан кабыл алынышына жана чечим кабыл алуу процесстерине катышуу мүмкүнчүлүктөрүнө көңүл бурат [16]. Эл аралык адабияттар жарандык коом уюмдарынын жакырчылыкты кыскартууга жана өнүгүүгө кошкон узак мөөнөттүү салымын жетиштүү сүрөттөбөйт, бирок индикаторлорду тандоонун татаалдыгы жана көптөгөн сандык баалоолор ИДП көрсөткүчтөрү менен гана чектелери тууралуу айтат [16]. Ошентип, Борбордук Азия контекстинде КЭУлардын салымын өлчөө маселеси өзгөчө курч турат: сектор бар, иштейт жана өнүгүүгө таасир этет, бирок аны сүрөттөө тили институционалдык жана статистикалык жактан жетишсиз өнүккөн бойдон калууда. Ошол эле учурда расмий ЖМКлар дарды жарнамалык түшүүлөрдүн булагы катары карап, алардын коммерциялык эмес табиятын эске албай коюшат.

Постсоветтик салыштырма эмпирика легитимдүүлүк теориясын колдонууга боло турганын кошумча далилдейт. Мисалы, ЦИРКОН азыркы учурда КЭУлардын салымы тууралуу талкуу кыйла комплекстүү алкакка карай жылып жатканын көрсөтөт: сектордун тарыхынан жана кесипкөйлөшүүсүнөн – КЭУлардын өзгөрүүлөрдүн актору катары ролуна, алардын коомдук пикирге, кайрымдуулук маданиятына, ал тургай ИДПга кошкон салымына чейин [17]. Докладда сектордун кесипкөйлөшүүсү анын таасиринин негизги ички фактору болуп калгандыгы, ал эми серепизанын, инфраструктуранын жана жаңы кесиптик ролдордун топтолушу КЭУлардын коомдук жана институционалдык маанисин кеңейткени белгиленет [17]. Ошол эле учурда бул жерде да КЭУлардын салымы статистикалык, серептик жана кейстик далилдердин айкалышы аркылуу сүрөттөлөт. Бул эл аралык адабияттардын негизги тыянагын ырастайт: КЭУлардын салымы жарым-жартылай гана өлчөнөт, ошондуктан көп өлчөмдүү ыкманы талап кылат [7], [8], [17].

Акырында, адабияттарга сереп КЭУлардын легитимдүүлүгүнүн маанилүү бөлүгү алардын салымынын коомдук көрүнүктүүлүгү экенин көрсөтөт. Ишеним, катышуу жана жарандык активдүүлүк боюнча изилдөөлөр – CIVICUСтан тартып HSE жана CAFка чейин – жарандык коомду уюмдардын саны боюнча гана эмес, адамдардын жардам берүү, волонтердук, кайрымдуулук жана коомдук катышуу практикаларына канчалык тартылганы боюнча да баалоо керек экенин көрсөтөт [6], [14], [18], [19]. Бирок бул изилдөөлөр КЭУлардын өнүгүүгө түз салымын эмес, көбүнчө «чөйрөнү» жана «жарандык активдүүлүктүн масштабын» сүрөттөйт. Ошондуктан алар контекст катары маанилүү, бирок КЭУлардын жашоо сапатына, социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө жана институционалдык өзгөрүүлөргө тийгизген таасирин талдоонун ордун баса албайт [6], [14], [18], [19].

Ошентип, адабияттарга сереп бир нече тыянакка алып келет.

Биринчиден, КЭУлардын салымы тууралуу маселе сектордун абалы жана жарандык мейкиндик тууралуу маселеге караганда алсызыраак изилденген.

Экинчиден, легитимдүүлүк теориясы салым, ишеним, таануу жана коомдук орундуулук темаларын бириктирүү үчүн эң логикалуу жана далилдүү негизди берет.

Үчүнчүдөн, статистикалык эсептин эл аралык стандарттары жана көмөкчү статистикалык эсептер КЭУлардын ролун түшүнүү үчүн зарыл, бирок жетишсиз пайдубалды түзөт: алар секторду көрүнүктүү кылат, бирок анын социалдык жана институционалдык таасирин толук ачып бере албайт.

Төртүнчүдөн, адабияттар КЭУлардын салымын кууш маанидеги социалдык натыйжалар аркылуу гана эмес, башкаруунун отчеттуулугун жана ыңгайлашуучулугун жогорулатуудагы, жарандар жана ишкерлер үчүн институционалдык тоскоолдуктарды төмөндөтүүдөгү, ошондой эле жеке секторду жана инвестицияларды өнүктүрүү үчүн кыйла ачык-айкындуу жана алдын ала божомолдоого боло турган чөйрө түзүүдөгү ролу аркылуу да баалоо керек экенин барган сайын ырааттуу көрсөтүүдө.

Бешинчиден, өткөөл мезгил контексттерде КЭУлардын коомдук таануусу аксиома болуп саналбайт, салымды баалоо бир эле учурда талдоочулук, башкаруучулук тапшырма жана КЭУлар үчүн зарыл болгон харизматикалык легитимдүүлүктү калыптандыруу тапшырма болуп калат.

Ошондуктан Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн негизги тапшырма секторду жөн гана сүрөттөөдө эмес, КЭУлардын салымын өлчөнө турган, түшүнүктүү жана коомдук жактан маанилүү кылган баалоо системасын иштеп чыгууда турат [1]–[5], [10], [15]–[17].

2. Методологиялык ыкма жана талдоонун чектөөлөрү

2.1. Изилдөөнүн жалпы логикасы

Изилдөө КЭУларды салымы бир эле учурда бир нече өлчөмдө көрүнгөн. өнүгүүнүн өз алдынча катышуучулары катары түшүнүүгө негизделди. Бир жагынан, КЭУлар экономиканын бир бөлүгү болуп саналат: жумуш орундарын түзөт, эмгек акыны төлөйт, ресурстарды тартат, салык төлөйт, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алат. Экинчи жагынан, алардын мааниси уставдык ишмердик менен байланыштуу: кызмат көрсөтүү, аярлуу топтор менен иштөө, мамлекеттик реформаларды иштеп чыгууга жана мониторинг жүргүзүүгө катышуу, жергиликтүү демилгелерди өнүктүрүү, социалдык интеграция, укуктарды коргоо жана бенефициарлардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдоо.

Ушуга байланыштуу изилдөө КЭУлардын салымын бир нече өз ара байланышкан блок аркылуу карады: сектордун экономикага институционалдык салымы; КЭУлардын өлкөнүн өнүгүү экосистемасындагы ролу; социалдык салым; уставдык ишмердиктин экономикалык салымы; КЭУлардын катышуусунун тематикалык картасы; түзүлгөн чечимдердин сапаттык мүнөздөмөлөрү. Мындай ыкма баалоону каржылык же долбоордук көрсөткүчтөр менен гана чектөөдөн качууга жана КЭУларды өнүгүүгө катышуунун ар кандай формалары аркылуу коомдук баалуулук жараткан сектор катары көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

КЭУлардын өнүгүү шарттарын жакшыртууга кошкон салымы өзүнчө мааниге ээ. Ал реформаларды ишке ашыруу жана чечимдерди аткаруу процессиндеги көйгөйлөрдү аныктоо, кызмат көрсөтүүлөрдү жана программаларды өркүндөтүүгө катышуу, жергиликтүү инфраструктураны өнүктүрүү, ишкердикти колдоо, ошондой эле калктын жана жеке сектордун экономикалык активдүүлүгүнө таасир эткен тоскоолдуктар тууралуу маалыматты мамлекетке жана өнөктөштөргө жеткирүү аркылуу көрүнөт. Мындай салым дайыма эле түз макроэкономикалык көрсөткүчтөр менен чагылдырылбайт, бирок башкаруунун сапаты, аймактардын инвестициялык жагымдуулугу жана жергиликтүү өнүгүүнүн туруктуулугу үчүн жогорку мааниге ээ.

Талдоонун объектиси катары болуп коммерциялык эмес макамы бар бардык формалдуу катталган уюмдар эмес, биринчи кезекте коомдук пайдалуу продукт түзгөн жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө катышкан КЭУлар каралды. Өлкөлүк материалдарда этап-этабы менен тандоо логикасы колдонулду: катталган уюмдардын жалпы санын белгилөө, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдарды бөлүп көрсөтүү, ошондой эле изилдөөнүн фокусуна кирбеген түзүмдөрдү алып салуу. Мисалы: саясий жана диний уюмдар, үй ээлеринин шериктештиктери, кесиптик бирликтер ж.б.

Изилдөөгө ошондой эле бизнес ассоциациялары жана коммерциялык уюмдардын тармактык ассоциациялары кирген эмес. Бул түзүмдөр Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө кеңири көрсөтүлгөн жана жеке сектордун өнүгүшүнө олуттуу салым кошуп жатканы шексиз. Бирок, алардын ишмердүүлүгү негизинен коммерциялык секторду өнүктүрүүгө багытталган, бирок алар көбүнчө коммерциялык эмес уюмдар катары иштешет.

2.2. Маалымат чогултуунун усулдары жана булактары

Изилдөө сандык жана сапаттык талдоону бириктирген аралаш усулга негизделген. Сандык бөлүк КЭУлардын экономиканын катышуучулары катары институционалдык салымын баалоо үчүн колдонулду: жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы, салыктык жана социалдык чегерүүлөр, каржылык түшүүлөр, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, дүң кошумча наркка кошкон салым жана маалыматтар болгон учурда башка көрсөткүчтөр. Сапаттык бөлүк КЭУлардын өнүгүүдөгү ролун, алардын мамлекет менен өз ара аракеттенүүсүн, уставдык ишмердиктин социалдык жана экономикалык эффектин, ошондой эле бенефициарлар, кызмат көрсөтүүлөр, жамааттар жана башкаруу практикалары үчүн пайда болгон өзгөрүүлөрдү талдоо үчүн колдонулду.

Маалыматтык базанын негизин Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстан боюнча өлкөлүк отчеттор, кабинеттик материалдар, ийгилик окуялары, фокус-топтук талкуулардын

жана интервьюлардын маалыматтары, ошондой эле региондун өлкөлөрүнүн жеткиликтүү расмий статистикалык, салыктык, бюджеттик жана административдик маалыматтары түздү. Сандык маалыматтар жетишсиз же салыштырууга мүмкүн болбогон учурларда талдоо сапаттык материалдарга, серептик баалоолорго, тажрыйбалардын сүрөттөлүшүнө жана КЭУлардын салымынын мүнөзүн жана коомдук маанисин көрсөтүүгө мүмкүндүк берген кейстерге таянды.

Өлкөлүк изилдөөлөрдө баштапкы сапаттык маалыматтар фокус-топтук талкуулар жана жарым-жартылай структуралаштырылган интервьюлар аркылуу чогултулду. Катышуучулар катары активдүү КЭУлардын, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, серепсерепчилик коомчулуктун, өнөктөш уюмдардын жана тиешелүү секторлордо КЭУлардын ишмердиги тууралуу маалыматы бар башка тараптардын өкүлдөрү чыкты. Респонденттерди тандоо кокус эмес, серепсерепчилик мүнөздө болуп, практикалык тажрыйбасы, ырасталган натыйжалары жана КЭУлардын ишмердигин да, ошол ишмердиктин аркасында пайда болгон өзгөрүүлөрдү да сүрөттөп бере алган уюмдарга жана катышуучуларга багытталды.

Экинчи даражадагы сандык маалыматтар негизинен кабинеттик талдоо аркылуу чогултулду. Булактар катары мамлекеттик каттоо органдары, статистикалык ведомстволор, салык органдары, ачык бюджеттик маалыматтар, КЭУлардын адистештирилген порталдары, ведомстволук базалар жана уюмдардын агрегирленген отчеттуулугу колдонулушу мүмкүн болду. Мүмкүн болгон учурда КЭУлардын иш берүүчүлөр, салык төлөөчүлөр, кызмат көрсөтүү өндүрүүчүлөр, ресурстарды алуучулар жана «кайра бөлүштүрүүчүлөр», товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү, ошондой эле мамлекеттик жана муниципалдык программалардын катышуучулары катары салымын мүнөздөгөн көрсөткүчтөр талданды.

2.3. Талдоо ыкмасы

Изилдөөнүн талдоолук ыкмасы ишмердикти сүрөттөөдөн салымды баалоого өтүүгө негизделди. Иш-чаралардын, долбоорлордун, басылмалардын же катышуучулардын саны маалыматтын баштапкы деңгээли катары каралды, бирок негизги кызыгуу КЭУлар кандай функцияларды аткарганына, кайсы топтор колдоо алганына, кандай тоскоолдуктар төмөндөгөнүнө, кандай чечимдер өзгөргөнүнө, кандай ресурстар тартылганына жана практиканын кайсы элементтери бекемделип же кеңейтили аларына багытталды.

Мазмундук жактан талдоо үч деңгээлди камтыды.

Секторду базалык эсепке алуу: катталган, иштеп жаткан жана активдүү уюмдардын саны, жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы фонду, салыктар, финансылык түшүүлөр, каржылоо булактары, волонтердук иш жана бенефициарлардын саны.

Функционалдык салым: кызматтарды көрсөтүү, аярлуу топтор менен иштөө, реформаларды иштеп чыгууга катышуу, программаларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү ишке ашырууну жакшыртууга катышуу, ишкердикти жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү, коомдук мониторинг, ресурстарды тартуу, волонтердук иш, социалдык ишкердик жана жергиликтүү демилгелер.

Натыйжалар жана таасир: кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн өзгөрүшү, аярлуулуктун азайышы, жумуш менен камсыз болуунун жана кирешелердин жогорулашы, жашоо сапатынын жакшырышы, институционалдык өзгөрүүлөр, программаларды жана чечимдерди аткаруунун жакшырышы, ишкердик жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүк үчүн шарттардын өнүгүшү, ошондой эле долбоорлор аяктагандан кийин натыйжалардын туруктуулугу.

КЭУлардын салымынын сапаттык мүнөздөмөлөрүнө өзүнчө көңүл бурулду: уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук жана жетүүгө кыйын, четте калган жана аярлуу топтор менен аймактарга өнүгүүнү «жеткирүү» функциясы. Бул мүнөздөмөлөр КЭУлардын салымынын табиятын сүрөттөө үчүн, айрыкча сандык баалоо натыйжанын бардык коомдук баалуулугун чагылдыра албаган учурларда колдонулду. Алар КЭУлар кууш же жетүүгө кыйын болгон топтор үчүн кандай чечимдерди түзөрүн, кандай жаңы ыкмаларды киргизерин, чектелген ресурстарды кантип колдонорун, кайсы тажрыйбалар саясатта же кызмат көрсөтүүлөрдө бекемделе аларын жана стандарттуу механизмдер менен камтуу кыйыныраак болгон адамдарга жана аймактарга колдоо кандайча жетерин көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

2.4. Өзгөрүүлөр теориясынын элементтери

Изилдөө төмөнкү өзгөрүүлөр теориясына таянат: КЭУлардын салымын мамлекет, бизнес, донорлор жана коом тарабынан кыйла так түшүнүү сектор менен кызматташууну кеңейтүүгө гана эмес, анын дараметин башкаруунун сапатын жогорулатууда, аймактарды өнүктүрүүдө жана экономикалык активдүүлүк үчүн шарттарды жакшыртууда толугураак пайдаланууга да өбөлгө түзө алат. Эгер КЭУлардын салымы долбоордук активдүүлүк же кызмат көрсөтүү катары гана эмес көрүнсө, уюштуруучулук тоскоолдуктарды төмөндөтүү, чечимдерди ишке ашырууну жакшыртуу, ишкердик көндүмдөрдү, жергиликтүү кызматтарды жана инфраструктураны өнүктүрүү жөндөмү катары да көрүнсө, бул кыйла туруктуу инвестициялык климат жана жеке сектордун өнүгүшү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт.

Бул логика КЭУлардын салымын баалоо изилдөөчүлүк гана эмес, практикалык мааниге да ээ экенин билдирет. **Эгер мамлекеттик органдар КЭУлардын өнөктөш катары салымын жана дараметин жакшыраак көрө алса, анда кызматташуунун, каржылоонун жана натыйжаларды эсепке алуунун туруктуу механизмдерин түзүү үчүн көбүрөөк негизге ээ болоорун түшүндүрөт. Эгер бизнес КЭУлардын мүмкүнчүлүктөрүн жакшыраак түшүнсө, аларды корпоративдик социалдык жоопкерчилик, социалдык инвестициялар жана жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүү программаларын ишке ашырууда өнөктөш катары карай алат. Эгер КЭУлар өздөрү натыйжаларын жакшыраак документтештирип жана көрсөтө алса, бул алардын көрүнүктүүлүгүн, секторго болгон ишенимди жана өнүгүү күн тартибин калыптандырууга катышуу жөндөмүн жогорулатат.**

1-сүрөт. Өзгөрүүлөр теориясы

2.5. Натыйжаларды чечмелөө ыкмасы

Натыйжаларды чечмелөө региондук синтез усулуна негизделди. Отчет бардык өлкөлөрдү кандай гана болбосун бирдей схема боюнча көрсөтүүгө умтулбайт. КЭУлардын салымы ар кайсы өлкөлөрдө ар башка каналдар аркылуу көрүнөт: айрым учурларда экономикалык көрсөткүчтөр жакшыраак жеткиликтүү болсо, башка учурларда кейстер, серепсерептик катышуу, мамлекеттик программалар, коомдук мониторинг, социалдык кызмат көрсөтүүлөр же жетүүгө кыйын болгон топтор менен иштөө жакшыраак көрүнөт. Ошондуктан жыйынтыктар **өлкөлөрдүн рейтинги катары эмес, моделдердин, функциялардын жана кайталануучу мыйзамченемдүүлүктөрдүн жалпыланышы катары берилет.**

Мисалдар, башкача айтканда кейстер жана ийгилик окуялары агрегирленген маалыматтарда дайыма эле көрүнбөй турган өзгөрүүлөрдү сүрөттөө үчүн колдонулду.

2.6. Чектөөлөр

Изилдөө маалыматтардын бир тектүү эместиги, улуттук эсепке алуу системаларынын айырмачылыктары, статистикалык маалыматка жеткиликтүүлүктүн чектелиши жана өлкөлүк

материалдардын тереңдигинин ар түрдүүлүгү менен байланышкан бир катар чектөөлөргө ээ.

Негизги чектөө КЭУлардын долбоордук отчеттуулугу дайыма эле салымды баалоого барабар боло бербегенинде. Иш-чаралардын, катышуучулардын же жарыялоолордун саны активдүүлүктү чагылдырат, бирок адам, үй-бүлө, жамаат, кызмат көрсөтүү же башкаруу системасы үчүн эмне өзгөргөнүн дайыма эле көрсөтө бербейт. Узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр – аярлуулуктун төмөндөшү, натыйжанын туруктуулугу, жашоо сапатынын өзгөрүшү, жумуш менен камсыз болуунун өсүшү, кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн жакшырышы же башкаруу практикасынын өзгөрүшү – кыйла татаал индикаторлорду, маалыматтарды топтоо жана иштетүү системаларын, ошондой эле үзгүлтүксүз мониторингди талап кылат. Региондо мындай куралдар азырынча чектелүү колдонулат.

Түз сандык салыштыруунун чектөөлөрү

Өлкөлөрдү түз сандык салыштыруу аныктамалардагы, маалымат булактарындагы, мезгилдердеги, уюмдарды камтуудагы жана статистиканын жеткиликтүүлүгүндөгү айырмачылыктар менен чектелет. Айрым өлкөлүк материалдар катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдарды айырмаласа, башкалары административдик реестрлерге, отчеттук маалыматтарга же уюмдардын тандалма топторуна таянат. Мындан тышкары, бардык эле өлкөлөр сектор боюнча салыштырууга мүмкүн болгон макроэкономикалык көрсөткүчтөргө ээ эмес. Айрым учурларда жумуш менен камсыз кылууну, салыктарды, эмгек акы фондун, каржылык түшүүлөрдү же дүң кошумча наркты баалоого мүмкүн болсо, башка учурларда КЭУлардын салымы мамлекеттик программаларга катышуу, кейстер, серепсерепчилик иш, коомдук мониторинг же социалдык кызмат көрсөтүүлөр аркылуу жакшыраак көрүнөт. Маалыматтар болгон учурда да көрсөткүчтөр ар башка мезгилдерге, уюштуруучулук-укуктук формаларга жана уюмдардын ар түрдүү топторуна тиешелүү болушу мүмкүн.

Ошондуктан **отчет сандык салыштырууда жасалма симметриядан алыс болот**. Анын тапшырмасы – КЭУлардын институционалдык, социалдык, экономикалык жана башкаруучулук салымы ар түрдүү улуттук шарттарда кандайча көрүнөрүн аныктоо.

Далил базасынын чектөөлөрү

Регион өлкөлөрүндө КЭУлардын салымы боюнча далил базасы ар түрдүү бойдон калууда, ал эми натыйжалардын бир бөлүгү убакыт өткөндөн кийин гана көрүнөт. Мисалы, окутуу бир нече айдан кийин жумуш менен камсыз болууга же кирешеге таасир этиши мүмкүн; коомдук мониторинг сунуштар каралгандан кийин чечимдердин сапатына таасир этет; аярлуу топ менен иштөө өлчөө кыйын болгон тобокелдиктердин төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн. Кошумча чектөө катары КЭУлардын өзүн-өзү баалоодогу активдүүлүгүнүн төмөндүгү жана көптөгөн уюмдар отчеттуулукту өнүгүүгө кошкон салымды системалуу баалоо үчүн эмес, биринчи кезекте донорлор же мамлекеттик органдар үчүн жүргүзөрү саналат. Бул маалыматтардын салыштырууга мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт жана региондук жалпылоону, айрыкча outcomes жана impact бөлүгүндө, татаалдаштырат.

Институционалдык салымды сандык баалоонун чектөөлөрү

Сандык маалыматтар бардык өлкөлөрдө эле жеткиликтүү эмес жана дайыма эле КЭУ сектору боюнча салыштырууга мүмкүн болгон түрдө бөлүп көрсөтүлө бербейт.

Айрым өлкөлөрдө статистикалык, салыктык жана каттоо маалыматтары бири-биринен айырмаланат. Башка учурларда маалымат отчет тапшырган, изилдөөгө катышкан же адистештирилген базаларга киргизилген уюмдар боюнча гана жеткиликтүү болот. Ушуга байланыштуу КЭУлардын институционалдык салымы этияттык менен каралат: сектордун жумуш менен камсыз кылуудагы, салыктардагы, каржылык агымдардагы, сатып алуулардагы, ресурстарды тартуудагы жана кошумча нарк өндүрүүдөгү ролу тууралуу жеткиликтүү далилдердин жыйындысы катары. Маалыматтар мүмкүндүк берген жерлерде сандык эсептөөлөр жана салыштыруулар колдонулат; ал эми маалыматтар чектелүү болгон жерлерде басым сапаттык сүрөттөөгө жана эсепке алуудагы боштуктарды аныктоого жасалат.

3. КЭУ секторунун региондук портрети

3.1. Сектордун жалпы мүнөздөмөсү

Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү коммерциялык эмес уюмдар өнүгүүдө жарандык катышуунун уюшулган формасы болуп жана социалдык-экономикалык процесстердин өз алдынча субъекти катары чыгышат. Алар мамлекеттик институттардын, рыноктун, үй-бүлөнүн жана жергиликтүү жамааттардын ортосунда өзгөчө орунду ээлейт. Алардын мааниси даректүү ыкманы, ишенимди, кесиптик адистешүүнү жана адамдар менен туруктуу байланышты талап кылган коомдук муктаждыктар менен иштей алуу жөндөмү менен аныкталат. Ушул сапатта КЭУлар мамлекеттик программалар, рыноктук механизмдер же үй-бүлөлүк ресурстар аярлуу топтордун, айрым аймактардын жана жергиликтүү жамааттардын муктаждыктарына өз убагында жана толук жооп берүүгө дайыма эле жетиштүү болбогон учурларда өнүгүү системасын толуктайт.

КЭУлар коммерциялык уюмдардан алардын ишмердиги пайда табууга жана аны бөлүштүрүүгө багытталбаганы менен айырмаланат. Бул аларга коомдук муктаждык жогору, бирок рыноктук рентабелдүүлүк чектелүү болгон тармактарда иштөөгө мүмкүндүк берет. Ошондуктан КЭУ секторунун практикалык мааниси коомдук суроо-талаптарды кызмат көрсөтүүлөргө, демилгелерге, серепсерепчилик чечимдерге жана адамдарга даректүү колдоо көрсөтүүгө өзгөртүү жөндөмү менен аныкталат.

Региондогу КЭУларды бириктирген негизги өзгөчөлүк – алардын көбүнчө коомдук мааниге ээ тармактарда иш алып барышы. Алар социалдык коргоо, саламаттык сактоо, билим берүү, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, аялдарды, жаштарды жана майыптыгы бар адамдарды колдоо, айлана-чөйрөнү коргоо, жергиликтүү өнүгүү, жакырчылык менен күрөшүү, ишкердикти өнүктүрүү жана жарандардын чечим кабыл алууга катышуусу сыяктуу багыттарда иштешет. Көп учурларда бул багыттар жардамга, коштоого жана коомдук мониторингге болгон суроо-талап стандарттуу административдик механизмдердин мүмкүнчүлүктөрүнөн жогору болгон чөйрөлөр менен дал келет.

Ошол эле учурда Борбордук Азиядагы КЭУ сектору ар түрдүү. Уюмдардын бир бөлүгү туруктуу институционалдык базага, штатка, үзгүлтүксүз отчеттуулукка, мамлекет жана донорлор менен өз ара аракеттенүү тажрыйбасына ээ. Башка бөлүгү долбоордук логикада иштейт же чакан команданын активдүүлүгүнө көз каранды. Айрым өлкөлөрдө мамлекеттик программаларга тыгыз батырылган ири коомдук бирикмелер жана уюмдар олуттуу роль ойнойт; башка өлкөлөрдө болсо калктын конкреттүү топтору менен иштеген серепсерепчилик, кызматтык, укук коргоочу, кайрымдуулук жана жергиликтүү уюмдар маанилүү орунга ээ.

Сектордун жалпы мүнөздөмөсү – бир уюмдун ичинде бир нече функциянын айкалышы. Көптөгөн КЭУлар бир эле учурда кызмат көрсөтөт, адвокация менен алектенет, мамлекет менен консультацияларга катышат, окутуу жүргүзөт, бенефициарларга практикалык көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет жана серепсерепчилик сунуштарды иштеп чыгат. Башкача айтканда, алардын ишмердиги аралаш мүнөзгө ээ. Регион үчүн мындай мүнөздөмө өзгөчө маанилүү: КЭУлар көбүнчө бир гана кызматтын кууш камсыздоочулары эмес, конкреттүү социалдык, экономикалык же укуктук көйгөйлөрдүн айланасында комплексдүү компетенциялардын борборлору болуп саналат.

МИСАЛ

Кыргызстан: көптөгөн КЭУлар үчүн кызмат көрсөтүү, кызыкчылыктарды коргоо жана өнүгүү саясатына катышуу ортосундагы чек шарттуу мүнөзгө ээ

Кыргызстанда активдүү иштеген 110 КЭУлар арасында жүргүзүлгөн сурамжылоо көрсөткөндөй, уюмдардын **48,2 пайызы** бир эле мезгилде укук коргоо ишмердиги/адвокания жана кызмат көрсөтүү менен алектенет; **37,3 пайызы** негизинен кызмат көрсөтөт; **14,5 пайызы** негизинен укук коргоо ишмердиги жана чечим кабыл алуу процессине катышуу менен алектенет. Мындай түзүм көптөгөн КЭУлар үчүн кызмат көрсөтүү, кызыкчылыктарды коргоо жана өнүгүү саясатына катышуу ортосундагы чек шарттуу экенин көрсөтөт: адамдын же жамааттын көйгөйү менен иштөө көп учурда бул куралдардын баарын бир эле учурда талап кылат.

Ишмердиктин мындай түзүмү көптөгөн КЭУлар үчүн кызмат көрсөтүү, кызыкчылыктарды коргоо жана өнүгүү саясатына катышуу ортосундагы чек шарттуу экенин көрсөтөт: адамдын же жамааттын көйгөйү менен иштөө көп учурда бул куралдардын баарын бир эле учурда талап кылат.

3.2. Уюштуруу формалары

Практикада КЭУ секторуна коомдук-укуктук формалары жана функциялары өтө ар түрдүү болгон уюмдар кириши мүмкүн: коомдук бирикмелер, коомдук фонддор, ассоциациялар, кайрымдуулук уюмдары, майыптыгы бар адамдардын уюмдары, жаштар жана аялдар бирикмелери, кесиптик жана тематикалык тармактар, социалдык кызмат көрсөтүүчү уюмдар, ошондой эле конкреттүү коомдук пайдалуу тапшырмалардын айланасында түзүлгөн түзүмдөр. Ошондуктан салымды баалоодо формалдуу катталган секторду жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө реалдуу катышкан уюмдардын бөлүгүн айырмалоо маанилүү.

3.3. Катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдар

КЭУлардын салымын баалоодогу жалпы көйгөйлөрдүн бири – катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдардын ортосундагы айырмачылык. Каттоо фактысынын өзү дайыма эле үзгүлтүксүз ишмердиктин, персоналдын, долбоорлордун, отчеттуулуктун же бенефициарлар менен туруктуу иштин бар экенин билдирбейт. Ушуга байланыштуу региондук талдоо КЭУлардын саны боюнча көрсөткүчтөрдү этияттык менен колдонууга жана мүмкүн болушунча сөз кайсы уюмдар тобу жөнүндө болуп жатканын тактоого тийиш. Ошентсе да авторлор өлкөлөр боюнча сектор тууралуу жалпы түшүнүк берген салыштырма таблицаны түзүштү.

Казакстанда секторду сүрөттөө үчүн катталган жалпы КЭУлардын бар болгон жана эсепке алуунун адистештирилген куралдарында чагылдырылган уюмдардын бөлүгүн айырмалоо маанилүү. Эң пайдалуу жумушчу багыт катары Казакстан Республикасынын Маданият жана маалымат министрлигинин ӨЭУлар маалымат базасы эсептелет. Бул база аркылуу өз ишмердиги, иш багыттары, башкаруу түзүмү жана каржылоо булактары тууралуу маалымат берген уюмдар катталат. 2024-жылдын аягындагы маалыматтар боюнча, бул системада чагылдырылган активдүү КЭУлардын саны **17 964кө** жеткен. Бул Казакстанды секторду баалоо уюмдардын катталышына гана эмес, маалыматтарды үзгүлтүксүз берүүгө да таянган өлкөнүн мисалы катары кароого мүмкүндүк берет. Бирок кеңири статистикалык классификациядан улам коомдук пайдалуу салымга карата ушул баалоо колдонулуучу уюмдарды методологиялык жактан так бөлүп көрсөтүү кыйын.

Кыргызстан мындай дифференциациянын пайдалуу мисалын берип жатат. Өлкөлүк изилдөөдө саясий, диний уюмдарды, үй ээлеринин шериктештиктерин жана кесиптик бирликти алып салгандан кийин максаттуу топко **21 399** КЭУлар кирген. Үзгүлтүксүз статистикалык отчеттуулукту **4 548** КЭУ тапшырган. Ал эми кошумча тандоодон кийин эң активдүү **397** уюмдан турган топ түзүлгөн, алар боюнча салымдын айрым сандык көрсөткүчтөрүн баалоого мүмкүн болгон.

Тажикстанда **1 700** коомдук уюм, **411** филиал жана өкүлчүлүк катталган жана иш алып барат. Институционалдык салымды баалоо үчүн 69 уюмдан турган топ колдонулган, алардын 2024-жыл боюнча каржылык талдоосу жүргүзүлгөн. Дал ушул топ катталган КЭУлардын бар экенин гана эмес, реалдуу ишмердиктин белгилерин да көрүүгө мүмкүндүк берет: жүгүртүү, салык төлөмдөрү, долбоорлорго катышуу жана мамлекеттик түзүмдөр менен өз ара аракеттенүү. Ошондуктан региондук портретте Тажикстанды катталган КЭУлардын бүтүндөй массиви боюнча толук статистикалык сүрөт аркылуу эмес, биринчи кезекте активдүү серепсерептик жана долбоордук уюмдар аркылуу көрүнгөн сектордун мисалы катары көрсөтүү туура болот.

Түркмөнстанда сектор кыйла чакан түрдө берилген жана ишмердиги мамлекеттик артыкчылыктар жана пландар менен тыгыз макулдашылган коомдук уюмдардын айланасында көрсөтүлгөн. Өлкөдө **138** коомдук уюм катталган, алардын иши мамлекеттик программаларга катышуу, тармактык министрликтер жана жергиликтүү администрациялар менен өз ара аракеттенүү, социалдык коргоо жана аярлуу топторду колдоо аркылуу жүргүзүлөт.

Өзбекстанда КЭУлар, башкача айтканда ӨКЭУлар сектору кеңири институционалдык өкүлчүлүккө ээ жана формалдаштырылган каттоо жана санариптик эсепке алуу системасына таянат. Өлкөдө болжол менен **10 миң** ӨКЭУ иш алып барат, ал эми бөлүмдөрдү жана өкүлчүлүктөрдү кошкондо **11,6 миңден** ашык уюм бар. Эсепке алуунун маанилүү элементи болуп Юстиция министрлигинин ӨКЭУлар порталы

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

1-таблица. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУ секторунун салыштырма профили, 2024-ж.

Өлкө	Негизги термин	Отчеттогу сектордун масштабы	Маалыматтарда эмне эң жакшы көрүнөт	Сектордун күчтүү жагы	Негизги методологиялык тобокелдик
Казакстан 	БӨУ	2024-жылдын аягына карата 17 964 активдүү БӨУ.	БӨУлардын маалымат базасы, жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы, мамлекеттик социалдык тапшырык, социалдык кызмат көрсөтүүлөргө катышуу.	Мамлекет менен формалдаштырылган өнөктөштүк, ӨЭУларды тартуунун өнүккөн механизмдери.	Кеңири статистикалык классификация коомдук пайдалуу салымдын фокусун кирбеген уюмдарды так алып салууга дайыма эле мүмкүндүк бербейт.
Кыргызстан 	КЭУ	Максаттуу топто 21 399 КЭУ; 4 548 и отчет тапшырып жатышат; 397си кыйла активдүү уюмдар.	Дүң кошумча нарк, ИДПдагы үлүшү, жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы, салыктар, каржылык түшүүлөр, сатып алуулар.	Региондогу институционалдык салымдын эң мыкты өлчөнө тургандыгы.	Маалыматтар жакшы болгон учурда да сектордун мандаттык, социалдык жана узак мөөнөттүү натыйжасы сапаттык баалоону талап кылат.
Тажикстан 	ЖКУ	1 700 коомдук уюм жана 411 филиал/өкүлчүлүк; финансылык талдоо үчүн 69 уюмдун маалыматтары колдонулат.	Серептик катышуу, долбоордук активдүүлүк, тандалма финансылык талдоо	Стратегиялык пландоодо жана консультацияларда күчтүү серепсерептик роль.	Бүтүндөй сектор боюнча статистикалык сүрөтү толук эмес, коомдук көрүнүктүүлүк серепсерептик мааниге караганда төмөн.
Түркмөнстан 	Коомдук уюмдар	138 коомдук уюм.	Мамлекеттик программаларга катышуу, долбоорлор, сапаттык натыйжалар, киреше алып келүүчү ишмердиктин айрым көрсөткүчтөрү.	Мамлекеттик артыкчылыктарга жана тапшырмаларды практикалык ишке ашырууга киргизилгендиги.	Макростатистикалык маалыматтар чектелүү жана сандык маалыматтардын салыштырууга мүмкүнчүлүгү төмөн.
Өзбекстан 	ӨКЭУ	Болжол менен жумушчу массивде 10 миң ӨКЭУ; бөлүмдөрдү жана өкүлчүлүктөрдү кошкондо 11,6 миңден ашык уюм.	ӨКЭУ порталы аркылуу санариптик эсепке алуу, административдик жана финансылык маалыматтар, мамлекеттик колдоо.	Институционалдашуунун күчөшү жана колдоо инфраструктурасынын кеңейиши.	Реалдуу активдүү ӨКЭУларды катталган уюмдардын жалпы массивинен бөлүп көрсөтүү үчүн кошумча аракеттер талап кылынат.

саналат, ал уюмдарды жана сектор боюнча айрым агрегирленген көрсөткүчтөрдү каттоого мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда колдо бар маалыматтарда реалдуу иштеп жаткан же эң активдүү ӨКЭУлар категориясы так бөлүнгөн эмес. Ошондуктан региондук талдоо үчүн Өзбекстан ири катталган сектору жана өнүгүп жаткан санариптик эсепке алуу инфраструктурасы бар өлкө катары каралат, бирок активдүү уюмдарды катталган уюмдардын жалпы массивинен бөлүп көрсөтүү үчүн кошумча аракеттер талап кылынат.

3.4. КЭУлардын ишмердигинин негизги формалары

Борбордук Азиянын өлкөлөрүндө КЭУлар өнүгүүгө ишмердиктин бир нече негизги формасы аркылуу катышат. Бул отчеттун максаттары үчүн, КЭУлардын салымы алардын өнүгүүдөгү тоскоолдуктарды көрүнүктүү жана чечилүүчү кылуу жөндөмү аркылуу көрүнүшү маанилүү. Бул аларды экономикалык ишмердүүлүк жана инвестициялар үчүн жагымдуу шарттарды түзүүдө маанилүү катышуучуга айлантат. Бул формалар сейрек учурда өз-өзүнчө кездешет. Мисалы, майыптыгы бар адамдар менен иштеген уюм бир эле учурда кызмат көрсөтүп, адистерди окутуп, ченемдик-укуктук актылар боюнча сунуштарды даярдап, коомдук кеңештердин ишине катышып жана бенефициарлардын мамлекеттик программаларга жетүүсүнө көмөк көрсөтүшү мүмкүн. Ал эми жергиликтүү өнүгүү багытында иш алып барган КЭУ жамааттардын муктаждыктарын баалап, жергиликтүү бийлик органдарына коомдук консультацияларды уюштурууга жардам берип, каржылоону тартууга, инфраструктуралык долбоорлорду коштоп жүрүүгө жана андан соң алардын коомдук мониторингине катышууга мүмкүнчүлүгү бар.

2-сүрөт. КЭУлардын ишмердигинин негизги формалары

Ишмердүүлүктүн мындай комплекстүү мүнөзү КЭУлардын негизги артыкчылыктарынын бири болуп саналат. Бул аларга административдик көйгөйдү жеке адамдын же коомчулуктун жашоо кырдаалы катары көрүүгө мүмкүндүк берет. Ушундан улам кийинки бөлүмдөрдө КЭУлардын салымы бир нече өлчөөлөр боюнча каралат: экономикага кошкон институционалдык салымы, башкаруунун сапатына кошкон салымы, экономикалык өнүгүүгө тийгизген таасири, социалдык салымы, тематикалык ишмердүүлүгү жана натыйжалардын сапаттык мүнөздөмөлөрү аркылуу.

3.5. Каржылоо булактары жана ресурстук база

Аймактагы КЭУлардын каржылоосу ар кандай булактардын эсебинен калыптанат (кийинки беттеги 3-сүрөттү караңыз). Диаграмма аймактагы КЭУларды каржылоонун негизги булактарынын болжолдуу түзүмүн чагылдырат. Бөлүштүрүү Кыргызстан жана Өзбекстан боюнча сандык маалыматтардын, Казакстан, Тажикстан жана Түркмөнстандагы КЭУларды каржылоонун басымдуу механизмдери жөнүндө жеткиликтүү маалыматтардын, ошондой эле коммерциялык эмес сектордун кирешелерин классификациялоодо колдонулган эл аралык ыкмалардын негизинде түзүлгөн. Көрсөтүлгөн үлүштөр аймак боюнча расмий жалпыланган статистика болуп саналбайт.

Бул каржылоо булактарынын өз ара катышы өлкөлөргө жана уюмдардын түрлөрүнө жараша олуттуу айырмаланат. Айрым КЭУлар үчүн мамлекеттик колдоо механизмдери негизги мааниге ээ болсо, башкалары үчүн – эл аралык гранттар. Үчүнчү топтогу КЭУлар өзүн-өзү каржылоону, кайрымдуулук каражаттарын, социалдык ишкердикти жана өнөктөштүк долбоорлорду камтыган аралаш моделди колдонушат.

Казакстанда КЭУлардын мамлекеттик жана квазимамлекеттик каржылоо механизмдерине, анын ичинде мамлекеттик социалдык заказга жана атайын социалдык кызмат көрсөтүүлөргө катышуусунун өнүккөн системасы бар. Атайын социалдык кызмат көрсөтүүлөр секторунда 2024-жылы социалдык кызматтардын жалпы көлөмү болжол менен 45–55 млрд теңгеге (94–115 млн АКШ долларына) бааланган, мында каржылоонун 60%дан ашыгы бюджеттик каражаттардын эсебинен камсыздалган.

Кыргызстанда КЭУлардын ресурстук базасы аралаш мүнөзгө ээ. Сектордун финансылык түшүүлөрү демөөрчүлүк жардамдын жана кайрымдуулук каражаттарынын, чет өлкөлүк техникалык жардамдын жана гранттардын, мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттерден колдоонун, мүчөлүк төгүмдөрдүн, акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүлөрдүн жана башка булактардын эсебинен түзүлөт. Мындай түзүм КЭУлардын ишмердиги каржылоонун бир гана булагына эмес, тышкы, ички, коомдук жана жарым-жартылай өздүк ресурстардын айкалышына таянарын көрсөтөт. Бул өзгөчө социалдык жактан сезимтал жана жетиштүү каржыланбаган тармактарда иштеген уюмдар үчүн маанилүү, анткени мындай тармактарда кызмат көрсөтүүлөрдүн рыноктук өзүн-өзү актоо мүмкүнчүлүгү чектелүү, ал эми жардамга болгон муктаждык жогору бойдон калууда.

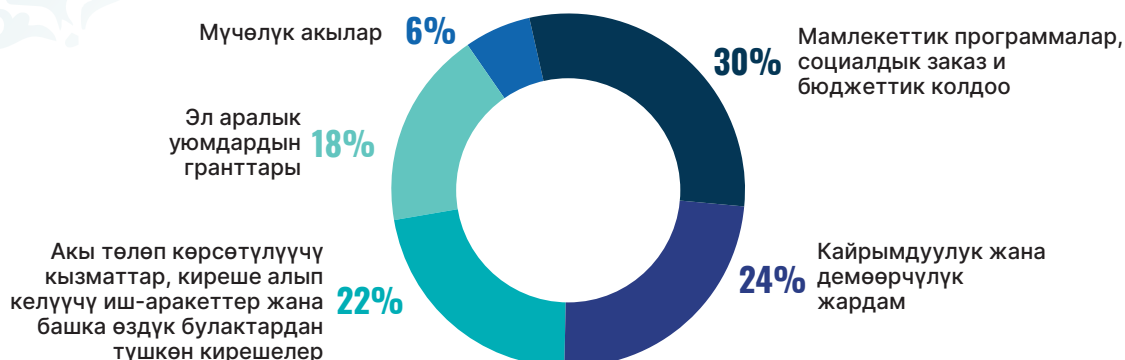
Тажикстанда активдүү КЭУлар көбүнчө долбоордук ишмердик жана донордук каржылоо аркылуу

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

3-сүрөт. Борбордук Азиядагы КЭУлардын кирешелеринин түзүмү (болжолдуу)

каржыланат.

Түркмөнстанда КЭУлардын ресурстук базасы мамлекеттик программалар, эл аралык долбоорлор жана айрым уюмдардын киреше алып келүүчү ишмердиги менен байланыштуу.

Өзбекстанда КЭУлардын (ӨКЭУ) ресурстары сектордун акчалай түшүүлөрүнүн, мамлекеттик колдоонун, аймактык фонддордун, гранттык механизмдердин, кайрымдуулук каражаттарынын, мүчөлүк төгүмдөрдүн, акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүлөрдүн жана мыйзамда уруксат берилген чарбалык ишмердиктин айкалышы аркылуу түзүлөт. 2024-жылга карата сектордун акчалай түшүүлөрүнүн жалпы көлөмү 34 350,3 млрд сумду (2,8 млрд АКШ долларын) түзгөн. Мамлекеттик колдоо механизмдери маанилүү роль ойнойт: Олий Мажлистин (Парламенттин) алдындагы Коомдук фонд иштейт, ал КЭУларга мамлекеттик гранттарды, субсидияларды жана социалдык заказдарды бөлүп берет. Акыркы жети жылда жарандык коом институттарын колдоо үчүн мамлекеттик бюджеттен 718 млрд сум (дээрлик 60 млн АКШ доллары) бөлүнгөн.

Акыркы үч жылда жарандык коом институттарын колдоо боюнча региондук/аймактык фонддордун каражаттарынын эсебинен 83 млрд сумга (дээрлик 7 млн АКШ доллары) 1 600 долбоор ишке ашырылган. Мындан тышкары, Майыптар коому, Дүлөйлөр коому, Азиздер коому, Майыптар ассоциациясы жана алардын тутумундагы 500гө жакын уюм толугу менен мамлекеттин камкордугуна алынган.

ТЫЯНАК

Борбордук Азиядагы КЭУлар секторунун регионалдык портрети өлкөлөрдө социалдык-экономикалык өнүгүүгө катышкан, түзүмү ар түрдүү болгону менен маанилүү роль ойногон уюмдар сектору калыптанганын көрсөтөт. КЭУлар даректүү мамиле, ишеним, эксперттик тажрыйба, аялуу топтор менен өз ара аракеттенүү жана адамдардын муктаждыктарын мамлекеттин, донорлордун, бизнестин жана жергиликтүү жамааттардын мүмкүнчүлүктөрү менен айкалыштыруу талап кылынган тармактарда иш алып барышат.

Мындан аркы талдоо үчүн сектордун үч өзгөчөлүгүн эске алуу маанилүү. Биринчиден, катталган уюмдардын саны иш жүзүндө активдүү ишмердиктин масштабын дайыма эле чагылдыра бербейт. Экинчиден, КЭУлар көп учурда бир нече функцияны айкалыштырат: кызмат көрсөтүү, укуктарды коргоо, эксперттик иш, чечимдерди кабыл алууга катышуу жана жамааттар менен иштөө. Үчүнчүдөн, ар кайсы өлкөлөрдө КЭУлардын салымы ар кандай каналдар аркылуу эсепке алынат – статистика, мамлекеттик программалар, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, эксперттик катышуу, коомдук мониторинг, жергиликтүү демилгелер жана бенефициарларга түздөн-түз колдоо көрсөтүү аркылуу.

4. КЭУлардын салымын баалоонун өлкөлүк моделдеринин типологиясы

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын салымы ар кандай институционалдык жана практикалык моделдер аркылуу көрүнөт. Бул сектордун маанилүүлүгүн аныктабайт, болгону КЭУлардын ишмердигинин кайсы формалары жакшыраак өнүккөнүн, кандай маалыматтар жеткиликтүү экенин, уюмдар мамлекет жана коом менен кайсы каналдар аркылуу өз ара аракеттенерин, ошондой эле алардын ишмердигинин кайсы натыйжалары көбүрөөк байкаларын көрсөтөт. Ошондуктан өлкөлүк моделдердин типологиясы КЭУлардын салымы кандайча чагылдырылып жатканын жана аны регионалдык деңгээлде кантип күчөтүүгө болорун так түшүнүү үчүн колдонулат.

КАЗАКСТАН: тездик менен өнүгүп жаткан КЭУлар менен мамлекеттин ортосундагы өнөктөштүктүн модели

Казакстан мамлекет менен КЭУлардын өз ара аракеттенүүсүнүн кыйла формалдашкан системасы менен мүнөздөлөт. Ал КЭУлардын маалымат базасын, мамлекеттик социалдык заказ механизмдерин, гранттык каржылоону, коомдук кеңештерди, консультациялык аянтчаларды жана уюмдардын социалдык кызматтарды көрсөтүүгө катышуусун камтыйт. Бул моделде КЭУлардын салымы мамлекет менен институционалдык өнөктөштүктүн кеңейиши, социалдык реформаларды ишке ашырууга катышуу, коомдук мониторинг жүргүзүү, эксперттик аянтчалардагы ишмердик жана аялуу топтор менен иштөө аркылуу көрүнөт. Казакстандык моделдин күчтүү жагы – КЭУларды мамлекеттик программаларга тартуунун туруктуу механизмдеринин болушу. Ошол эле учурда, баалоо системасын мындан ары өнүктүрүүдө долбоорлордун, иш-чаралардын санына жана камтууга гана эмес, бенефициарлардын жашоосундагы сапаттык өзгөрүүлөргө да көбүрөөк көңүл буруу талап кылынат. Өнөктөштүк моделинин маанилүү кошумча өзгөчөлүгү – КЭУлар социалдык программаларды ишке ашырууга гана эмес, алардын аткарылышынын сапатын жакшыртууга, жергиликтүү кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүүгө жана экономикалык чөйрөнүн туруктуулугу менен жеке сектордун өнүгүшү үчүн маанилүү болгон ишенимди калыптандырууга да катышат.

КЫРГЫЗСТАН: институционалдык салымдын өлчөнүүчү модели

Кыргызстандагы КЭУлар аймак үчүн кеңири таралган жана мүнөздүү болгон бардык негизги функцияларды аткарышат: мониторингге катышат, сунуштарды иштеп чыгат, кызматтарды көрсөтөт жана жетишпеген кызматтардын ордун толуктайт. Бирок Кыргызстан КЭУлар секторуна карата анын экономиканын бир бөлүгү катары институционалдык салымын баалоого мүмкүндүк берген сандык көрсөткүчтөрдүн жеткиликтүүлүгү менен айырмаланат. Активдүү иштеген КЭУлар боюнча дүң кошумча нарк, ИДПдагы үлүшү, иш менен камсыз кылуу, эмгек акы, салык төлөмдөрү, финансылык түшүүлөр жана товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу боюнча маалыматтар бар. Бул КЭУларды социалдык жана коомдук процесстердин катышуучулары катары гана эмес, экономикалык наркты түзгөн, жумуш орундарын камсыз кылган жана бюджетке киреше алып келген формалдашкан сектор катары да көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда институционалдык салымды өлчөө мүмкүнчүлүгү сектордун коомдогу толук көрүнүктүүлүгүн билдирбейт: аналитикалык маалыматтар жарыяланбайт, ал эми КЭУлардын уставдык ишмердигинин, социалдык жана адамдык өнүгүүгө тийгизген таасиринин олуттуу бөлүгү дагы эле сапаттык сүрөттөөнү жана натыйжаларды баалоонун жакшыртылган системасын талап кылат. КЭУлардын ишмердигине карата ар кандай мамлекеттик институттардын мамилеси да бирдей эмес. Кыргызстандык моделдин маанилүү өзгөчөлүгү – КЭУлардын салымы сектордун өлчөөгө мүмкүн болгон экономикалык таасири менен гана чектелбестен, ишкердикти колдоодо, жергиликтүү инфраструктураны өнүктүрүүдө, жер-жерлердеги тоскоолдуктарды аныктоодо, ошондой эле инвестициялар үчүн кыйла ачык-айкын жана жагымдуу чөйрөнү түзүүгө катышууда да көрүнөт.

ТАЖИКСТАН: коомдук көрүнүктүүлүгү жетишсиз болгон шарттагы эксперттик катышуу модели

Тажикстанда КЭУлардын салымы стратегиялык пландаштыруу, мониторинг, гендердик маселелер, укуктук жардам жана мамлекеттик түзүмдөр менен өз ара аракеттенүү процесстерине эксперттик катышуу аркылуу өзгөчө байкалат. Жарандык сектор экспертизанын, альтернативдүү маалыматтардын, сунуштардын жана жер-жерлерден алынган кайтарым байланыштын булагы

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

катары чыккан Улуттук өнүктүрүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топко КЭУ өкүлдөрүнүн катышуусу өзгөчө мааниге ээ. Ошол эле учурда Тажикстандагы КЭУлардын эксперттик ролу консультациялык аянтчаларга катышуу менен гана чектелбейт. Өлкө боюнча материалдарда КЭУлар системалуу өзгөрүүлөрдүн демилгечиси же активдүү катышуучусу болгон мисалдар келтирилген: тең укуктар жана мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды көп жылдар бою илгерилетүү, аялдарга жана балдарга карата зомбулук учурларын каттоонун электрондук системасын ишке киргизүү, КЭУлар тармагынын адам сатууга каршы күрөшүүгө катышуусу, биологиялык ар түрдүүлүк маселелерин илгерилетүү жана жетүүгө кыйын болгон жамааттар менен иштеген регионалдык тармактарды өнүктүрүү. Ошондуктан Тажикстан моделин “эксперттик катышуу” катары гана эмес, КЭУлардын мыйзамдарга, маалыматтар системасына, ведомстволор аралык координацияга жана аялуу топтордун колдоого жеткиликтүүлүгүнө акырындык менен институционалдык таасир этүү модели катары да мүнөздөө маанилүү.

Ошол эле учурда сектордун коомдук көрүнүктүүлүгү чектелүү бойдон калууда: уюмдардын санариптик мейкиндиктеги активдүүлүгү бирдей эмес, алардын ишинин натыйжалары көп учурда кеңири коомчулукка эмес, биринчи кезекте түз бенефициарларга жана өнөктөштөргө белгилүү. Ошондуктан Тажикстан модели КЭУлардын күчтүү эксперттик жана долбоордук ролун көрсөтүү менен бирге, алардын катышуусунун натыйжаларын системалуу түрдө коомчулукка жеткирүүнү жана эсепке алууну жакшыртуу зарылдыгын да көрсөтөт.

ТҮРКМӨНСТАН: мамлекеттик артыкчылыктарга жогорку деңгээлде интеграцияланган, бирок маалыматтардын ачыктыгы чектелген модель

Түркмөнстанда КЭУлардын салымы социалдык коргоого, жаштарды өнүктүрүү саясатына, маданиятка, экологияга, кесиптик өнүгүүгө, майыптыгы бар адамдарды колдоого, жергиликтүү администрациялар менен иштөөгө жана айрым иш-аракеттер пландарын ишке ашырууга катышуу аркылуу көрүнөт. Бул модель коомдук уюмдардын мамлекеттик пландаштыруу системасы жана социалдык мааниге ээ милдеттерди практикалык ишке ашыруу менен тыгыз байланышын көрсөтөт. Түркмөнстандагы коомдук уюмдардын салымын тар маанидеги экономикалык салым катары эмес, биринчи кезекте социалдык-институционалдык салым катары кароо зарыл. Алардын мааниси аялуу топторду колдоодо, социалдык туруктуулукту бекемдөөдө, жарандардын катышуусун активдештирүүдө жана мамлекеттик артыкчылыктарды жергиликтүү деңгээлде ишке ашырууда көрүнөт. Ошондуктан макроэкономикалык маалыматтардын чектелүү болушу сектордун салымынын аздыгын билдирбейт, тескерисинче, аны социалдык жана сапаттык натыйжалар аркылуу баалоо зарылдыгын көрсөтөт.

Ошол эле учурда сектордун салымын сандык жактан баалоо ачык статистикалык маалыматтардын жеткиликтүүлүгү менен чектелет. ИДПга кошкон салымды, иш менен камсыз кылууну, салык төлөмдөрүн жана жалпы финансылык агымдарды эсептөө кыйла татаал. Ушундан улам сектордун салымынын олуттуу бөлүгү айрым долбоорлордун, уюмдардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана сапаттык натыйжалардын негизинде сүрөттөлөт.

ӨЗБЕКСТАН: таасирди баалоо фрагментардуу бойдон калган шартта институционалдашуусу күчөп жаткан модель

Өзбекстанда КЭУлар сектору жарандык коомду колдоонун укуктук, уюштуруучулук жана финансылык инфраструктурасы активдүү калыптанып жаткан шартта өнүгүүдө. Юстиция министрлигинин ӨКЭУлар порталы, мамлекеттик гранттар жана социалдык заказдар, Олий Мажлистин алдындагы Коомдук фонд, аймактык колдоо механизмдери, “ӨКЭУлар үйлөрү”, коомдук кеңештер, ошондой эле КЭУлардын программаларды жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун талкуулоого катышуусу маанилүү роль ойнойт. Бул модель сектордун институционалдашуусу күчөп жатканын жана анын социалдык, маданий, билим берүү, укук коргоо жана коомдук мааниге ээ демилгелерге катышуусу кеңейип жатканын көрсөтөт. Ошол эле учурда КЭУлардын узак мөөнөттүү таасирин баалоо азырынча фрагментардуу бойдон калууда: адамдардын, жамааттардын жана аймактардын жашоосундагы туруктуу өзгөрүүлөргө (жакшыртууларга) караганда уюмдарды каттоо, каржылоо, өткөрүлгөн иш-чаралар жана камтуу көрсөткүчтөрү жакшыраак эсепке алынат.

Өзбекстан модели үчүн КЭУлардын инфраструктураны колдоо, жамааттардын кызмат көрсөтүүлөрдү башкарууга катышуусу жана калк менен чарба жүргүзүүчү субъекттердин чыгымдарын азайтуу аркылуу жергиликтүү экономикалык шарттарды жакшыртууга кошкон салымы маанилүү багытка айланууда. Бул жергиликтүү инвестициялык климаттын сапаты менен түздөн-түз байланыштуу. Ошол

эле учурда Өзбекстан үчүн КЭУларды колдоо инфраструктурасынын кеңейиши гана эмес, сектордун формалдуу институционалдашуусу менен анын коомчулукка таанымалдыгынын ортосундагы ажырым да маанилүү маселе болуп саналат. Бардык эле жарандар КЭУ деген эмне экенин жакшы түшүнө беришпейт, ал эми уюмдардын ишинин натыйжалары көп учурда кеңири коомчулукка көрүнбөй калат. Ошондуктан Өзбекстан моделин мындан ары өнүктүрүү мамлекеттик колдоо механизмдерин кеңейтүүнү гана эмес, коомчулук менен коммуникацияны күчөтүүнү, түшүнүктүү отчеттуулукту камсыз кылууну жана КЭУлардын жарандар үчүн практикалык пайдасын ачык көрсөтүүнү да талап кылат.

ТЫЯНАК

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын салымы ар кандай моделдер аркылуу көрүнөт жана бааланат. Айрым өлкөлөрдө сектордун экономикалык жана статистикалык салымы жакшыраак чагылдырылса, башкаларында мамлекет менен институционалдык өнөктөштүк, эксперттик катышуу, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, аялуу топтор менен иштөө же мамлекеттик программаларга интеграциялануу көбүрөөк байкалат. Мындай типология өлкөлөрдү бирдиктүү шкала боюнча жасалма түрдө салыштыруудан качууга мүмкүндүк берет жана КЭУлардын салымын негизги багыттар боюнча – экономика, мамлекеттик башкаруу, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, тематикалык өнүгүү жана натыйжалардын сапаттык мүнөздөмөлөрү боюнча – мындан ары талдоо үчүн негиз түзөт.

2-таблица. КЭУлардын салымын баалоонун өлкөлүк моделдеринин типологиясы

Өлкө	Баалоо моделинин басымдуу түрү	Салымды көрсөтүүнүн каналдары жана формалары	Моделдин күчтүү жагы	Жакшыртуу үчүн мүмкүнчүлүктөр
Казакстан 	Тездик менен өнүгүп жаткан КЭУлар менен мамлекеттин ортосундагы өнөктөштүктүн модели	Мамлекеттик социалдык тапшырык, гранттар, коомдук кеңештер жана атайын социалдык кызмат көрсөтүүлөр аркылуу.	КЭУларды мамлекеттик программаларга тартуунун туруктуу механизмдери.	Басымды долбоорлордун санына жана камтууга эмес, бенефициарлардын жашоосундагы өзгөрүүлөргө буруу.
Кыргызстан 	Институционалдык салымдын өлчөнүүчү модели	Салым экономикада да, социалдык жана башкаруу тармактарында да көрүнүктүү.	ИДПдагы үлүшү, иш менен камсыз кылуу, салыктар жана каржылык агымдар боюнча маалыматтардын болушу.	Институционалдык салым жөнүндө отчеттуулукту жарыялоо, бенефициарлар үчүн натыйжаларды системалуу баалоо жана сектордун коомдук көрүнүктүүлүгүн жогорулатуу.
Тажикстан 	Коомдук көрүнүктүүлүгү жетишсиз болгон шарттагы эксперттик катышуу модели	Жумушчу топтор, мониторинг, гендердик жана укуктук күн тартиби, жер-жерлерден алынган кайтарым байланыш аркылуу.	Стратегиялык пландаштырууда күчтүү серептик катышуу.	Натыйжаларды коомчулукка кеңири жеткирүү жана катышуунун таасирин системалуу эсепке алуу.
Түркмөнстан 	Мамлекеттик артыкчылыктарга жогорку деңгээлде интеграцияланган, бирок маалыматтардын ачыктыгы чектелген модель	Социалдык коргоодо, жаштар саясатында, маданиятта, экологияда жана иш-аракеттер пландарында катышуу аркылуу.	Мамлекеттик программалар системасы жана социалдык маанилүү тапшырмаларды аткаруу менен тыгыз байланыш.	Жалпыланган маалыматтарга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу жана салыштырууга мүмкүн болгон сандык баалоону өнүктүрүү.
Өзбекстан 	Таасирди баалоо фрагментардуу болуу менен институционалдашуунун күчөп келаткан модели	КМЭУ порталы, мамлекеттик гранттар, социалдык тапшырык, коомдук кеңештер жана ченемдик-укуктук актыларды талкуулоого катышуу аркылуу.	Сектордун уюштуруучулук жана каржылык инфраструктурасынын тез өсүшү.	Каттоо, каржылоо жана иш-чараларды мониторингдөө менен гана чектелбестен, узак мөөнөттүү таасирди системалуу баалоону өнүктүрүү.

5. Бул отчеттун максаттары үчүн КЭУлардын салымы эмнени камтыйт?

**САЛЫМДЫ
ӨЛЧӨӨ**

**САЛЫМДЫН
БОЛЖОЛДУУ
СҮРӨТТӨЛҮШҮ**

**МААЛЫМАТ БУЛАК-
ТАРЫ ЖАНА ДАЛИЛ-
ДЕРДИН ТҮРЛӨРҮ**

**БУЛ ЭМНЕНИ
КӨРСӨТӨТ?**

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫК САЛЫМ

Жумуш орундары, эмгек акы фонду, салыктар, социалдык чегерүүлөр, финансылык агымдар, сатып алуулар, кошумча нарк.

Статистика, административдик жана каржылык маалыматтар.

КЭУ экономикадагы өз алдынча субъект (тармак) катары.

БАШКАРУУЧУЛУК САЛЫМ

Чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу, чечимдерге экспертиза жүргүзүү, калктан кайтарым байланыш алуу, коомдук мониторинг, эксперттик коштоо, экономикалык активдүүлүктү жогорулатуу үчүн системалуу багыттарды аналитикалык жактан аныктоо, жергиликтүү инфраструктураны жана кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүүгө катышуу, бизнес жана инвестициялар үчүн чөйрөнүн болжолдуулугун жана ачыктыгын жогорулатуу.

Кейстер, интервьюлар, өз ара аракеттенүү платформалары жөнүндө маалыматтар, эксперттик баалоолор; ишке ашыруу практикасынын өзгөрүшүнүн мисалдары, жергиликтүү инфраструктура жана ишкердикти колдоо боюнча маалыматтар.

Мамлекеттин өнөктөшү жана практикалык маалыматтын булагы катары КЭУлар, ошондой эле жергиликтүү өнүгүү, инвестициялар жана жеке сектор үчүн кыйла туруктуу, болжолдоого мүмкүн болгон жана жагымдуу чөйрөнү калыптандырууга катышуучу катары.

УСТАВДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮН ЭКОНОМИКАЛЫК САЛЫМЫ

Социалдык ишкердик, өз алдынча иш менен камсыз болуу, ишкердик көндүмдөр, инфраструктура, санариптик чечимдер.

Кейстер, долбоордук маалыматтар, өзгөрүүлөрдүн сапаттык сүрөттөлүшү.

КЭУлар киреше табууга, жумуш менен камсыз болууга жана жергиликтүү экономиканын өнүгүшүнө шарт түзүүчү катары.

СОЦИАЛДЫК САЛЫМ

Социалдык, укуктук, психологиялык, кризистик жана реабилитациялык кызматтарды көрсөтүү; кызматтарга жетүүдөгү тоскоолдуктарды төмөндөтүү (өнүгүүнүн инклюзивдүү мүнөзү).

Кызматтар менен камтуу, кейстер, эксперттик баалоолор, өзгөрүүлөрдүн тарыхтары.

КЭУ киреше табууга, жумуш менен камсыз кылууга жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө шарт түзүүчү субъект катары

ТЕМАТИКАЛЫК САЛЫМ

Саламаттык сактоо, билим берүү, гендердик теңчилик, укуктарды коргоо, экология, жакырчылыкты азайтуу, жергиликтүү өнүгүү, жаштар жана маданият.

Өлкөлүк материалдар, кейстер.

КЭУ көбүрөөк байкалган өнүгүү чөйрөлөрү.

САЛЫМДЫН САПАТТЫК МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ

Уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук, өнүгүүнү алыскы жана аялуу топторго жана аймактарга «жеткирүү» функциясы.

Сапаттуу талдоо, кейстер, практикаларды чечмелөө.

Түзүлүп жаткан коомдук баалуулуктун мүнөзү жана өзгөчөлүктөрү.

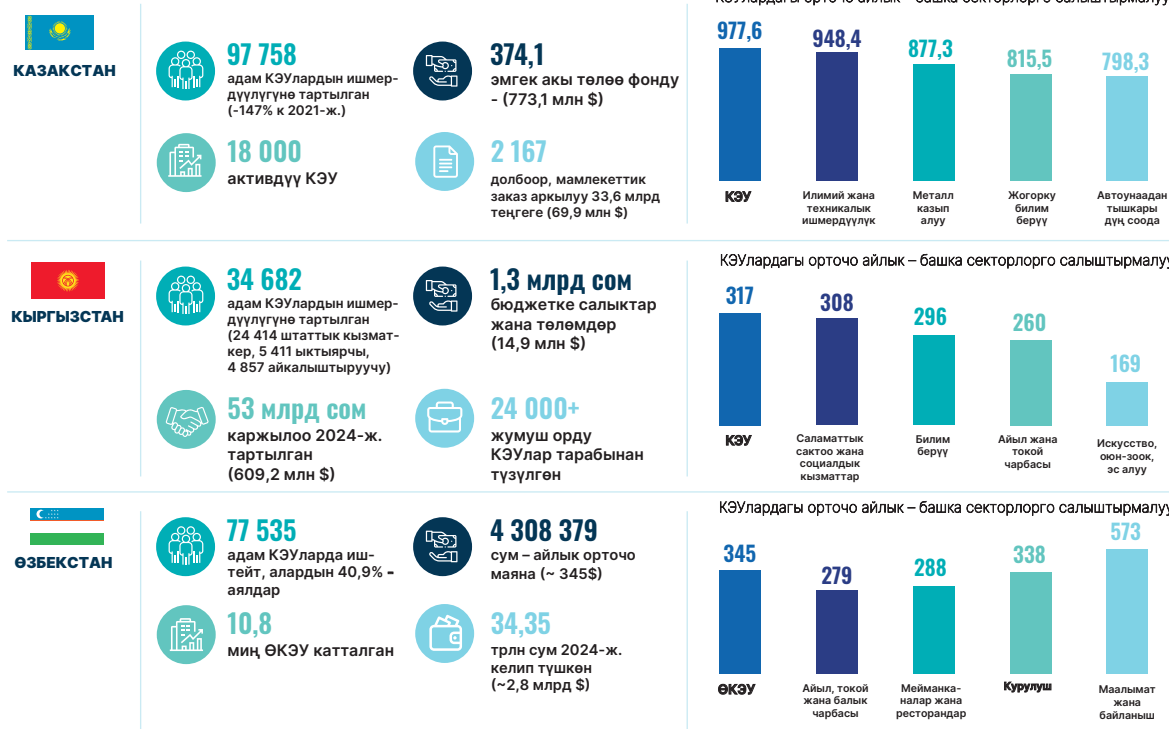
6. КЭУлардын институционалдык салымы: сектор экономиканын катышуучусу катары

КЭУлардын институционалдык салымын алардын өнүгүүгө кошкон мазмундук, уставдык салымынан өзүнчө кароо зарыл. Бул бөлүмдө КЭУлар кызмат көрсөтүүчүлөр же реформалардын катышуучулары катары эмес, жумуш орундарын түзгөн, эмгек акы төлөгөн, салыктарды жана социалдык чегерүүлөрдү төлөгөн, финансылык ресурстарды тарткан, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алган экономиканын формалдашкан сектору катары талданат. Башкача айтканда, бул жерде сектордун иш берүүчү, салык төлөөчү жана экономикалык жүгүртүүнүн катышуучусу катары экономикага тийгизген “брутто” таасири жөнүндө сөз болууда.

6.1. КЭУлар иш берүүчү катары

КЭУлардын институционалдык салымынын эң көрүнүктүү элементтеринин бири – жумуш орундарын түзүү. Изилдөө көрсөткөндөй, аймактагы коммерциялык эмес сектор калкты иш менен камсыз кылуунун олуттуу булагы болуп саналат. Бир катар өлкөлөрдө бул сектор, өзгөчө социалдык чөйрөдө, эксперттик ишмердикте, долбоорлорду башкарууда, билим берүүдө, укуктук жардам көрсөтүүдө, аялуу топтор менен иштөөдө жана жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүүдө активдүү иш берүүчү катары чыгып келет.

– катышуучусу катары олуттуу салым кошот.

КЭУ СЕКТОРУНДАГЫ ЖУМУШ ОРУНДАРЫ – 100 МИҢ КАЛККА (2024-Ж.)

КЭУлар – САЛЫК ТӨЛӨӨЧҮЛӨР ЖАНА БЮДЖЕТТИК СИСТЕМАНЫН КАТЫШУУЧУЛАРЫ

КЭУлар салыктарды жана социалдык төлөмдөрдү төлөө менен каражаттарды экономикага жана бюджетке кайтарат

КЭУлар мамлекеттик кызматтарды жана демилгелерди толуктоо менен бюджетке түшкөн жүктү азайтат

Кыргызстанда КЭУлардын салык төлөмдөрү айрым жалпы мамлекеттик салыктарга барабар көлөмдө

КЭУ сектору – өлкөлөрдүн өнүгүүсүнө салым кошкон реалдуу экономикалык күч

Борбордук Азиядагы КЭУлар – социалдык кызмат көрсөтүүчүлөр гана эмес, экономиканын да маанилүү бөлүгү: алар жумуш орундарын түзөт, салыктарды төлөйт, инвестицияларды тартат жана аймактын туруктуу өнүгүүсүнө салым кошот

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Казакстанда КЭУлардын жумушчуларынын орточо тизмелик саны 2021-жылдагы **39 532** адамдан 2024-жылы **97 758** адамга чейин өскөн. Анын ичинен шаар жерлеринде иштегендердин саны **87039** адамды, ал эми айыл жерлеринде иштегендердин саны **10 719** адамды түзгөн. Ошол эле мезгил аралыгында бир кызматкердин орточо айлык эмгек акысы **109 496** теңгеден (228 АКШ доллары) **318853** теңгеге (664 АКШ доллары) чейин жогорулаган. Мында Казакстандын КЭУ секторунун ЭИЖК 94.99.0 коду боюнча эмгек акы төлөө фондунун болжолдуу жылдык көлөмү 2024-жылы **374,1 млрд** теңгени (773,1 млн АКШ доллары) түзгөн. Бул көрсөткүч 2021-жылы **51,9 млрд** теңге (108,1 млн АКШ доллары) болгон. Экономикалык ишмердиктин түрлөрүнүн жалпы классификаторунун жалпыланган мүнөзүнө жана изилдөөнүн предметине түздөн-түз тиешеси жок уюмдарды толук бөлүп кароонун мүмкүн эместигине байланыштуу методологиялык чектөөлөрдү эске алуу менен, бул маалыматтар сектордогу иш менен камсыз кылууга байланышкан экономикалык жүгүртүүнүн олуттуу көлөмүн көрсөтүп турат.

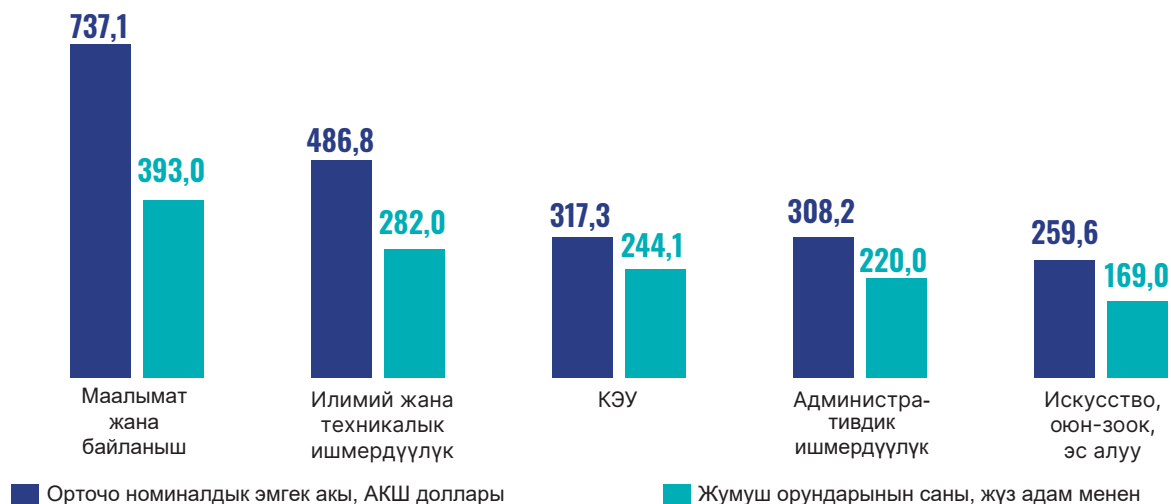
Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин 2024-жылдагы маалыматына ылайык, активдүү иш алып барган КЭУлардагы кызматкерлердин орточо тизмелик саны **24 414** адамды түзгөн, анын ичинен **14 158** аялдар болгон. Кошумча, КЭУлардын ишмердүүлүгүнө **4 857** тышкы айкалыштырып иштеген кызматкер жана **5 411** акы төлөнбөгөн кызматкер, башкача айтканда ыктыярчылар тартылган. Жалпысынан сектордун ишмердүүлүгүнө **34 682** адам катышкан. Орточо айлык эмгек акы **27 605** сомду (317 АКШ доллары) түзгөн. Бул көрсөткүч саламаттык сактоо, билим берүү, айыл жана токой чарбасы

4-сүрөт. Казакстандагы КЭУлардын институционалдык салымын экономикалык ишмердиктин айрым түрлөрү менен салыштыруу

Булактар: өлкөлүк отчет, Улуттук статистика бюросунун 2024-жылдагы маалыматтары, «Казакстан Республикасында менчик формалары боюнча кызматкерлердин саны жана эмгек акысы» аттуу басылма.

5-сүрөт. Кыргызстандагы КЭУлардын институционалдык (тармактык) салымын экономикалык ишмердиктин айрым түрлөрү менен салыштыруу

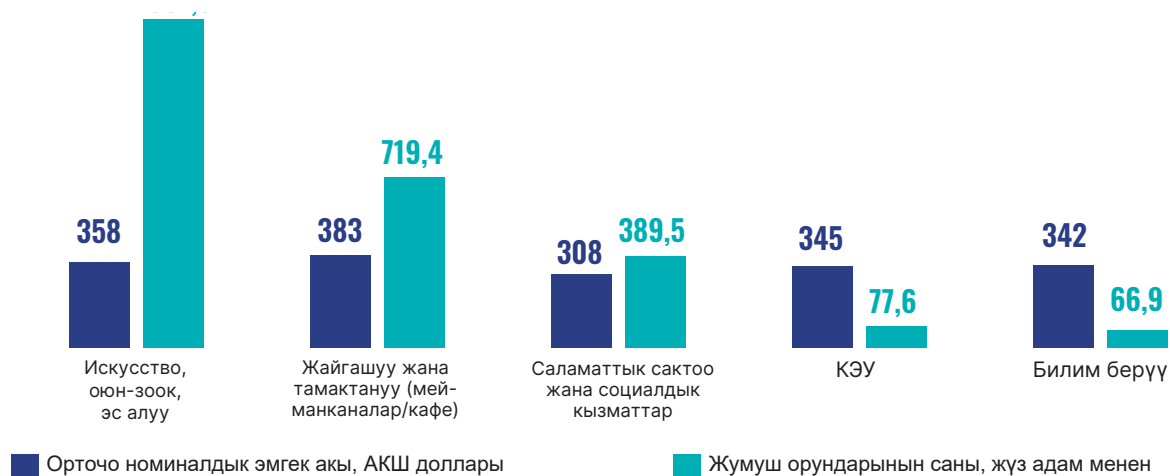

сыяктуу тармактардагы орточо айлык акынын деңгээлине жакын.

Өзбекстанда 2024-жылы ӨКЭУ секторунда 77 535 кызматкер эмгектенген, алардын 31 740 аялдар болгон же жалпы кызматкерлердин 40,9%ын түзгөн. Орточо эсептелген номиналдык айлык эмгек акы айына 4 308 379 сумду (болжол менен 345 АКШ доллары) түзгөн. Бул көрсөткүчтөр ӨКЭУларды жарандык инфраструктуранын элементи катары гана эмес, ошондой эле эмгек рыногунун олуттуу сегменти катары кароого мүмкүндүк берет.

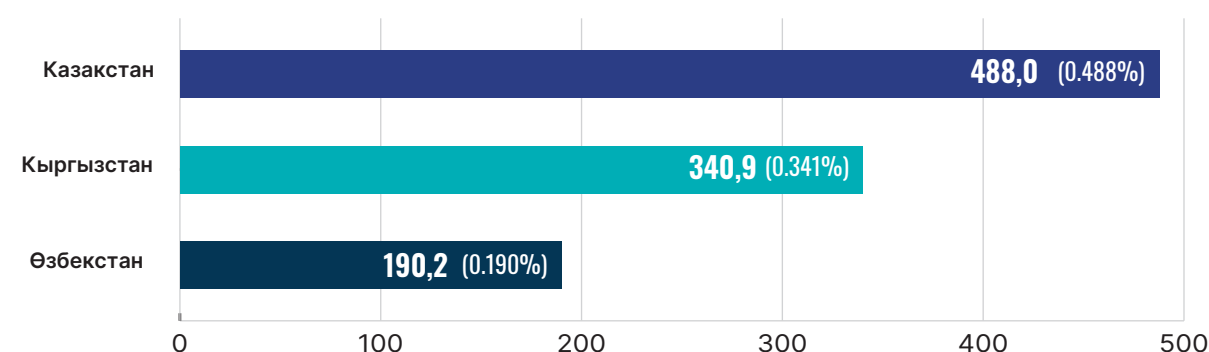
Ошондой эле КЭУлардын жумуш менен камсыз кылууга кошкон тармактык салымын өлкөлөрдүн жалпы калкынын санына карата салыштырып кароо максатка ылайыктуу (7-сүрөттү караңыз). Мындай салыштырууда жумуш менен камсыз кылууга эң олуттуу салымды Казакстандын КЭУлары кошот. Бул өлкөдө сектордо иштегендердин үлүшү жалпы калктын дээрлик жарым пайызына жетет.

6-сүрөт. Өзбекстандагы КЭУлардын институционалдык (тармактык) салымын экономикалык ишмердиктин айрым түрлөрү менен салыштыруу

Булак: Өзбекстан Республикасынын Улуттук статистика комитети.

7-сүрөт. КЭУ секторундагы иш менен камсыз болуу көрсөткүчү жалпы калктын санына карата, 2024-ж., 100 миң жаранга эсептегенде

Булак: Борбордук Азия өлкөлөрүнүн улуттук статистикалык органдарынын расмий маалыматтарынын негизинде эсептелген:

Казакстан Республикасынын Улуттук статистика бюросу, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, «Жыл башына карата туруктуу калктын саны» аттуу ачык маалыматтар, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com;

Өзбекстан Республикасынын Улуттук статистика комитети, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholisoni-3>

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

6.2. КЭУлар салык төлөөчүлөр жана бюджеттик системанын катышуучулары катары

Институционалдык салымдын дагы бир маанилүү элементи – бул КЭУлардын салыктар жана социалдык төлөмдөр аркылуу мамлекеттик кирешелерди түзүүгө катышуусу. Бул көрсөткүч КЭУларды гранттык же бюджеттик колдоону гана алуучу субъект катары кабыл алуу түшүнүгүн жоюу үчүн өзгөчө мааниге ээ. Өлкөлүк материалдар КЭУлар жалпысынан салыктардын жана милдеттүү төлөмдөрдүн олуттуу төлөөчүлөрү экенин, ошондой эле тартылган ресурстардын бир бөлүгүн улуттук экономикага жана бюджеттик системага кайра кайтарып берерин көрсөтөт.

Ошол эле учурда, КЭУларды эсепке алуунун институционалдык системасы өнүккөн шартта да салыктык маалыматтарга жеткиликтүүлүк чектелүү бойдон калышы мүмкүн, бул институционалдык салымды толук баалоо мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт. Мисалы, Казакстандын Мамлекеттик кирешелер комитетинен маалыматтардын купуялуулугуна байланыштуу республика жана региондор боюнча КЭУлардан түшкөн салыктык түшүүлөр жөнүндө маалыматтарды алуу мүмкүн болгон жок. КЭУлардын бюджетке чегерүүлөрү тууралуу маалыматтарга жетүүдө Өзбекстанда жана Түркмөнстанда да кыйынчылыктар жаралган.

Тажикстанда 2024-жыл үчүн 69 уюмдан турган тандалма топко жүргүзүлгөн финансылык талдоо алардын жалпы жүгүртүүсү **53,3 млн** сомони (дээрлик 6 млн АКШ долларын) түзгөнүн көрсөттү. Анын ичинен **4 млн** сомониго жакыны (440 миң АКШ долларынан ашык) киреше жана социалдык салыктар түрүндө өлкөнүн бюджетине түшкөн³. Бул көрсөткүчтү автоматтык түрдө бүтүндөй секторго

³ Көрсөткүчтөр изилдөөнүн алкагында 2024-жыл үчүн Тажикстан Республикасынын Юстиция министрлигине отчет тапшырган уюмдардын өзүнчө тобунун верификацияланган отчеттук маалыматтарына негизделген (ачык маалымат булактары).

МИСАЛ

Кыргызстан: бюджетке түшкөн олуттуу төлөмдөрдүн көлөмү айрым жалпы мамлекеттик салыктар менен салыштырууга болот

Кыргызстанда 2024-жылы активдүү иш алып барган КЭУлар өлкөнүн бюджетине болжол менен 1,3 млрд сом же 15 млн АКШ долларына жакын каражат төлөшкөн.

Бул төлөмдөрдүн көлөмү мамлекеттик бюджеттин айрым киреше булактарынын жалпы өлкөлүк көрсөткүчтөрү менен салыштырууга болот. Алардын катарына төмөнкүлөр кирет: патенттин негизиндеги салык – 1,3 млрд сом же дээрлик 15 млн АКШ доллары; жер салыгы – 1,5 млрд сом же 17 млн АКШ долларынан ашык; мамлекеттик мүлктү ижарага берүүдөн түшкөн салыктык эмес төлөмдөр – 1,8 млрд сом же дээрлик 21 млн АКШ доллары. Мындай салыштыруу КЭУ секторун социалдык же жарандык институт катары гана эмес, ошондой эле бюджеттик кирешелердин түзүлүшүнө олуттуу салым кошкон маанилүү катышуучу катары кароого мүмкүнчүлүк берет.

8-сүрөт. Кыргызстандагы КЭУлардын мамлекеттик бюджетке төлөгөн каражаттарын мамлекеттик кирешелердин айрым түрлөрү менен салыштыруу, АКШ доллары менен

21 000 000

Мамлекеттик
мүлктү ижарага
алуу

17 000 000

Жер салыгы

15 000 000

Патенттин
негизиндеги
салык

15 000 000

КЭУлардын
салыктык
төлөмдөрү

Булак: Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Мамлекеттик салык кызматы

жайылтууга болбойт, бирок ал принципиалдуу маанилүү фактыны көрсөтөт: ресурстардын бир бөлүгү өлкөнүн ичинде эмгек акыга, салык төлөмдөрүнө жана социалдык чегерүүлөргө айланып, ошону менен иш менен камсыз кылуунун өсүшүнө жана бюджетке түшүүлөрдүн көбөйүшүнө өбөлгө түзөт.

6.3. КЭУлар кошумча наркты жаратуучулар катары

Институционалдык салымдын маанилүү макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнүн бири – КЭУлардын дүң кошумча наркка жана ИДПга кошкон салымы. Экономикалык мааниде КЭУлар кызматтарды, эксперттик продукттарды, социалдык программаларды жана башка натыйжаларды түзүү аркылуу кошумча нарк жаратышат. Бул үчүн эмгек, башкаруучулук ресурстар, жайлар, жабдуулар, сатып алынуучу товарлар жана кызматтар пайдаланылат.

КЭУлардын ишинин натыйжаларынын олуттуу бөлүгү пайда алуучуларга акысыз же жеңилдетилген шарттарда берилген күндө да, аларды өндүрүү сектордун дүң чыгарылышын түзөт, ал эми бул чыгарылыш менен аралык керектөөнүн ортосундагы айырма анын дүң кошумча наркын чагылдырат. Ошондуктан КЭУлардын ИДПга кошкон салымын коммерциялык пайдадан келип чыккан көрсөткүч катары эмес, өлчөөгө мүмкүн болгон экономикалык наркка ээ коомдук пайдалуу кызматтарды жана продукттарды түзүүнүн натыйжасы катары кароо зарыл. Региондун бардык өлкөлөрү боюнча мындай статистика жеткиликтүү болгон эмес. Бирок статистикалык маалыматтар сектордун дүң кошумча наркын эсептөөгө мүмкүндүк берген өлкөлөрдө КЭУлар экономиканын «көрүнбөгөн» катышуучусу болбой калат; ал эми мындай маалыматтар жок болгон өлкөлөрдө алардын институционалдык салымы жетиштүү бааланбай калат же иш менен камсыз кылуу, каржылоо, долбоорлор, гранттар жана салык төлөмдөрү аркылуу кыйыр түрдө сүрөттөлөт.

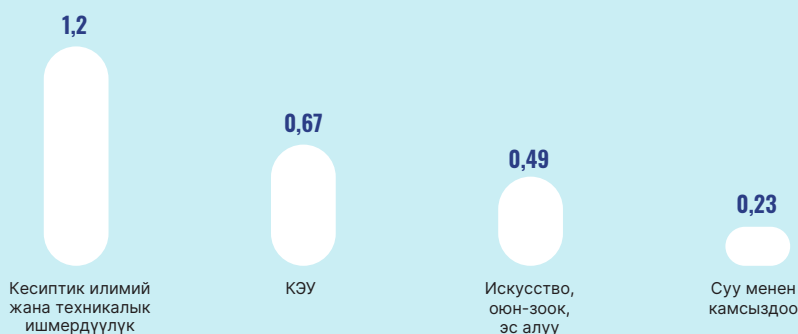

МИСАЛ

Кыргызстан: КЭУлардын кошумча наркты түзүүдөгү салымы айрым экономикалык тармактар менен салыштырууга болот

Кыргызстанда 2024-жылы иштеп жаткан КЭУлар 10 млрд сомдон ашык (дээрлик 115 млн АКШ доллары) көлөмүндө дүң кошумча нарк өндүрүшкөн. Активдүү иштеп жаткан КЭУлардын өлкөнүн номиналдык ИДПсындагы үлүшү 0,67%ды түзгөн. Бул олуттуу көрсөткүч болуп саналат жана экономиканын айрым секторлору, анын ичинде суу менен камсыздоо (0,23%), искусство, көңүл ачуу жана эс алуу (0,49%), ошондой эле кесиптик, илимий жана техникалык ишмердүүлүк (1,2%) менен салыштырууга болот. Борбордук Азия регионунун масштабында да КЭУ сектору коомчулукка анчалык көрүнбөгөнүнө карабастан, экономикага кошкон салымы боюнча жалпысынан экономикалык ишмердүүлүктүн айрым түрлөрү менен салыштырууга болот.

9-сүрөт. Кыргызстандын КЭУларынын дүң кошумча наркка кошкон салымын мамлекеттик кирешелердин айрым түрлөрү менен салыштыруу, пайыз менен

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети.

6.4. КЭУлар каржылык ресурстарды тартуу жана кайра бөлүштүрүү каналы катары

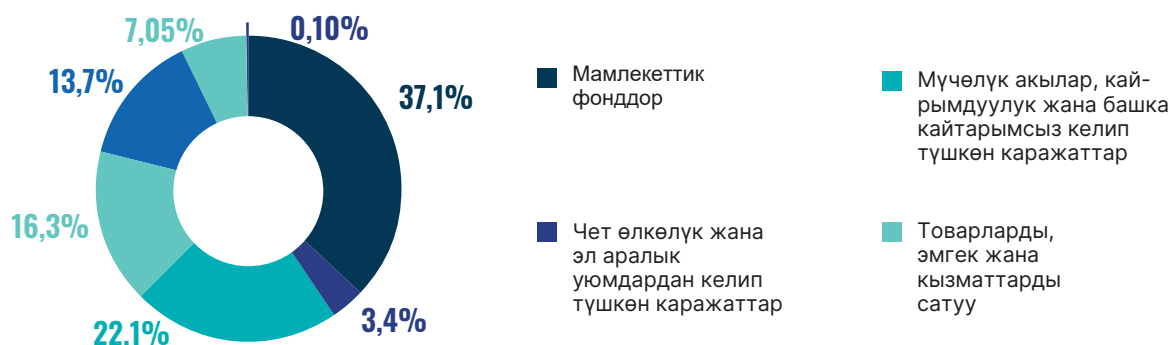
КЭУлардын институционалдык салымы алардын финансылык ресурстарды тартуу жана бөлүштүрүү, аларды социалдык программаларга, товарларды жана кызматтарды сатып алууга, эксперттердин жана подрядчылардын ишине, сервистерди өнүктүрүүгө жана бенефициарларды колдоого багыттоо жөндөмдүүлүгүнөн да көрүнөт. КЭУлар ресурстарды кайра бөлүштүрүү жана жеткирүү функциясын аткарат. Анын жардамы менен мамлекеттик, донордук, жеке жана коомдук ресурстар коомдук муктаждык жогору болгон, ал эми каржылоонун стандарттуу механизмдери кызматтар менен жетиштүү камтууну, алардын даректүүлүгүн же туруктуулугун дайыма эле камсыз кыла албаган тармактарга жана аймактарга жетет. Бул өзгөчө аялуу топтор менен иштөөгө, кризистик жардамга, реабилитацияга, сот адилеттигине жеткиликтүүлүккө, инклюзивдүү билим берүүгө, жергиликтүү кызматтарга жана айылдык жамааттарга тиешелүү.

Казакстандагы КЭУлардын кирешелеринин түзүмү диверсификацияланган мүнөзгө ээ. Мамлекеттик социалдык заказдын көлөмү болжол менен 33,5 млрд теңгени (70,0 млн АКШ доллары) түзгөнү менен, ал сектордун эмгек акы төлөө фондунун жалпы көлөмүнүн 9%га жакынын гана жабат. Бул эл аралык каржылоонун (27,2 млрд теңге же 60 млн АКШ долларына жакын) жана башка булактардын олуттуу ролун көрсөтөт. Ошол эле учурда мамлекеттик социалдык заказды каржылоодогу өзгөрүүлөр мамлекет социалдык кызматтарды жана долбоорлорду уюштуруу маселелеринде КЭУларга көбүрөөк ишеним арта баштаганын көрсөтөт. Алсак, 2024-жылы долбоорлордун саны орточо темп менен өскөн, ал эми каржылоонун көлөмү кыйла көбөйгөн. Бул КЭУлардын кыйла масштабдуу долбоорлордун алкагында кызмат көрсөтүү жөндөмдүүлүгүнүн жогорулап жатканын көрсөтүшү мүмкүн.

Кыргызстандагы КЭУлардын кирешелеринин түзүмү сектор чет өлкөлүк гранттарга толугу менен көз каранды эмес экенин көрсөтөт: ресурстардын олуттуу бөлүгү кайрымдуулук каражаттарынын, демөөрчүлүк жардамдын, бюджеттик колдоонун, мүчөлүк төгүмдөрдүн жана акы төлөнүүчү кызматтардын эсебинен түзүлөт. 2024-жылы КЭУ секторуна жалпы финансылык түшүүлөр болжол менен **53 млрд сомду** (609 млн АКШ долларынан ашык) түзгөн, ал эми бул изилдөөдө салымы бааланып жаткан КЭУлардын максаттуу тобуна түшкөн каражаттар **14,2 млрд сомду** (болжол менен 161,7 млн АКШ доллары) түзгөн. Түшүүлөрдүн түзүмү диверсификацияланган, бирок бир тектүү эмес ресурстар базаны көрсөтөт: демөөрчүлүк жардам жана кайрымдуулук каражаттары – **8,3 млрд сом** (болжол менен 95,4 млн АКШ доллары) же 59%, чет өлкөлүк техникалык жардам жана гранттар – **2,7 млрд сом** (болжол менен 30,5 млн АКШ доллары) же 19%, продукцияларды жана кызматтарды сатуу – **0,4 млрд сом** (болжол менен 4,5 млн АКШ доллары) же 3%, бюджеттик колдоо – **0,2 млрд сом** (болжол менен 1,8 млн АКШ доллары) же 1%, мүчөлүк төгүмдөр – **0,1 млрд сом** (болжол менен 1,1 млн АКШ доллары) же 1%дан аз, ал эми башка булактар – **2,5 млрд сом** (болжол менен 28,3 млн АКШ доллары) же 18%.

Өзбекстанда ӨКЭУлардын ресурстарынын негизги булагы болуп мамлекеттик максаттуу жана бюджеттен тышкаркы фонддор саналат, алардын үлүшүнө бардык түшүүлөрдүн **38,4%** туура келет. Акыркы жети жылда жарандык коом институттарын колдоого мамлекеттик бюджеттен **718 млрд сум** (дээрлик 60 млн АКШ доллары) бөлүнгөн, бул 2008–2016-жылдарга салыштырмалуу **12 эсе көп**. Акыркы үч жылда аймактык фонддор аркылуу **83 млрд сумга** (дээрлик 7 млн АКШ доллары) **1 600 долбоор** ишке ашырылган. Ошол эле учурда мүчөлүк төгүмдөрдүн, кайрымдуулук каражаттарынын жана башка кайтарымызсыз түшүүлөрдүн жогорку үлүшү (**22,9%**) сектор коомдук

10-сүрөт. Өзбекстандагы ӨКЭУлардын кирешелеринин түзүмү, 2024-жыл, пайыз менен

каржылоо механизмдерине институционалдык көз карандылыкты ыктыярдуу тилектештикке жана филантропияга олуттуу таянуу менен айкалыштырыларын көрсөтөт.

6.5. КЭУлар товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү катары

КЭУлардын институционалдык салымы жумуш менен камсыз кылуу жана салык төлөө менен гана чектелбейт. Уюмдар товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү катары да чыгып, чакан жана орто бизнес үчүн суроо-талапты түзүшөт. Бул өзгөчө долбоордук ишмердикте байкалат: аялуу топтор үчүн товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, семинарларды, тренингдерди, консультацияларды, фокус-топторду, тегерек столдорду жана коомдук иш-чараларды өткөрүү жайларды ижарага алууну, транспорттук кызматтарды, тамак-ашты уюштурууну, полиграфиялык продукцияларды, жабдууларды жана сарпталуучу материалдарды сатып алууну, байланыш кызматтарын жана эксперттик колдоону талап кылат.

Мында КЭУлар товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү негизинен чакан жана орто бизнестен – мейманканалардан, коомдук тамактануу ишканаларынан, транспорттук компаниялардан, сарпталуучу материалдарды жеткирүүчүлөрдөн, жайларды жана кеңсе техникасын ижарага берүүчүлөрдөн сатып алышат. Бул мультипликативдик эффектти жаратат: долбоордун негизги максаты социалдык, билим берүү же укук коргоо багытында болсо да, аны ишке ашыруу жергиликтүү экономикада экономикалык суроо-талапты калыптандырат. Бул жагынан алганда, НКОлор ресурстарды тартуу менен гана чектелбестен, аларды жеткирүүчүлөрдүн, подрядчылардын жана кызмат көрсөтүүчү уюмдардын тармагы аркылуу кайра бөлүштүрүшөт.

Ушул отчеттун 3-тиркемесинде региондогу КЭУлардын институционалдык салымын чагылдырган өлкөлөр боюнча көрсөткүчтөрдүн жыйынтык таблицасы берилген.

ТЫЯНАК

КЭУлардын Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү институционалдык салымы, биринчи кезекте, сектордун экономикалык жүгүртүүнүн өз алдынча катышуучусу катары иш алып барышынан көрүнөт. КЭУлар жумуш орундарын түзүшөт, эмгек акы фондун калыптандырышат, салыктарды жана социалдык чегерүүлөрдү төлөшөт, мамлекеттик, донордук жана жеке ресурстарды тартышат, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алышат, ал эми айрым учурларда акы төлөнүүчү кызматтарды, социалдык ишкердикти жана киреше алып келүүчү ишмердикти өнүктүрүшөт.

Бул салым расмий же топтолгон статистикалык маалыматтар бар өлкөлөрдө кыйла далилдүү чагылдырылган. Кыргызстан КЭУлар түзгөн дүң кошумча наркты жана алардын ИДПдагы үлүшүн эсептөөнүн мисалын көрсөтөт; Казакстан – иш менен камсыз кылуунун, эмгек акынын жана мамлекеттик социалдык заказдын масштабдуу динамикасынын мисалын; Өзбекстан – мамлекеттик колдоонун институционалдык жактан калыптанган системасынын жана иш менен камсыз кылуунун ири секторунун мисалын; Тажикстан – уюмдардын белгилүү бир тобунун жүгүртүүсүн жана салык төлөмдөрүн жарым-жартылай баалоонун мисалын; Түркмөнстан болсо институционалдык салым айрым долбоорлордун, уюмдардын жана киреше алып келүүчү ишканалардын көрсөткүчтөрү аркылуу сүрөттөлгөн башка статистикалык чөйрөнүн мисалын көрсөтөт.

Регион боюнча негизги тыянак – КЭУлар экономикага олуттуу салым кошот, бирок бул салым улуттук маалымат системаларында ар кандай деңгээлде чагылдырылат. Ошондуктан КЭУлардын салымын мындан ары таануу алардын коомдук пайдасын сүрөттөө менен гана чектелбестен, сектордун иш менен камсыз кылуу, финансылык агымдар, салык төлөмдөрү, дүң кошумча нарк, волонтердук эмгек, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу сыяктуу көрсөткүчтөрү боюнча үзгүлтүксүз статистикалык эсепке алууну өнүктүрүүнү да талап кылат.

Казакстан менен Кыргызстанда статистика органдары туризм секторуна карата **көмөкчү эсептерди** колдонуу практикасын киргизишкен. Көмөкчү эсептер – негизги Улуттук эсептер системасын (УЭС) толуктаган жана экономиканын белгилүү бир тармагын өзүнө тиешелүү классификациялар менен көрсөткүчтөрдүн негизинде деталдуу изилдөөгө мүмкүндүк берген, ошол эле учурда жалпы стандарттар менен шайкештигин сактаган макроэкономикалык талдоо инструменти. УЭСТИ өнүктүрүүдөгү кийинки кадамдардын бири КЭУ сектору боюнча көмөкчү эсептерди киргизүү болушу мүмкүн.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

7. КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарына кошкон салымы

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын маанилүү ролу алардын колдонмо экспертиза, программалардын ишке ашырылышына мониторинг жүргүзүү, калктан кайтарым байланыш алуу жана жергиликтүү өнүгүү шарттарын жакшыртууга катышуу аркылуу башкаруунун сапатын жогорулатуу жөндөмү менен байланыштуу. Калк, жергиликтүү жамааттар, жергиликтүү башкаруу органдары жана чарба жүргүзүүчү субъекттер менен туруктуу байланышта болуу КЭУларга кабыл алынган чечимдер практикада кандай иштеп жатканын, инфраструктуралык жана уюштуруучулук чектөөлөр кайсы жерде сакталып жатканын, кайсы топтор жана аймактар камтылбай калганын жана кандай чаралар түзөтүүнү талап кыларын так аныктоого жардам берет. Бул жагынан алганда, КЭУлар ишкердик, инвестициялар жана жеке секторду өнүктүрүү үчүн кыйла болжолдуу, ачык-айкын жана жагымдуу чөйрөнү калыптандыруунун толук кандуу катышуучулары болуп саналат. Алардын мааниси башкаруу системасы жер-жерлерден алынган маалыматтарга, бенефициарлар менен ишенимдүү байланышка, адистештирилген билимге жана чечимдерди ишке ашыруунун кыйла ийкемдүү механизмдерине муктаж болгон шарттарда өзгөчө жогору.

КЭУлардын башкаруунун сапатына жана өнүктүрүү шарттарына кошкон салымы

Чечимдерге катышуу

КЭУлар мамлекеттик программалар менен адамдардын реалдуу муктаждыктарын байланыштырат.

Экспертиза

КЭУлар мыйзамдарды, программаларды жана кызмат көрсөтүү стандарттарын иштеп чыгууга көмөктөшөт.

Кайтарым байланыш

КЭУлар тоскоолдуктарды, "көрүнбөгөн" көйгөйлөрдү жана кызмат көрсөтүүдөгү көйгөйлөрдү аныктайт.

Коомдук мониторинг

КЭУлар программаларды ишке ашыруунун ачыктыгын, даректүүлүгүн жана сапатын жогорулатат.

Диалог аянтчалары

Коомдук кеңештер, жумушчу топтор жана мамлекеттик социалдык заказ өз ара аракеттенүүнүн туруктуу каналын түзөт.

ӨЛКӨЛӨР БОЮНЧА НЕГИЗГИ МИСАЛДАР

КАЗАКСТАН

мамлекеттик социалдык заказ, коомдук кеңештер, Атбасардагы суу ташкынына каршы чараларга мониторинг.

КЫРГЫЗСТАН

2025–2030-жылдарга региондорду өнүктүрүү программасы үчүн экспертиза; майыптыгы бар адамдардын иштери боюнча Кеңеш.

ТАЖИКСТАН

КЭУлар Улуттук өнүктүрүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топко катышат.

ТҮРКМӨНСТАН

КЭУлар улуттук иш-аракеттер пландарына жана кырсыктардын тобокелдигин азайтуу иштерине катышат.

ӨЗБЕКСТАН

КЭУлар коомдук мониторингге жана ченемдик чечимдерди илгерилетүүгө катышат.

Жергиликтүү маалыматтар, коомчулуктардын ишеними жана практикалык тажрыйба аркылуу КЭУлар мамлекетке өнүгүү, инвестициялар жана жеке демилге үчүн шарттарды жакшыртууга жардам берет.

7.1. КЭУлар мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу циклинин жана реформаларды ишке ашыруунун катышуучулары катары

Региондун бардык өлкөлөрүндө КЭУлар тигил же бул деңгээлде чечимдерди кабыл алуу процесстерине тартылган: өз ишмердигин улуттук артыкчылыктар менен шайкеш келтирүү, биргелешкен программаларга катышуу, калктын муктаждыктары жөнүндө маалымат берүү, чечимдерди эксперттик коштоо жана алардын иш жүзүндө аткарылышына мониторинг жүргүзүү аркылуу. Алардын салымы айрым долбоорлорду ишке ашыруу менен гана чектелбестен, стратегиялык документтерди, мамлекеттик программаларды жана адамдардын реалдуу муктаждыктарын өз ара байланыштырууга көмөктөшкөндүгүндө да турат.

Казакстанда КЭУлардын мамлекеттик реформаларга катышуусу мамлекеттик социалдык заказ аркылуу да институтташтырылган. Анын алкагында КЭУлар социалдык мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүгө жана аялуу топтор тарабынан суроо-талап жогору болгон чөйрөлөрдөгү боштуктарды толтурууга катышат. Мындан тышкары, алардын катышуусу гранттык программалар, коомдук кеңештер жана атайын социалдык кызматтар аркылуу камсыздалат. **Кыргызстанда** КЭУлардын чечимдерди кабыл алуу процессине катышуусу өнүгүү маселелерин талкуулоо үчүн биргелешкен аянтчалар, мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына консультациялык жардам көрсөтүү, калктын муктаждыктарын аныктоо, мамлекеттик чечимдердин ишке ашырылышына мониторинг жүргүзүү жана мамлекеттик социалдык заказ аркылуу жүзөгө ашырылат. **Өзбекстанда** ӨКЭУлар социалдык, маданий, билим берүү жана укук коргоо демилгелерин ишке ашырууга тартылып, мамлекеттик жана аймактык механизмдер аркылуу колдоо алышат, ошондой эле коомдук кеңештердин ишине жана программаларды талкуулоого катышышат. **Тажикстанда** КЭУлар ведомстволор аралык жумушчу топтор аркылуу стратегиялык пландаштыруу жана мониторинг процесстерине тартылган. **Түркмөнстанда** коомдук уюмдар социалдык коргоо, жаштар саясаты, экология жана аялуу топторду колдоо багыттарындагы мамлекеттик программаларды ишке ашырууга көмөктөшөт.

МИСАЛ

Казакстан: мамлекеттик социалдык заказ жана коомдук кеңештер

Казакстанда мамлекет менен КЭУлардын өз ара аракеттенүүсү туруктуу механизмдерге — мамлекеттик социалдык заказга, гранттык программаларга, коомдук кеңештерге жана жумушчу топторго негизделет. Бул КЭУларга социалдык демилгелерди ишке ашырууга, кызматтарды көрсөтүүгө, социалдык-экономикалык маселелерди талкуулоого жана мамлекеттик чечимдер боюнча кайтарым байланышты калыптандырууга катышууга мүмкүндүк берет. Мындай модель КЭУлардын катышуусун кыйла үзгүлтүксүз жана формалдаштырылган мүнөзгө ээ кылат.

МИСАЛ

Тажикстан: КЭУлардын стратегиялык пландаштырууга катышуусу

Тажикстанда КЭУлардын Улуттук өнүктүрүү кеңешинин алдындагы **14 ведомстволор аралык жумушчу топко** катышуусу долбоордук негиздеги өз ара аракеттенүүдөн башкаруу циклине кыйла системалуу катышууга өтүп жатканын көрсөтөт. КЭУлар мамлекетке оптималдуу чечимдерди табууга, укуктук базаны өркүндөтүүгө жана тобокелдиктердин алдын алуунун натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшөт. Тажикстандын энергетиктер ассоциациясы “жашыл” энергетика үчүн ченемдик-укуктук базаны өнүктүрүүгө, энергиянын кайра жаралуучу булактары (ЭКБ) үчүн белгиленген тарифтерди киргизүүгө активдүү көмөк көрсөтүп, Рогун ГЭСин комплекстүү эл аралык экспертизалого катышат. Башка КЭУлар өлкөнүн санариптик экосистемасын өнүктүрүүгө жана IT-академияларды түзүүгө, аялдардын ишкердигин колдоого, “жашыл” каржылоого жеткиликтүүлүктү кеңейтүүгө жана текстиль кластерлерин модернизациялоого көмөктөшөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: экспертиза жана улуттук иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууга катышуу

Түркмөнстанда коомдук уюмдар негизги мамлекеттик саясаттарды иштеп чыгууга катышкан таанылган эксперттер жана өнөктөш иштеп чыгуучулар болуп саналат. “Ынам”, “Йенме”, “Машгала” жана башка коомдук уюмдар Адам сатууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу боюнча жумушчу топтун курамына кирет, ал эми “Кейик Окара” коомдук уюму Гендердик теңчилик боюнча улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу алкагындагы консультацияларга катышат. Бул консультациялардан биргелешип пландаштырууга өтүүнүн мисалы болуп саналат: КЭУлардын практикалык тажрыйбасы жогорку деңгээлдеги стратегиялык документтерге түздөн-түз интеграцияланат.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

МИСАЛ

Өзбекстан: КЭУлар (ӨКЭУлар) ченемдик жана программалык чечимдердин демилгечилери катары

Өзбекстанда ӨКЭУлар социалдык жана агартуучулук долбоорлорду ишке ашыруучу гана эмес, мамлекеттик күн тартибин калыптандырууга катышуучу тарап катары да барган сайын активдүү роль ойной баштады. Буга Өзбекстандын Майыптар ассоциациясынын ишмердиги айкын мисал боло алат. Ассоциация БУУнун Майыптардын укуктары жөнүндө конвенциясын ишке ашыруу боюнча Улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу демилгесин көтөргөн; кийинчерээк бул документ мамлекет тарабынан институционалдык колдоого алынган. Ушундай эле мисалдардын катарына “Умидворлик” борборунун мамлекеттик билим берүү саясатына интеграцияланган инклюзивдик билим берүү концепциясын илгерилетүүсүн, ошондой эле Өзбекстандын Волонтерлор ассоциациясынын “Волонтердук ишмердүүлүк жөнүндө” мыйзамдын кабыл алынышына өбөлгө түзгөн адвокациялык ишмердигин кошууга болот.

Бул мисалдар Өзбекстандагы ӨКЭУлар реформаларды талкуулоого гана катышпастан, коомдук демилгелерди жана аялуу топтордун муктаждыктарын мамлекеттик программалардын, ченемдик чечимдердин жана институционалдык өзгөрүүлөрдүн тилине которууда да маанилүү роль ойной турганын көрсөтөт.

7.2. КЭУлар мамлекеттик чечимдер үчүн эксперттик билимдин булагы катары

КЭУлардын маанилүү функцияларынын бири – адамдар, жамааттар жана конкреттүү көйгөйлөр менен практикалык иштөөгө, ошондой эле эл аралык тажрыйбаны терең изилдөөгө негизделген эксперттик билимди жана тажрыйбаны сунуштоо. Мындай экспертиза ведомстволук талдоодон айырмаланып, бенефициарлар менен туруктуу, формалдуу эмес жана терең байланыштын, максаттуу топтордун жүрүм-турумун түшүнүүнүн жана жер-жерлерде чечимдерди ишке ашыруу тажрыйбасынын негизинде калыптанат.

КЭУлар ченемдик укуктук актыларды, мамлекеттик программаларды, иш-аракеттер пландарын, методикаларды, кызмат көрсөтүү стандарттарын жана мониторинг инструменттерин иштеп чыгууга салым кошо алышат. Расмий консультацияларда сейрек өкүлчүлүк кылган топтордун абалын эске алуу талап кылынган учурларда алардын катышуусу өзгөчө мааниге ээ. Алардын катарына майыптыгы бар адамдар, зомбулукка кабылган аялдар, айыл жергесиндеги аялдар, мигранттар, жаштар, улгайган адамдар, документтери жок адамдар, ошондой эле турмуштук оор кырдаалга кабылган балдар жана үй-бүлөлөр кирет.

МИСАЛ

Кыргызстан: региондорду өнүктүрүүгө багытталган даректүү мамлекеттик саясатты иштеп чыгууга салым

“Өнүктүрүү саясат институту” КЭУсу 2025–2030-жылдарга региондорду комплекстүү социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын иштеп чыгуу процессинде эксперттик колдоо көрсөттү. Бул программа комплекстүү аймактык пландаштырууга өтүүнү, өзгөчө көңүл бурууну талап кылган аймактарды аныктоону, мейкиндиктик маалыматтарды пайдаланууну, ошондой эле жалпы улуттук кызыкчылыктар менен жергиликтүү жамааттардын кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылууну бекемдеди. Өнүктүрүү саясат институтунун бул багыттагы эксперттик салымы системалуу мүнөзгө ээ болду: макулдашылган региондук пландаштыруу концепциясын иштеп чыгуудан жана андан ары аймактык пландаштыруунун жаңы ыкмаларын киргизүүдөн тартып, социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларынын (СЭӨП) жаңы методикаларын иштеп чыгууну колдоого жана бийик тоолуу, жетүүгө кыйын жана чек ара аймактарын колдоо программасын даярдоого катышууга чейин. Бул иш ошондой эле даректүү мамлекеттик колдоонун инструменти катары аймактардын аялуулук индексин иштеп чыгууну камтыды.

МИСАЛ

Тажикстан: тең укуктар жана мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды илгерилетүү

Тажикстанда Аялдар уюмдарынын коалициясы тең укуктар жана тең мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды көп жылдар бою илгерилетүү процессине катышкан. Бул иш мыйзам долбоорун эксперттик коштоону, коомдук угууларды өткөрүүнү, мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүүнү жана колдонулган ыкмаларды эл аралык милдеттенмелерге шайкеш келтирүүнү камтыган. Бул мисал КЭУлар белгилүү бир топтун кызыкчылыктарын коргоочу катары гана эмес, мыйзам чыгаруу процессинин толук кандуу катышуучусу катары да иш алып бара аларын көрсөтөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: улуттук иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууга катышуу

Түркмөнстанда коомдук уюмдар айрым иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууга жана ишке ашырууга катышат. “Ынам” КЭУ адам сатууга каршы күрөшүү багытындагы иштерге тартылган, ал эми «Кейик Окара» КЭУ гендердик теңчилик жана аялуу үй-бүлөлөрдү колдоо маселелери боюнча иш алып барат.

Бул учурларда КЭУлардын салымы практикалык тажрыйбаны, адистештирилген жардамды жана сезимтал социалдык маселелер боюнча чечимдерди иштеп чыгууга катышууну айкалыштыруудан көрүнөт.

МИСАЛ

Өзбекстан: КЭУлардын үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө мыйзамдарды реформалоого кошкон салымы

Бир нече жыл бою КЭУлар, анын ичинде Nemolchi.uz демилгеси, кризистик борборлор жана активисттер маалыматтык кампанияларды жүргүзүп, зомбулук учурларын документтештирип, жабыркагандарга жардам көрсөтүп жана мыйзамдарды өзгөртүү боюнча сунуштарды даярдап келишкен. 2023-жылы мамлекеттин, парламенттин жана жарандык коомдун биргелешкен ишинин натыйжасында үй-бүлөлүк зомбулук үчүн административдик жана кылмыш-жаза жоопкерчилигин караган ченемдер кабыл алынып, зомбулуктан жабыркагандарды коргоо механизмдери күчөтүлгөн.

7.3. КЭУлар калк менен кайтарым байланыш түзүү каналы катары

Мамлекеттик башкаруунун сапаты кабыл алынган чечимдердин практикада кандай иштеп жаткандыгы жөнүндө ишенимдүү маалымат алуу мүмкүнчүлүгүнө көз каранды. КЭУлар башкаруунун бул элементин күчөтөт, анткени алар расмий каналдар менен дайыма эле активдүү өз ара аракеттене бербеген топтор жана аймактар менен түз байланышта иштешет. Алар кызматтарды алууда, колдоо программаларына катышууда, жергиликтүү органдар жана социалдык мекемелер менен өз ара аракеттенүүдө пайда болгон көйгөйлөрдү аныктап, каттап турушат.

Бул ролдо КЭУлар адамдын, жамааттын жана мамлекеттин ортосунда ортомчу катары иш алып барат: жеке даттанууларды, жергиликтүү көйгөйлөрдү жана кайталанып туруучу тоскоолдуктарды сунуштарга, аналитикалык материалдарга, коомдук талкууларга жана программалык чечимдерге айландырат. Бул өзгөчө аялуу топтор үчүн маанилүү, анткени ишенбөөчүлүк, стигма, алыс жайгашуу же административдик тоскоолдуктардан улам алардын мамлекеттик органдарга өз алдынча кайрылуусу кыйын болушу мүмкүн.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

МИСАЛ

Түркмөнстан: жергиликтүү көйгөйлөрдү аныктоо жана аярлуу топтор менен иштөө

Түркмөнстанда жергиликтүү деңгээлдеги коомдук уюмдар жергиликтүү көйгөйлөрдү аныктап, мамлекеттик демилгелерди түшүндүрүп беришет жана расмий маалымат каналдары аркылуу жетиштүү деңгээлде камтылбаган топтор менен иш алып барышат. Бул өзгөчө майыптыгы бар адамдарга, аялдарга, зордук-зомбулуктан жабыркагандарга, улгайган жарандарга жана укуктук же психологиялык колдоого муктаж топторго тиешелүү.

МИСАЛ

Тажикстан: Бассейндик аялдар форумдары

Тажикстанда Сырдарыя жана Кофарниган дарыяларынын бассейндеринде “Аял жана коом” ассоциациясы тарабынан түзүлгөн “Бассейндик аялдар форумдары” аттуу маек платформасы туруктуу иштеп жаткан аянтча болуп саналат. Бул платформа аркылуу аял суу колдонуучулардын пикирлери протоколдоштурулуп, түздөн-түз Тажикстан Республикасынын Энергетика жана суу ресурстары министрлигине жөнөтүлөт. Бул механизм мамлекетке суу ресурстарын башкаруу жаатындагы жергиликтүү деңгээлдеги чакырыктарга ыкчам жооп кайтарууга мүмкүндүк берет.

МИСАЛ

Өзбекстан: жергиликтүү бюджеттерге коомдук мониторинг жүргүзүү

Өзбекстандын Кашкадарыя облусунда 2026-жылы жергиликтүү ӨКЭУлар жана активисттер “Демилгелүү бюджет” жана “Махалла бюджети” программаларына коомдук мониторинг жүргүзүшкөн. Мониторинг 12 махалланы камтып, объекттерди жеринен кароо, иш-кагаздарды талдоо жана бенефициарлар менен маектешүү ыкмалары аркылуу ишке ашырылган. Бул механизм аркылуу башкаруу органдары чечимдерди кабыл алууда төмөнкү маселелерди эске алуу мүмкүнчүлүгүн алышкан: аткарылган иштердин сапатынын төмөндүгү, тротуарлардын жана суу агызуу системаларынын жоктугу, иш-кагаздарга жеткиликтүүлүктүн чектелиши жана долбоорлор формалдуу түрдө бүткөрүлгөн учурларда да кемчиликтердин сакталышы. Бул мисал Өзбекстандагы ӨКЭУлар калктан кайтарым байланыш алуу каналы катары жергиликтүү бюджеттик саясатты оңдоого салым кошорун көрсөтөт.

Мындай кайтарым байланыш мамлекетке кабыл алынган чечимдердин калк тарабынан канчалык жеткиликтүү жана иштей турганы катары кабыл алынарын, кайсы чаралар адаптациялоону талап кыларын, кайсы жерлерде маалымат жетишсиздиги бар экенин жана кайсы топтор стандарттык программалардын сыртында калып жатканын көрүүгө жардам берет. Бул функция социалдык саясат үчүн гана эмес, экономикалык өнүгүү үчүн да маанилүү. КЭУлар аркылуу башкаруу органдарына жер-жерлерде кызматтар канчалык натыйжалуу иштеп жаткандыгы, инфраструктурада кандай боштуктар бар экени, үй чарбалары, ишкерлер жана жергиликтүү жамааттар кандай тоскоолдуктарга туш болуп жатканы тууралуу маалымат жетет. Мындай кайтарым байланыш башкаруучулук чечимдердин сапатын жогорулатууга жана жеке демилге үчүн чөйрөнү жакшыртууга өбөлгө түзөт.

7.4. Коомдук мониторинг жана отчеттуулук

КЭУлар мамлекеттик башкаруунун сапатын жогорулатууга коомдук мониторинг жүргүзүү, чечимдерди талкуулоого катышуу жана реформалардын айрым багыттарына тышкы баа берүү аркылуу салым кошот. Бул салым коомдук да, экономикалык да мааниге ээ: ал көйгөйлөрдү системалык түргө

айланганга чейин аныктоого жардам берет, программалардын формалдуу аткарылышынын тобокелдигин төмөндөтөт, ачык-айкындуулукту күчөтөт жана мамлекеттик чаралардын иш жүзүндө кандай аткарылып жатканын текшерүү үчүн кошумча канал түзөт. Бул өзгөчө жашоо шарттарына, ишкердиктин өнүгүшүнө, кызмат көрсөтүүлөрдүн туруктуулугуна жана аймактардын инвестициялык жагымдуулугуна түздөн-түз таасир эткен тармактарда маанилүү. Казакстанда коомдук кеңештер жана серептик аянтчалар КЭУлардын чечимдерди талкуулоого жана коомдук көзөмөлгө катышуусу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Өзбекстанда коомдук мониторинг формаларына байкоо жүргүзүү, коомдук талкуулар, ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун серептен өткөрүү жана коомдук угуулар кирет. Кыргызстанда КЭУлар мамлекеттик чечимдерге мониторинг жүргүзүүгө, ачыктыкты жана отчеттуулукту өнүктүрүүгө, ошондой эле социалдык кызматтар, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, гендер маселелери жана жергиликтүү өнүгүү боюнча маселелерди талкуулоого катышат. Тажикстанда КЭУлардын мониторинг функциясы ведомстволор аралык жумушчу топторго катышуу жана стратегиялык документтердин аткарылышын талкуулоо аркылуу күчөйт. Түркмөнстанда КЭУлардын мониторинг функциясы административдик отчеттуулуктан тышкары, жарандык коргонуу, өзгөчө кырдаалдарга жооп кайтаруу (ӨК) жана кырсыктардын тобокелдигин азайтуу (КТА) тармактарында өзгөчө толук ачылат.

МИСАЛ

Казакстан: Атбасарда суу ташкындарына каршы чараларга коомдук мониторинг

Казакстанда Акмола облусунун Атбасар шаарында “Ангел” коомдук бирикмесинин ишмердүүлүгү үлгүлүү мисал болуп саналат. 2009, 2014 жана 2017-жылдардагы кыйратуучу суу ташкындарынан жана коргоо чараларынын жетишсиз натыйжалуулугунан кийин, уюм шаарды коргоо боюнча чечимдерге системалуу коомдук мониторинг жүргүзүүнү демилгелеген. Ишмердүүлүк Жабай дарыясынын гидрологиялык процесстерин көз карандысыз талдоону, гидрологиялык посттордун маалыматтарын чогултуу жана талдоону, суу ташкындарынын себептери боюнча серептик корутундуларды даярдоону жана калк менен мамлекеттик органдарды ачык маалымат менен камсыздоону камтыган. Далил базасын күчөтүү үчүн коалиция түзүлүп, ага Ш. Уалиханов атындагы Көкшетау мамлекеттик университетинин окумуштуулары, Парламенттин депутаты, ЖМКлар жана эл аралык механизмдер, анын ичинде Орхус конвенциясын сактоо боюнча комитет да тартылган.

МИСАЛ

Кыргызстан: дары-дармек каражаттарын бөлүштүрүүсүнө жана сатып алууга коомдук мониторинг

Кыргызстанда КЭУлар дары-дармек каражаттарын бөлүштүрүү жана сатып алууларга мониторинг кылууга тартылган. Бул көзөмөл дары-дармекке жеткиликтүүлүк аярлуу топтор үчүн медициналык жардамдын сапатына жана үзгүлтүксүздүгүнө түздөн-түз таасир эткен. чөйрөлөрдө өзгөчө маанилүү. КЭУлардын катышуусу ведомстволук көзөмөлдү бейтаптардын жана кызмат көрсөтүүчү уюмдардын кайтарым байланышы менен толуктайт, ошондой эле дары-дармек менен камсыздоодогу кемчиликтерди өз убагында аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

МИСАЛ

Түркмөнстан: өзгөчө кырдаалдар чөйрөсүндөгү мониторинг

Өзгөчө кырдаалдар боюнча мамлекеттик комиссиянын координациялоочу ролу астында Түркмөнстандын Улуттук Кызыл Жарым Ай Коому (ТУКЖАК) мамлекеттик кызматтар менен калктын ортосунда “көпүрө” катары иш алып барат. Бул уюм көзөмөл функциясын гана эмес, тескерисинче, ыктыярчылар тармагы жана коомдук комитеттер аркылуу “жерден” алынган маалыматтын негизинде аярлуулукка көз карандысыз баалоону жана кайтарым байланышты камсыздайт.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

МИСАЛ

Өзбекстан: МЖӨ долбоорлоруна коомдук мониторинг

Кашкадарыя облусунда “Юксалиш” кыймылы жергиликтүү ӨКЭУлар, активисттер жана серепчилер менен биргеликте мамлекеттик-жеке өнөктөштүк (МЖӨ) долбоорлоруна коомдук мониторинг жүргүзгөн. Мониторинг айрым объекттер боюнча ачык тендерлердин өткөрүлбөгөнүн, инклюзивдүүлүк көйгөйлөрүн, субсидиялардын кечигишин, инвестор тарабынан каражаттын толук салынбаган учурларын жана социалдык милдеттенмелердин бир бөлүгүнүн ачыктыгы жетишсиз экенин аныктаган. Натыйжалар жергиликтүү бийлик органдарына жана тиешелүү түзүмдөргө жөнөтүлүп, оңдоочу чечимдерди кабыл алуу үчүн негиз катары колдонулган. Бул мисал КЭУлар инфраструктуралык долбоорлорду ишке ашырууда ачыктыкты жана отчеттуулукту күчөтө аларын көрсөтөт.

Ошону менен катар регион үчүн жалпы тобокелдик сакталууда: катышуу аянтчаларынын бар болушу өзү эле чечимдерге таасир этүүнү кепилдебейт. Башкаруунун сапатын жогорулатуу үчүн КЭУлардын катышуусу фактысын гана эмес, алардын сунуштарынын кийинки тагдырын да тактоо маанилүү: кайсы сунуштар каралды, кайсылары эске алынды, кайсылары четке кагылды жана кандай негиздер менен кабыл алынбады.

7.5. Өз ара аракеттенүү платформалары жана биргелешкен чечимдер

Регион өлкөлөрүндө мамлекет менен КЭУлардын өз ара аракеттенүүсүнүн ар кандай платформалары акырындык менен калыптанып жатат. Аларга коомдук кеңештер, ведомстволор аралык жумушчу

МИСАЛ

Казакстан: Маданият жана маалымат министрлигинин алдындагы Координациялык кеңеш

Казакстанда өз ара аракеттенүү платформаларынын өнүгүшү 2025–2026-жылдары мамлекет менен КЭУлардын ортосундагы координация механизмдеринин өзгөрүшү менен байланыштуу. Анын ичинде Казакстан Республикасынын Маданият жана маалымат министрлигинин алдындагы Координациялык кеңеш форматына өтүүнү камтыйт. Мындай формат башкаруунун сапаты тууралуу бөлүм үчүн маанилүү, анткени ал жарандык секторду өнүктүрүү, мамлекеттик колдоо, социалдык тапшырык, гранттык механизмдер жана КЭУлардын коомдук маанилүү милдеттерди ишке ашырууга катышуусу боюнча маселелерди туруктуу талкуулоо каналын түзөт.

МИСАЛ

Өзбекстан: коомдук кеңештер өз ара аракеттенүү платформасы катары

Өзбекстанда мамлекет менен ӨКЭУлардын өз ара аракеттенүүсүнүн маанилүү платформалары катары коомдук кеңештер, жумушчу топтор жана коомдук угуулар иштейт. Бул багытта коррупцияга каршы күрөшүү блогун өзгөчө белгиленет. ӨКЭУлар Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча улуттук кеңештин курамына киргизилген жана тиешелүү тармактагы агенттиктин алдындагы коомдук кеңеште көпчүлүктү түзөт.

топтор, жарандык форумдар, серептик аянтчалар, мамлекеттик социалдык тапшырык механизмдери, гранттык программалар, консультациялар, коомдук угуулар жана биргелешкен иш-аракеттер пландары кирет. Бул платформалардын макамдары жана чечимдерге таасир этүү деңгээлдери ар башка. Бирок алардын негизги мааниси – мамлекет менен КЭУлардын ортосунда туруктуу өз ара аракеттенүү каналын түзүүдө. Мындай платформалар жок болгон учурда кызматташуу көбүнчө жеке байланыштарга, айрым долбоорлорго жана конкреттүү мамлекеттик органдардын демилгелерине көз каранды болуп калат. Ал эми туруктуу аянтчалар болгондо көйгөйлөрдү системалуу талкуулоого, КЭУлардын ар кандай топторун тартууга, сунуштарды салыштырууга жана кайтарым байланыш берүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

МИСАЛ

Кыргызстан: Министрлер Кабинетинин алдындагы Майыптыгы бар адамдардын иштери боюнча кеңеш

Кыргызстанда мамлекет менен КЭУлардын өз ара аракеттенүүсүнүн туруктуу платформаларынын бири – **Министрлер Кабинетинин алдындагы Майыптыгы бар адамдардын иштери боюнча кеңеш**. Бул инклюзия жана социалдык коргоо маселелерин кароо үчүн тиешелүү министрликтерди, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын жана жарандык коом уюмдарын бириктирген туруктуу иштөөчү консультативдик орган болуп саналат.

Кеңеш мыйзамдардын жана программалардын долбоорлорун карайт, КЭУлардын жана жарандардын сунуштарын жалпылайт, аткаруу бийлиги үчүн сунуштамаларды иштеп чыгат жана зарыл учурда жумушчу топторду түзө алат.

Инвестициялык климат жана жеке секторду өнүктүрүү көз карашынан алганда, өз ара аракеттенүү аянтчаларынын бар болушу гана эмес, алардын мамлекет, жергиликтүү жамааттар, бизнес жана өнүктүрүү уюмдары ортосундагы маалыматтык ажырымды кыскарта алышы жөндөмдүүлүгү да маанилүү. Эгер мындай платформалар инфраструктуранын сапаты, кызматтардын жеткиликтүүлүгү, уюштуруучулук тоскоолдуктар жана ишкерлердин муктаждыктары тууралуу колдонмо белгилерди эске алууга мүмкүндүк берсе, КЭУлардын салымы коомдук катышуунун чегинен чыгып, өнүгүү чөйрөсүн жакшыртуучу факторго айланат.

ТЫЯНАК

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын мамлекетти чыңдоого жана башкаруунун сапатын жогорулатууга кошкон салымы бир нече өз ара байланышкан функциялар аркылуу көрүнөт. Аларга чечим кабыл алуу процессине катышуу, ишмердүүлүктүн улуттук артыкчылыктарга шайкеш келиши, биргелешкен программаларды ишке ашыруу, серептик колдоо көрсөтүү, коомдук мониторинг жүргүзүү, калктан кайтарым байланыш алуу жана маек платформаларына катышуу кирет. Бул функциялар КЭУларды өнүгүү системасынын маанилүү катышуучусуна айландырат. Айрыкча мамлекетке бенефициарлардын ишеними, адистештирилген билим, жергиликтүү маалымат жана иштөөнүн ийкемдүү формалары зарыл болгон тармактарда алардын ролу өзгөчө маанилүү.

Бул салымды мындан ары күчөтүү регион өлкөлөрүнүн КЭУлардын катышуусун жөн гана каттоодон анын натыйжалуулугун баалоого өтүү жөндөмүнө көз каранды. Бул үчүн КЭУлардын сунуштарын эсепке алуу, аларды кароонун жыйынтыгы боюнча кайтарым байланыш берүү, узак мөөнөттүү өнөктөштүк форматтарын өнүктүрүү, жыйынтыктарды баалоонун сапаттуу индикаторлорун киргизүү жана КЭУларды адамдардын, жамааттардын жана аймактардын муктаждыктары тууралуу практикалык маалыматтын булагы катары таануу маанилүү.

8. КЭУлардын экономикалык өнүгүүгө кошкон салымы

КЭУлардын экономикалык салымы алардын иш берүүчү, салык төлөөчү жана каржылык жүгүртүүнүн катышуучусу катары институционалдык ролу менен гана чектелбейт. Уюмдардын уставдык ишмердүүлүгү аркылуу жаралган салым өзүнчө мааниге ээ. Бул салым экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүдө, ишкерликти жана өз алдынча иш менен камсыз болууну колдоодо, аярлуу топтор үчүн жумуш орундарын түзүүдө, жергиликтүү кызматтарды жана инфраструктураны өнүктүрүүдө, социалдык ишкердикте жана жамааттарды өнүгүүнүн практикалык маселелерин чечүүгө тартууда көрүнөт. Бул ролунда КЭУлар адамдардын жана аймактардын экономикалык активдүүлүгү үчүн шарт түзөт. Бул өзгөчө эмгек рыногуна, капиталга, билимге, инфраструктурага жана административдик колдоого жетүү мүмкүнчүлүгү чектелген жерлерде маанилүү. Жакыр үй чарбалары, аялдар, жаштар, майыптыгы бар адамдар, айыл тургундары жана чакан ишкерлер үчүн мындай колдоо жардамга көз карандылыктан чыгып, көндүмдөргө, кирешеге, жумуш менен камсыз болууга жана жергиликтүү экономикага катышууга өтүү мүмкүнчүлүгүн түзөт. Регион өлкөлөрүндө бул салым негизинен эки багытта көрүнөт: адамдардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү жана жамааттар менен аймактар деңгээлинде экономикалык активдүүлүк үчүн шарттарды жакшыртуу.

Экономикалык багыт КЭУлардын ишмердүүлүгүндө олуттуу орун ээлейт. Мисалы, Кыргызстанда жакырчылык менен күрөшүү жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү КЭУлардын долбоордук ишмердүүлүгүнүн болжол менен 25%ын түзөт. Ошол эле учурда түз көрсөткүчтөр жалпы таасирди толук чагылдырбайт. Экономикалык баалуулуктун олуттуу бөлүгү кийинчерээк – бенефициарлардын кирешеси, өз алдынча иш менен камсыз болушу, чакан бизнеси жана экономикалык активдүүлүгү аркылуу пайда болот. Мындай натыйжаларды стандарттык статистика менен толук өлчөө кыйын.

8.1. Социалдык ишкердик жана инклюзивдүү өнүгүү

КЭУлардын социалдык ишкердик тармагындагы активдүүлүгү инклюзивдүү өнүгүүнүн куралы болуп саналат. Ал стандарттуу эмгек рыногуна кирүү мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды экономикалык активдүүлүккө тартууга жардам берет. Бул өзгөчө майыптыгы бар адамдар, турмуштук оор кырдаалга туш болгон аялдар, айыл тургундары, кесиптик көндүмү жок жаштар, мигранттар жана аз камсыз болгон үй чарбалары үчүн маанилүү. КЭУлар мындай тоскоолдуктарды окутуу, насаатчылык, жумуш орундарын ылайыкташтыруу, өндүрүштүк аянтчаларды түзүү, акы төлөнүүчү социалдык кызматтарды уюштуруу, жабдууларды берүү жана стартаптарды коштоо аркылуу жеңүүгө көмөктөшөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: майыптыгы бар адамдарды өндүрүштүк иш менен камсыз кылуу

Түркмөнстанда Азиздер жана дүлөйлөр коомунун окуу-өндүрүш ишканалары көрүү жана угуу боюнча майыптыгы бар 400дөн ашык адамды жумуш менен жана эмгектик реабилитация менен камсыз кылат. Мындан тышкары, Майыптыгы бар адамдарды колдоо борборунун ылайыкташтырылган күнөсканасы да бул топ үчүн жумуш орундарын түзөт.

Бул мисалдар КЭУлардын алдындагы социалдык ишкердик жана өндүрүштүк ишмердүүлүк бир эле учурда экономикалык, реабилитациялык жана интеграциялык функцияларды аткара аларын көрсөтөт. Башкача айтканда, адам колдоо гана албастан, эмгек ишмердүүлүгүнө катышууга, киреше табууга жана социалдык активдүүлүгүн сактоого мүмкүнчүлүк алат.

Тажикстанда айрым КЭУлар акы төлөнүүчү социалдык кызматтарды көрсөтүү жана товар өндүрүү аркылуу жарым-жартылай өзүн-өзү каржылоо моделдерине өтө баштады. Бул тажрыйбанын мааниси уюмдардын гранттарга көз карандылыгын азайтууда гана эмес, аярлуу топтор үчүн жумуш орундарын жана экономикалык активдүүлүктүн жаңы формаларын түзүүдө да турат. Донордук жардам кыскарып жаткан шартта мындай моделдер социалдык кызматтарды сактап калууга

жардам берет жана ошол эле учурда эмгек рыногуна чыгууда колдоого муктаж адамдар үчүн экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

МИСАЛ

Казакстан: эмгекке интеграциялоо жана социалдык өндүрүштөр

Казакстанда социалдык ишкердик эмгекке интеграциялоо жана турмуштук оор кырдаалга туш болгон адамдарды колдоо практикалары аркылуу көрүнөт. “ДОС” борбору инва-ТТС жана майыптар арабаларын өндүрүү аркылуу майыптыгы бар адамдар үчүн жумуш орундарын түзөт. Актау шаарында аялдар үчүн кризистик борборлор өз өндүрүштөрүн өнүктүрүүдө. Бул кызматтардын туруктуулугун бекемдөөгө жана колдоого муктаж аялдарды жумуш менен камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берет. Мындай учурларда экономикалык натыйжа социалдык жардамды, кесиптик адаптацияны жана бенефициарлардын өз алдынча киреше табууга чыгуусун айкалыштыруу аркылуу пайда болот.

8.2. Ишкердикти, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү

Экономикалык активдүүлүктүн тоскоолдуктары көбүнчө капиталдын жетишсиздиги менен гана эмес, бизнес көндүмдөрдүн, каржылык сабаттуулуктун, рынокту түшүнүүнүн, юридикалык колдоонун, санариптик компетенциялардын жана насаатчыларга жеткиликтүүлүктүн тартыштыгы менен да байланыштуу. Ошондуктан КЭУлардын экономикалык салымынын маанилүү багыттарынын бири – аярлуу топтор менен гана эмес, калктын кеңири катмарлары арасында ишкерликти, өз алдынча иш менен камсыз болууну жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү болуп саналат. КЭУлар жаңыдан иш баштаган жана иштеп жаткан ишкерлер, жаштар, аялдар, айыл калкы, чакан ишканалар, жумушсуздар жана билимге, консультацияга, насаатчылыкка, санариптик куралдарга же баштапкы колдоого муктаж адамдар менен иштейт.

Борбордук Азиядагы КЭУлар ишкерлик идеясын практикалык форматтарга айландырат: окутуу, консультация берүү, насаатчылык, стартаптарды коштоо жана алгачкы натыйжаларга жеткенге чейин колдоо көрсөтүү. Мында натыйжанын олуттуу бөлүгү долбоорлордун чегинен тышкары пайда болот. Окутуудан өткөн ишкер, айылдык үй-бүлө, аялдардын демилгеси же өз алдынча иш менен камсыз болуу көндүмдөрүн алган жаш адам кийин өз ишмердүүлүгү аркылуу экономикалык нарк жаратат.

МИСАЛ

Кыргызстан: аялдардын жана жаштардын ишкерлигин колдоо

Кыргызстанда Кыргыз Республикасынын Илим, жогорку билим берүү жана инновациялар министрлиги жана региондук университеттер менен кызматташуу аркылуу аймактарда агроборборлорду түзүү тажрыйбасы өнүгүүдө. 2024-жылдын аягына чейин бир эле КЭУ тарабынан 6 облуста 6 агроборбор түзүлгөн. Ар бир агроборбор жылына **800** бенефициарды окутат.

КЭУлар **36** жашка чейинки жаштар үчүн билим берүү борборлорунун тармагын да түзүүдө. Бул борборлордо болочок жана иштеп жаткан фермерлер ишкердик жана практикалык көндүмдөрдү алышат. Ондон ашык КЭУ аялдардын ишкерлигин өнүктүрүүгө түздөн-түз катышат. Алар иштеп жаткан ишкер аялдарга насаатчылык жана окутуу кызматтарын көрсөтөт, стартаптарды колдойт, жаштарды ишкерликтин негиздерине тартат, туризм, каржылык сабаттуулук, бизнес-стратегиялар боюнча окутууларды өткөрөт жана юридикалык жардам көрсөтөт. Менторлук жана коучинг өзгөчө маанилүү аспапка айланدى. Анын ичинде региондор үчүн аралыктан коштоо жана ишкер аялдардын региондук ассоциацияларын колдоо да бар. Мындай форматтар аялдарга билим алууга гана эмес, бизнес жүргүзүүдөгү психологиялык жана уюштуруучулук тоскоолдуктарды жеңүүгө да жардам берет.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

МИСАЛ

Түркмөнстан: элеттик аялдардын санариптик сабаттуулугу

Түркмөнстанда “Йенме” коомдук уюмунун катышуусу менен **450** айылдык аялдар санариптик сабаттуулук боюнча курстардан өткөн. Ишкерлик жана экономикалык көндүмдөр тууралуу бөлүм үчүн бул мисал маанилүү, анткени ал КЭУлар айыл жерлериндеги аялдардын базалык санариптик компетенцияларга жеткиликтүүлүгүн кеңейте аларын көрсөтөт. Мындай көндүмдөр өз алдынча иш менен камсыз болуу, микробизнес жүргүзүү, товарларды жана кызматтарды илгерилетүү, ошондой эле заманбап экономикага активдүү катышуу үчүн зарыл шартка айланууда.

Аймакагы маанилүү тенденциялардын бири – КЭУлардын жардамы менен ишкерлерди колдоо борборлорунун түзүлүшү. Айрыкча мындай борборлор шаарларда гана эмес, айыл жерлеринде да ачылып жатканы маанилүү. Мындай борборлордо бизнести коштоонун негизги багыттары боюнча адистер иштейт. Алар юридикалык, каржылык, маркетингдик жана коммуникациялык маселелер боюнча колдоо көрсөтөт. Бул модель ишкерлерди колдоо кызматын борбор калаадан тышкары да туруктуу жана жеткиликтүү кылганы менен маанилүү. Мисалы, Кыргызстанда мындай борборлор республиканын беш облусунда түзүлгөн.

Региондук деңгээлде бул багыт КЭУлар экономикалык билимди практикага жеткирүүчү маанилүү канал боло аларын көрсөтөт. Алар мамлекеттик ишкерликти колдоо программалары өтө жалпы мүнөздө болгон, ал эми коммерциялык консультациялар жаңы ишкерлер, айыл тургундары же чакан демилгелер үчүн жеткиликсиз болгон жерлерде иш алып барат. Бул жерде экономикалык натыйжа адамдардын өз алдынчалыгын жогорулатуу, ишкердик чечимдердин сапатын жакшыртуу, жаңы киреше булактарын түзүү жана калктын жергиликтүү экономикага катышуусун кеңейтүү аркылуу пайда болот.

8.3. Экономикалык шарттарга таасир этүүчү инфраструктуралык жана кызмат көрсөтүүчү долбоорлор

КЭУлардын инфраструктураны өнүктүрүүгө катышуусу биринчи кезекте экономикалык активдүүлүк үчүн жергиликтүү шарттарды жакшыртуу аркылуу көрүнөт. Бул жамааттардын муктаждыктарын аныктоону, өнөктөштөрдү жана ресурстарды тартууну, тургундардын катышуусун уюштурууну, түзүлгөн кызматтарды башкарууга колдоо көрсөтүүнү жана инфраструктуралык чечимдерди жергиликтүү өнүгүү тапшырмалары менен байланыштырып ишке ашырууну камтыйт. Ишкерлер, фермердик чарбалар жана жергиликтүү жамааттар үчүн жол, суу, энергия жана байланыш гана эмес, маалыматка жеткиликтүүлүк, уюштуруучулук колдоо, катышуучулардын ортосундагы ишеним жана жамааттын түзүлгөн кызматты башкара алуу жөндөмү да маанилүү. Бул багытта КЭУлар инфраструктуралык чектөөлөрдү төмөндөтүүгө, тышкы ресурстарды тартууга, кызматтарды башкаруу көндүмдөрүн калыптандырууга жана ошону менен жергиликтүү инвестициялык климаттын айрым элементтерин жакшыртууга жардам берет.

МИСАЛ

Өзбекстан: суу менен камсыздоо жергиликтүү инвестициялык климаттын элементи катары

Өзбекстанда калктын жашоо шарттарын колдоо жана өнүктүрүү боюнча «Taraqqiyot» республикалык борбору айыл аймактарын өнүктүрүүнүн моделин автономдуу ичүүчү суу менен камсыздоо уюмдарын түзүү аркылуу ишке ашырган. Бул социалдык чөйрөнү өнүктүрүүгө да, жер-жерлерде экономикалык шарттарды жакшыртууга да олуттуу натыйжа берген. Ишенимдүү суу менен камсыз болуу үй чарбаларынын чыгымдарын азайтат, мектептердин, бала бакчалардын жана социалдык объекттердин ишин жакшыртат, айылдык калктуу конуштардын туруктуулугун күчөтөт жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүк үчүн алдын ала болжолдоого мүмкүн болгон чөйрө түзөт. Натыйжада 170 миңден ашык айыл тургуну таза ичүүчү сууга жеткиликтүүлүк алган, 43 децентралдаштырылган суу менен камсыздоо системасы курулган жана 850 чакырымдан ашык суу түтүк тармактары тартылган. Өзгөчө маанилүүсү – 33 система жергиликтүү КЭУлар аркылуу жамааттардын башкаруусуна өткөрүлүп берилген. Бул инфраструктуралык натыйжаны деңгээлде кызматты жергиликтүү башкаруунун туруктуу моделине айлантат.

8.4. Жергиликтүү экономикалык активдүүлүк жана жамааттарды өнүктүрүү

КЭУлар жамааттарга муктаждыктарды аныктоого, биргелешкен аракеттерди уюштурууга, жергиликтүү ресурстарды башкарууга, каржылоо тартууга жана түзүлгөн кызматтарды колдоого жардам берген учурда жергиликтүү экономикалык өнүгүүгө салым кошот. Мындай салым өзгөчө айылдык, алыскы жана ресурстары чектелген аймактар үчүн маанилүү. Анткени мындай жерлерде экономикалык активдүүлүк көбүнчө инфраструктуранын алсыздыгы, маалыматтын жетишсиздиги, кызматтардын жеткиликсиздиги жана чечим кабыл алуу процесстеринде тургундардын кызыкчылыктарынын начар чагылдырылышы менен чектелет.

Бул багытта КЭУлар жергиликтүү өзгөрүүлөрдүн уюштуруучусу катары чыгат. Алар тургундардын ажыраган ар түрдүү муктаждыктарын долбоорлорго, өтүмөлөргө, программаларга, өнөктөштүктөргө жана практикалык чечимдерге айлантууга жардам берет. Жамааттар деңгээлинде КЭУлардын экономикалык салымы практикалык маселелерди биргелешип чечүү жөндөмүн өнүктүрүү менен байланыштуу. Бул артыкчылыктарды аныктоону, биргелешкен аракеттер боюнча макулдашууну, ресурстарды тартууну, түзүлгөн кызматтарды башкарууну жана жергиликтүү бийлик органдары, ЖӨБ органдары менен өз ара аракеттенүүнү камтыйт. Мындай салым жергиликтүү өнүгүүнүн уюштуруучулук негизин түзөт жана жергиликтүү экономикалык демилгелердин туруктуулугун жогорулатат.

МИСАЛ

Тажикстан: ЖКУлардын региондук тармактары жана жетүүгө кыйын жамааттар

Тажикстанда Хатлон, Согд жана Тоолуу Бадахшан автономиялуу облусу аймактарындагы ЖКУлардын региондук тармактары жардамды, билимди жана практикалык ыкмаларды жетүүгө кыйын жамааттарга жеткирүү функциясын аткарат. Алардын салымы эл аралык өнөктөштөр жана жергиликтүү жамааттар менен иштөөдө топтолгон тажрыйбаны улуттук чараларды ишке ашыруу жана жергиликтүү өнүгүүнү колдоо үчүн колдонууда турат. Мындай тармактар серептик жана операциялык ресурстун жоголуп кетишинин алдын алууга жардам берет. Бул өзгөчө кызматтарга, маалыматка жана экономикалык мүмкүнчүлүктөргө жеткиликтүүлүк чектелген аймактар үчүн маанилүү.

МИСАЛ

Кыргызстан: жергиликтүү бийлик органдарына инвестициялык климатты жакшыртууда жардам көрсөтүү

Кыргызстанда КЭУлар райондук администрацияларга аймактардын инвестициялык профилдерин жана маркетингдик продуктыларын, анын ичинде аймактык брендинди иштеп чыгууга жардам берет. Ошондой эле алар бизнес менен өз ара аракеттенүү платформаларын түзүүгө, жергиликтүү өндүрүүчүлөрдүн фестивалдарын жана инвестициялык форумдарды өткөрүүгө көмөктөшөт. Ошондой эле Кыргызстанда КЭУлар жергиликтүү инфраструктураны жана кызматтарды өнүктүрүүгө да катышат. Бул иш көп учурда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен өнөктөштүктө жүргүзүлөт. Мындай демилгелер экономиканын айрым секторлору жана жергиликтүү инфраструктура үчүн өнүгүү программаларын иштеп чыгууну, донордук каржылоону издөөнү жана азык-түлүк коопсуздугу, кызмат көрсөтүүлөр жана чарбалык активдүүлүк үчүн шарттарды жакшыртуу менен байланышкан долбоорлорду практикалык ишке ашырууну камтыйт.

Өзбекстандагы “Taqaddiyot” модели (жогоруда караңыз) да жергиликтүү экономикалык өнүгүү инфраструктура куруу менен гана чектелбестигин көрсөтөт. Ал ошол инфраструктураны натыйжалуу башкаруу процесстерин институционалдык жактан бекемдөө менен да байланыштуу. Бул учурда сөз суу менен камсыздоо системаларын башкаруу жергиликтүү ӨКЭУларга өткөрүлүп берилиши жөнүндө болуп жатат. Бул жамааттардын уюштуруучулук өз алдынчалыгын күчөтөт жана жашоо сапатына, ошондой эле айыл аймактарындагы экономикалык шарттарды жакшыртууга түздөн-түз таасир эткен кызматты жергиликтүү деңгээлде башкаруу практикасын калыптандырат.

8.5. Экономикалык натыйжа берген инновациялар жана санариптик чечимдер

КЭУлар үчүн инновациялуулук биринчи кезекте чечимди конкреттүү топко же аймакка тезирээк ылайыкташтыра билүү жөндөмү катары маанилүү. Мамлекеттик программалар адатта узак даярдыкты, формалдуу жол-жоболорду жана административдик система аркылуу масштабдоону талап кылат. КЭУлар болсо кичи форматтан баштай алат: пилоттук кызмат, окуу курсу, насаатчылык модели, санариптик курал, өндүрүштүк аянтча же жергиликтүү өнөктөштүк. Эгер мындай практика натыйжа берсе, ал мамлекеттик программа, социалдык тапшырык, бизнес менен өнөктөштүк, донордук колдоо же уюмдун өз алдынча өнүгүүсү аркылуу кеңири масштабда колдонулушу мүмкүн.

КЭУлардын экономикалык өнүгүүгө кошкон инновациялык салымын чечимдердин шарттуу төрт түрү аркылуу кароого болот:

- ❁ иш менен камсыз кылуу жана көндүмдөр боюнча инновациялар – окутуунун, насаатчылыктын, кесиптик багыт берүүнүн, IT-көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн, майыптыгы бар адамдарды, аялдарды, жаштарды жана эмгек рыногуна чыгууда кошумча колдоого муктаж башка топторду эмгекке интеграциялоонун жаңы моделдери;
- ❁ ишкердик жана өндүрүш моделдери боюнча инновациялар – өз алдынча иш менен камсыз болууну, социалдык ишкердикти, чакан өндүрүштөрдү, сервистик демилгелерди жана стартаптарды уюштуруунун жаңы жолдору. Бул окутууну, менторлукту, жабдууларды берүүнү, рынокко чыгууда коштоону жана жумуш орундарын түзүүнү камтыйт;
- ❁ технологиялык жана санариптик инновациялар – электрондук коммерция, аралыктан менторлук, санариптик сабаттуулук, ассистивдик технологиялар, мониторинг жүргүзүү жана кызматтарды координациялоо үчүн санариптик жардам көрсөтүү куралдары ;
- ❁ экологиялык жана ресурстарды үнөмдөөчү инновациялар – «жашыл» чечимдер, климатка адаптация, энергияны натыйжалуу пайдалануу жана ресурстарды үнөмдөө практикалары. Алар чыгымдарды төмөндөтүп, аймактардын туруктуулугун жогорулатат жана жергиликтүү өнүгүүнүн жаңы моделдерин түзөт.

Экономикалык өлчөмдө мындай инновациялар бир нече түрдөгү натыйжаларды да жаратат. Биринчиден, алар стандарттуу эмгек рыногуна кириши кыйын болгон адамдар үчүн жумуш менен камсыз болууга жана өз алдынча иштөөгө жеткиликтүүлүктү кеңейтет. Экинчиден, санариптик

МИСАЛ

Казакстан: ITeachMe жана ITMlab – санариптик окутуудан инклюзивдүү технологияларга өтүү

Казакстанда ITeachMe коомдук фонду жергиликтүү демилгеден майыптыгы бар адамдардын жана башка аярлуу топтордун өкүлдөрүнүн санариптик компетенцияларын өнүктүрүүгө багытталган билим берүү платформасына чейин өстү. Фонддун программалары SMM, digital-маркетинг, графикалык дизайн, копирайтинг, видеомонтаж жана санариптик коммуникациялар багыттарын камтыйт. Окутуу кесиптик көндүмдөр менен ийкемдүү көндүмдөрдү айкалыштырат.

Беш жыл ичинде платформа **1 500дөн ашык** бүтүрүүчүнү даярдап, **35тен ашык** билим берүү жана социалдык долбоорду ишке ашырган. Окутууну аяктаган бүтүрүүчүлөрдүн **90%ы** жумушка орношкон. Кийинки этап ITMlab - ассистивдик технологиялар инкубаторун ишке киргизүү болду. Ал иштеп чыгуучуларды, дизайнерлерди жана колдонуучуларды бириктирип, көрүүсү начар колдонуучулар үчүн «акылдуу» көз айнектердин, сенсордук интерфейстердин жана башка санариптик чечимдердин прототиптерин түзүүгө багытталды. 2025-жылы иштеп чыгуучулардын 10 командасы долбоорлорун өнүктүрүү үчүн 600 миң теңгеден, башкача айтканда 1 250 АКШ долларынан грант алышкан. Финалдык бет ачарлары Astana Hub аянтчасында өткөн.

Бул мисал КЭУлар инклюзияны, санариптик көндүмдөрдү, жумуш менен камсыз болууну жана технологиялык ишкердикти кантип бириктире аларын көрсөтөт.

жана аралыктан иштөө форматтары аркылуу билим, кызмат жана консультация алуу чыгымдарын төмөндөтөт. Үчүнчүдөн, алар социалдык кызматтарды туруктуураак колдоо моделдерине айландырууга жардам берет. Бул окутууну, өндүрүштү, ассистивдик технологияларды жана социалдык ишкердикти камтыйт. Төртүнчүдөн, эгер инновациялар ресурстарды үнөмдөө, экологиялык чечимдер, жалпы кызматтарды башкаруу же жергиликтүү ыйгарым укуктарды өнүктүрүү менен байланыштуу болсо, алар жергиликтүү экономикалык туруктуулукту күчөтөт.

Кыргызстанда КЭУлардын экономикалык багыттагы инновациялык практикалары санариптик сабаттуулукту, электрондук коммерцияны, аралыктан менторлукту жана кесиптик окутуунун жаңы формаларын өнүктүрүү менен байланыштуу. Мисал катары жакыр үй чарбаларын санариптик платформаларды колдонууга окутууну, анын ичинде конок үйлөрдүн кызматтарын Booking.com платформасына жайгаштырууну; региондордогу ишкер аялдарды аралыктан коштоону; майыптыгы бар жаштардын IT-көндүмдөрүн өнүктүрүүнү; региондук колдоо борборлору аркылуу ишкерлерди жана консультанттарды окутууну айтууга болот. Мындай практикалардын экономикалык мааниси – бизнеске колдоо көрсөтүүнүн стандарттуу каналдарын колдонуу кыйыныраак болгон адамдар жана аймактар үчүн рынокторго, билимге жана насаатчылыкка жеткиликтүүлүктү кеңейтүүдө.

ТЫЯНАК

КЭУлардын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикалык өнүгүүсүнө кошкон салымы жумуш менен камсыз болуу, өз алдынча иш менен камсыз болуу, ишкерлик, туруктуу кызматтар, жергиликтүү инфраструктура жана жамааттардын экономикалык активдүүлүгү үчүн шарт түзүү аркылуу көрүнөт. Бул салым сектордун институционалдык салымынан айырмаланат. Бул жерде КЭУлардын өз ичиндеги жумуш орундары же алардын салык төлөмдөрү эмес, уюмдардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасында бенефициарларда, жергиликтүү топтордо, аялдуу категориядагы калкта жана аймактарда пайда болгон өзгөрүүлөр маанилүү.

Региондук практика мындай салымдын бир нече туруктуу багыттарын көрсөтөт. Кыргызстанда КЭУлар ишкердик, каржылык жана санариптик көндүмдөрдү өнүктүрөт, өз алдынча иш менен камсыз болууну жана жергиликтүү инфраструктураны колдойт. Казакстанда социалдык ишкердик, майыптыгы бар адамдарды эмгекке интеграциялоо жана турмуштук оор кырдаалга туш болгон аялдар үчүн жумуш орундарын түзүү практикалары байкалат. Өзбекстанда күчтүү мисал катары коомдук башкаруу жана жамааттардын катышуусу аркылуу айылдык суу менен камсыздоону өнүктүрүү саналат. Тажикстанда экономикалык салым социалдык ишкердик, серептик жана региондук тармактар аркылуу көрүнөт, алар жетүүгө кыйын жамааттар менен иш алып барат. Түркмөнстанда киреше алып келүүчү ишканалар жана майыптыгы бар адамдарды жумуш менен камсыз кылуунун окуу-өндүрүш моделдери маанилүү.

Бул салымдын негизги өзгөчөлүгү – анын олуттуу бөлүгү КЭУ долбоорунун чегинен тышкары пайда болот. Уюм окутуу өткөрүшү, кызматты түзүүгө жардам бериши, социалдык ишканалары колдошу же суу менен камсыздоону башкарууну жолго коюшу мүмкүн. Бирок негизги экономикалык натыйжа кийинчерээк – жумуш менен камсыз болууда, кирешедө, чыгымдардын төмөндөшү, үй чарбаларынын туруктуулугунда жана жамааттардын өнүгүүнүн практикалык маселелерин өз алдынча чечүү жөндөмүндө көрүнөт.

9. КЭУлардын социалдык салымы жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу

Көптөгөн адамдар үчүн КЭУлардын пайдасы өз алдынча же стандарттуу административдик жол-жоболор аркылуу чечүү кыйын болгон кырдаалда практикалык жардам алуу мүмкүнчүлүгүнөн башталат. Бул үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук, майыптык, документтердин жоктугу, жакырчылык, миграциялык тобокелдик, социалдык обочолонуу, оор дарт, укуктук корголбостук же үй-бүлө ичиндеги кризис болушу мүмкүн. Мындай учурларда КЭУлар адамдын муктаждыгын колдоо алуунун түшүнүктүү жолуна айландырууга жардам берет: алгачкы кайрылуудан жана консультациядан тартып кызматка жетүүгө, укуктарын коргоого, документтерди калыбына келтирүүгө, реабилитацияга, кризистик жардамга же социалдык колдоо системасына кошулууга чейин.

КЭУлардын социалдык ролу мекемелерге ишенбөөчүлүк, стигма, маалыматтын жетишсиздиги, кызматтардын алыстыгы, үй-бүлө мүчөлөрүнө көз карандылык, укуктук сабаттуулуктун төмөндүгү же жардам сурап өз алдынча кайрылуу үчүн ресурстардын тартыштыгы менен абалы татаалдашкан топтор үчүн өзгөчө маанилүү. КЭУлар адамдын турмуштук кырдаалына жакыныраак иштейт жана көйгөйдү көбүнчө комплекстүү көрө алат: юридикалык маселелерди, психологиялык абалды, коопсуздукту, документтерди, кирешени, турак жайды, ден соолукту, үй-бүлөдөгү мамилелерди жана мамлекеттик кызматтарга жеткиликтүүлүктү бирдикте карайт.

КЭУлардын СОЦИАЛДЫК САЛЫМЫ, КЫЗМАТТАРГА ЖЕТКИЛИКТҮҮЛҮКТҮ КАМСЫЗДОО

КЭУлар оор турмуштук кырдаалдагы адамдарга жардам берип, өз алдынча алуу кыйын болгон кызматтарга жеткиликтүүлүктү камсыздайт.

КЭУлардын НЕГИЗГИ СОЦИАЛДЫК САЛЫМЫ

Консультациядан жана укуктарды коргоодон тартып реабилитацияга жана колдоо системасына кошууга чейин

адамдын муктаждыгын жардам алуунун түшүнүктүү жолуна айландырат.

Стигма, мекемелерге ишенбөө, маалыматтын жетишсиздиги, кызматтардын алыстыгы жана башка себептерден улам

тоскоолдуктарга туш болгон жана өзгөчө аялуу адамдар менен иштейт.

Кырдаалды комплекс-түү карап, бир нече көйгөйдү бир учурда чечүүгө жардам берет

укуктук маселелер, ден соолук, документтер, киреше, турак жай, коопсуздук жана үй-бүлөдөгү мамилелер.

КЭУлардын АДИСТЕШТИРИЛГЕН КЫЗМАТТАРЫ

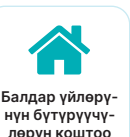
Аутизми бар балдарга жардам

Майыптыгы бар адамдарды колдоо

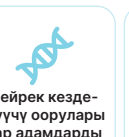
Зомбулуктан жабыркагандар үчүн кризистик кызматтар

Балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрүн коштоо

Хоспис бейтаптарына жардам

Сейрек кездешүүчү оорулары бар адамдарды колдоо

Улгайган адамдар үчүн кызматтар

Мигранттарга укуктук жана психологиялык жардам

КЭУлар адам менен жардам көрсөтүү системасынын ортосунда ортомчу болот: укуктарын түшүндүрөт, документтерди тариздөөгө жардам берет, кайрылууларды коштоп, адистерге багыттайт.

КЭУлардын СОЦИАЛДЫК ЖАРДАМЫНЫН МААНИСИ

Адамдар жана үй-бүлөлөр үчүн –

көйгөйдү чечүүгө, туруктуулукту калыбына келтирүүгө жана социалдык чыңалууну азайтууга карай биринчи кадам.

Аялуу топтор үчүн –

жеткиликтүүлүктөгү тоскоолдуктарды азайтуу жана оор турмуштук кырдаалдарда укуктарды коргоо.

Мамлекет үчүн –

социалдык көйгөйлөрдү даректүү чечүү жана колдоо системасына түшкөн жүктү азайтуу.

КЭУлардын социалдык жардамы – бул кызматтарды жеткиликтүүрөөк, ал эми адамдардын жашоосун коопсуз жана туруктуу кылган кесипкөй, даректүү жана комплекстүү колдоо.

9.1. Социалдык жардам жана адистештирилген кызмат көрсөтүүлөр

КЭУлардын социалдык кызматтары жеке мамилени, ишенимди жана кесиптик адистешүүнү талап кылган муктаждыктардын айланасында калыптанат. Бул аларды кеңири алуучуларга жана стандарттуу жол-жоболорго багытталган массалык программалардан айырмалап турат.

КЭУлар көбүнчө адамга бир эле кызмат эмес, өз ара байланышкан аракеттердин ырааттуулугу зарыл болгон кырдаалдар менен иштейт. Бул консультация берүүнү, муктаждыктарды баалоону, адиске багыттоону, мамлекеттик органдарга кайрылууда жардам берүүнү, үй-бүлөнү колдоону, реабилитацияны же кийинки байланышты камтышы мүмкүн.

Региондун өлкөлөрүндө КЭУлар социалдык, реабилитациялык, консультациялык, билим берүү, медициналык-социалдык, психологиялык жана гуманитардык кызматтарды көрсөтөт. Алардын ролу стандарттуу кызмат кошумча коштоосуз формалдуу түрдө жеткиликтүү болгону менен, иш жүзүндө жетүү кыйын болгон топтор менен иштөөдө өзгөчө байкалат. Мындай учурларда КЭУлар адам менен жардам көрсөтүү системасынын ортосунда ортомчу катары чыгат: укуктарын түшүндүрөт, документтерди тариздөөгө жардам берет, кайрылуу процессин коштойт, адистерге багыттайт, үй-бүлө, жамаат жана мамлекеттик түзүмдөр менен байланышты сактоого көмөктөшөт.

Адистештирилген кызматтар региондогу кадимки жардам системасы дайыма эле жетиштүү ийкемдүүлүккө же кууш адистик ыйгарым укуктарга ээ боло бербеген социалдык багыттарда пайда болот. Мындай багыттарга төмөнкүлөр кирет:

- ✿ аутизми бар балдарга жардам көрсөтүү;
- ✿ майыптыгы бар адамдарды колдоо;
- ✿ зордук-зомбулуктан жабыркагандар үчүн кризистик кызмат-көрсөтүүлөр;
- ✿ балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрүн коштоо;
- ✿ хоспистердин бейтаптарына жардам көрсөтүү;
- ✿ сейрек кездешүүчү оорулары бар адамдарды колдоо;
- ✿ улгайган адамдар үчүн кызмат-көрсөтүүлөр;
- ✿ мигранттарга укуктук жана психологиялык жактан жардам көрсөтүү.

Бул багыттарда КЭУлар бенефициарлар жана алардын үй-бүлөлөрү менен күн сайын иштөө аркылуу практикалык билим топтойт.

КЭУлардын социалдык жардамы мамлекет үчүн да маанилүү, анткени ал даректүүлүктү жана алуучу менен туруктуу байланышты талап кылган кызматтарга болгон муктаждыктын бир бөлүгүн жабат. Мындай жардам жол-жоболордун татаалдыгынан, маалыматтын жетишсиздигинен же кайрылуудан коркуудан улам адам колдоо системасынан тышкары калып кетүү тобокелдигин төмөндөтөт. Үй-бүлөлөр жана жамааттар үчүн бул көп учурда туруктуулукту калыбына келтирүүнүн жана социалдык чыңалууну азайтуунун биринчи кадамы болуп саналат.

МИСАЛ

Кыргызстан: жарым-жартылай стационардык социалдык кызматтар

Кыргызстанда жарым-жартылай стационардык социалдык кызматтардын 72%ын мамлекеттик эмес кызмат көрсөтүүчүлөр көрсөтөт. Алардын көпчүлүгү КЭУлар болуп саналат. Мындай кызматтарга майыптыгы бар балдар үчүн өнүктүрүү борборлору, кризистик борборлор, социалдык-медициналык жана социалдык-психологиялык кызмат көрсөтүү борборлору, улгайган адамдар үчүн күндүзгү үйлөр жана аялдуу топторду колдоонун башка формалары кирет. Бул мисал КЭУлардын социалдык мааниси жогору жана алуучулар менен иштөөнү ийкемдүү уюштурууну талап кылган кызматтарды көрсөтүүдөгү системалуу ролун көрсөтөт.

9.2. Аяруу топторду колдоо жана жеткиликтүүлүктөгү тоскоолдуктарын төмөндөтүү

Аяруу абал жакырчылык, майыптык, зордук-зомбулук, жаш курак, миграция, документтердин жоктугу, социалдык стигма, алыскы аймакта жашоо же үй-бүлөнүн башка мүчөлөрүнө көз карандылык менен байланыштуу болушу мүмкүн. Мындай кырдаалдарда кызматтын формалдуу түрдө бар болушу ага иш жүзүндө жетүүнү кепилдебейт.

КЭУлар адам менен жеке иштөө аркылуу мындай тоскоолдуктарды төмөндөтүүгө жардам берет. Мындай ыкма мекемелерге түз кайрылууга даяр эмес же көйгөйдү чечүүнү кайсы кадамдан баштоону билбеген адамдар үчүн өзгөчө маанилүү.

КЭУлар тарабынан көрсөтүлгөн социалдык жардам көп учурда бир эле кызмат менен чектелбейт. Ал ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар менен тыгыз кызматташтыкта, белгиленген протоколдорду жана мамлекеттик стандарттарды сактоо менен жүргүзүлгөн аракеттердин ырааттуулугун камтыйт: көйгөйдү аныктоо, консультация берүү, коштоо, кызыкчылыктарды коргоо, реабилитация жана кайрадан колдоо көрсөтүү.

Турмуштук кырдаалдардын комплекстүүлүгү КЭУлардын ролун өзгөчө көрүнүктүү кылат. Зордук-зомбулукка кабылган аял бир эле учурда баш калкалоого, укуктук коргоого, психологиялык жардамга, медициналык колдоого, балдарын коргоого жана киреше булагын калыбына келтирүүгө муктаж болушу мүмкүн. Майыптыгы бар адам реабилитацияга, чөйрөнү ылайыкташтырууга, билим алууга жеткиликтүүлүккө, укуктук коргоого жана үй-бүлөнүн же жамааттын мамилесин өзгөртүүгө муктаж болушу мүмкүн. КЭУлар бул элементтерди ырааттуу практикалык жардамга бириктире алат.

МИСАЛ

Тажикстан: аялдардын жана балдардын укуктарын коргоо үчүн санариптик куралдарды киргизүү

Тажикстанда Коомдук бирикмелер коалициясы Тажикстан Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Аялдар жана үй-бүлө иштери боюнча комитет менен өнөктөштүктө аялдарга жана балдарга карата зордук-домбулук учурларын каттоонун электрондук системасын иштеп чыгып, киргизген. Система улуттук деңгээлде ишке киргизилген. Мамлекеттик кызматкерлердин жана социалдык кызматкерлердин олуттуу бөлүгү санариптик маалымат базасы менен иштөө көндүмдөрүнө окутулган. Ошентип, КЭУлар жабыркагандарга жардам көрсөтүү менен гана чектелбестен, бул көйгөйгө мамлекеттик мониторинг жүргүзүү үчүн технологиялык негиз түзгөн.

Психологиялык жардам өз алдынча мааниге ээ, анткени көптөгөн бенефициарлар КЭУларга кризис, коркуу, башаламандык же узакка созулган эмоционалдык чыңалуу абалында кайрылышат. Зордук-зомбулукту, эксплуатацияны, үй-бүлөлүк жаңжалды, оор ооруну, дискриминацияны же социалдык обочолонууну башынан өткөргөн адамдар үчүн мындай колдоо коопсуз сүйлөшүү мейкиндигин түзөт, травмалык тажрыйбанын кесепеттерин төмөндөтүүгө жана өз алдынча чечим кабыл алуу жөндөмүн

МИСАЛ

Түркмөнстан: адам сатууга каршы күрөшүү боюнча ишеним телефону

Түркмөнстанда “Ынам” коомдук уюму 15 жылдан ашык убакыттан бери адам сатууга каршы күрөшүү боюнча ишеним телефонун жүргүзүп келет. Ишмердүүлүк мезгилинде 10 миңден ашык адам консультация алган. Ишеним телефону маалыматтык, укуктук жана консультациялык жардамды айкалыштырып, эксплуатация тобокелдиктерин аныктоого жана адамдарды андан аркы колдоого багыттоого жардам берет. Социалдык салым жагынан бул мисал КЭУлар ишенимди жана ыкчам реакцияны талап кылган сезимтал көйгөй боюнча жардамга жеткиликтүүлүктү камсыз кыларын көрсөтөт.

калыбына келтирүүгө жардам берет. Укуктук, социалдык жана медициналык жардамдар айкалышканда, колдоо жардамды толугураак кылат жана адамдын кризистен чыгуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат.

Өзбекстанда ӨКЭУлар аялдарга, майыптыгы бар адамдарга, балдарга, аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө жана жардамга муктаж башка топторго юридикалык жана психосоциалдык колдоо көрсөтөт. Майыптык чөйрөсүндө мындай уюмдар кайрымдуулук логикасынан укуктарды коргоого, эмгекке жеткиликтүүлүккө, иш берүүчүлөр менен өз ара аракеттенүүгө жана майыптыгы бар адамдардын коомдук жашоого активдүү катышуусуна өтүүгө көмөктөшөт.

МИСАЛ

Тажикстан: адам сатууга каршы күрөшүү боюнча ишеним телефону

Тажикстанда 20дан ашык уюмду бириктирген “Умед” тармагынын ишмердүүлүгү “алыскы кыштактардын үнүн” адам сатууга каршы күрөшүү боюнча Ведомстволор аралык жумушчу топтун ишине киргизүүгө мүмкүндүк берген. Бул жердеги сапаттык өзгөрүү укук коргоо органдары менен жарандык коомдун ортосундагы кызматташтыктын күчөшүндө турат. Натыйжада мамлекеттик иш-аракеттер пландары өзгөрүп, мигранттардын эксплуатация тобокелдиктеринин алдын алуу жагынан кыйла даректүү жана натыйжалуу боло баштаган.

МИСАЛ

Өзбекстан: IshPlus.uz платформасы аркылуу инклюзивдүү жумушка орноштуруу

Sharoit Plus ӨКЭУу 2021-жылы ишке киргизилген IshPlus.uz платформасы аркылуу майыптыгы бар адамдардын экономикалык интеграциясын өнүктүрүүдө. Платформа жумуш издеген адамдарга консультация алууга, даярдыктан өтүүгө жана жумуш табууга жардам берет. Ал эми иш берүүчүлөргө кызматкерлерди тандоого жана инклюзивдүү жумушка орноштуруу маселелери боюнча коштоо алууга мүмкүнчүлүк берет. Алгачкы алты айдын ичинде эле майыптыгы бар 130дан ашык адам жумушка орноштурулган.

9.3. Кризистик жана реабилитациялык кызмат көрсөтүүлөр

Региондогу КЭУлардын кризистик жана реабилитациялык кызматтары өзгөчө мааниге ээ, анткени алар адамга шашылыш, купуя же адистештирилген жардам талап кылынган кырдаалдар менен байланыштуу. Бул зордук-зомбулук, адам сатуу, үй-бүлөлүк кризис, документтерди жоготуу, майыптык, оор дарт, көз карандылык, мыйзам менен байланышкан көйгөй, үй-жайсыздык же ыкчам кийлигишүүнү жана андан кийинки калыбына келтирүүнү талап кылган башка кырдаал болушу мүмкүн.

МИСАЛ

Өзбекстан: зордук-зомбулуктан жабыркаган аялдарга кризистик жардам

Бибисора Арипованын жетекчилиги астындагы «Рахмдиллик» ӨКЭУу Өзбекстанда үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркаган аялдар үчүн түзүлгөн алгачкы кризистик борборлордун бири болуп калды. Борбор аялдар жана балдар үчүн 4 орундан болжол менен 50 орунга чейин кеңейип, убактылуу баш калкалоо, медициналык, психологиялык, юридикалык жана социалдык жардам көрсөтөт. 1 000ден ашык аял реабилитациядан өткөн. Анын ичинде кесиптерге жана кол өнөрчүлүккө окутуу, ошондой эле өз алдынча иш менен камсыз болууну колдоо да камтылган.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Кризистик жардам жогорку сезимталдыкменен айырмаланат. Бул жерде кесиптик ыйгарым укуктар гана эмес, ишеним, коопсуздук, тез байланышуу мүмкүнчүлүгү, адам менен стандарттуу эмес кырдаалда иштөөгө даярдык жана жардамдын бир нече түрүн координациялоо жөндөмү да маанилүү. КЭУлар көп учурда адам колдоо сурап биринчи кайрылган теңөлүк болуп калат.

Реабилитациялык кызмат көрсөтүүлөр узагыраак мөөнөттү камтыйт. Алар адамга көндүмдөрүн, ден соолугун, өз алдынчалыгын, социалдык байланыштарын, окууга, эмгектенүүгө же жамааттын жашоосуна катышууга болгон жөндөмүн калыбына келтирүүгө жардам берет.

Майыптыгы бар балдар, оор дартка кабылган адамдар, зордук-зомбулуктан жабыркагандар же турмуштук оор кырдаалда турган адамдар менен иштөөдө реабилитация көп учурда туруктуу коштоону, үй-бүлөнүн катышуусун жана кызматты калыбына келүү процессиндеги өзгөрүүлөргө ийкемдүү ылайыкташтырууну талап кылат.

КЭУлардын кризистик жана реабилитациялык иши социалдык коргоо системасы үчүн да маанилүү. Ал стандарттуу кызматтар менен жетиштүү камтылбаган топторду аныктоого, жардамдын кыйла даректүү моделдерин сынап көрүүгө жана мамлекетке колдоонун кайсы түрлөрү узак мөөнөттүү каржылоого же институционалдык бекемдөөгө муктаж экенин көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Казакстанда КЭУлар үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркагандарга, турмуштук оор кырдаалда турган үй-бүлөлөргө, аутизми бар балдарга, балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрүнө, улгайган адамдарга жана хоспистердин бейтаптарына кризистик жана адистештирилген жардам көрсөтүүгө катышат. Мындай кызматтар муктаждыктарды жеке баалоону, дисциплиналар аралык ишти жана адам же үй-бүлө менен туруктуу байланышты талап кылат. Түркмөнстанда коомдук уюмдар майыптыгы бар адамдарга сурдокотормо, реабилитация жана эмгектик адаптация кызматтарын көрсөтөт.

МИСАЛ

Казакстан: жарандык тилектештик жана кризистик чара көрүү

“Кислород SOS” демилгеси COVID-19 пандемиясы учурунда Тараз шаарында медициналык кычкылтектин жетишсиздигине жана жардам көрсөтүү системасына түшкөн оор жүккө жооп катары пайда болгон. Ыктыярчылар кычкылтек баллондорун, дары-дармектерди жана азык-түлүктү жеткирип, улгайган адамдарга, кыймылы чектелген жарандарга жана өзүн-өзү изоляциялаган үй-бүлөлөргө колдоо көрсөтүшкөн.

Пандемиянын курч фазасынан кийин демилге коомдук бирикме катары катталып, Жамбыл облусунун райондорунда да жардам көрсөтүүнү кеңейткен. Уюм майыптыгы бар адамдарды, аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдү, жеке балдар үйлөрүндөгү балдарды жана улгайган жарандарды колдойт. Ошондой эле өзгөчө кырдаалдар учурунда, анын ичинде трассалардагы кышкы бороондор маалында жардам көрсөтүүгө катышат. Бул мисал КЭУлар жана ыктыярчылык демилгелер жергиликтүү ресурстарды тез мобилизациялап, кризистик шарттарда жамааттардын туруктуулугун жогорулата аларын көрсөтөт.

МИСАЛ

Кыргызстан: үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркагандар үчүн кризистик борборлор

Кыргызстанда үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркаган адамдар үчүн кризистик борборлордун көбүнчөсү КЭУлардын күчү менен түзүлгөн жана иштеп келет. Мындай борборлор убактылуу жайгаштыруу, психологиялык жардам, социалдык колдоо жана коргоо алуу үчүн кайрылууда жардам көрсөтөт.

Мамлекеттик социалдык тапшырык механизми аркылуу көрсөтүлүүчү мамлекеттик колдоо купуялуулукту жана жабыркагандар менен адистештирилген ишти талап кылган бул тармакта КЭУлардын дараметин пайдаланууга мүмкүндүк берет.

9.4. Бенефициарлардын мүмкүнчүлүктөрүнүн жана жашоо сапатынын өзгөрүшү

КЭУлардын социалдык салымы адам жардам алгандан кийин анын абалында пайда болгон өзгөрүүлөр менен байланыштуу. Бул коопсуздуктун калыбына келиши, укуктарга жеткиликтүүлүк, ден соолуктун жакшырышы, обочолонуунун төмөндөшү, көндүмдөрдүн пайда болушу, өз алдынчалыктын жогорулашы, социалдык байланыштардын кеңейиши жана жамааттын жашоосуна катышуу аркылуу көрүнөт.

Көптөгөн бенефициарлар үчүн КЭУлардын жардамы турмуштук кырдаалды туруктуу өзгөртүүгө алып барган “кирүү чекити” болуп калат. Укуктук консультация документтерди калыбына келтирүүгө же тиешелүү колдоону алууга алып келиши мүмкүн. Психологиялык жардам адамдын кризистен чыгуусуна көмөктөшөт. Реабилитациялык кызмат майыптыгы бар баланын же чоң кишинин өз алдынчалыгын жогорулатат. Окутуу жана үзгүлтүксүз колдоо жумушка орношууга, билим алууга же социалдык интеграцияга жол ачышы мүмкүн.

Мындай өзгөрүүлөр көп учурда акырындап калыптанат. Бир кызмат көрсөтүү бүт көйгөйдү сейрек учурда толук чечет. Бирок ырааттуу иш, уюмга болгон ишеним жана мамлекеттик колдоо механизмдери менен байланыш адамдын же үй-бүлөнүн жашоо траекториясын өзгөртө алат. Ошондуктан социалдык салымды баалоодо көрсөтүлгөн кызматтардын көлөмүнө гана эмес, өзгөрүүлөрдүн сапатына да көңүл буруу зарыл.

Негизинен КЭУлардын социалдык салымын бирдиктүү көрсөткүчтөрдүн топтомуна жалпылоо кыйын, анткени кызматтардын камтуусу адамдын жашоосундагы өзгөрүүлөрдүн тереңдигин дайыма эле чагылдыра бербейт. Ошол эле учурда сандык ориентирлер иштин масштабын түшүнүү үчүн маанилүү: алар консультация, кызмат же колдоо алган адамдардын санын, түзүлгөн кызматтарды, даярдалган адистерди, ыктыярчыларды, жумуш орундарын же иштеп жаткан борборлорду көрсөтөт.

Региондун өлкөлөрүндө сандык маалыматтардын ар кандай түрлөрү жеткиликтүү. Айрым көрсөткүчтөр бенефициарлардын түз камтылышын, башкалары кызмат көрсөтүү инфраструктурасын, үчүнчүлөрү жардамдын кадрдык же ыктыярчылык базасын чагылдырат. Бул маалыматтарды өлкөлөр ортосунда дайыма эле салыштырууга боло бербейт, бирок алар КЭУлардын социалдык салымы практикалык жана өлчөнө турган мүнөзгө ээ экенин тастыктайт.

ТЫЯНАК

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын социалдык салымы адамдардын аярлуу абал, тобокелдиктер, укуктардын бузулушу же колдоо алуу үчүн өз алдынча кайрылуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелиши менен байланышкан кырдаалдарда жардамга, кызматтарга жана коргонууга практикалык жеткиликтүүлүгү аркылуу калыптанат. КЭУлар адамдарга баштапкы көйгөйдөн конкреттүү чечимге чейин жол өтүүгө жардам берет: консультацияга, кызматка, документтерге, коргонууга, реабилитацияга, коопсуз жайгашууга же социалдык жардам системасына кошулууга чейин.

Региондук тажрыйба КЭУлардын социалдык салымы бир нече туруктуу мүнөздөмөгө ээ экенин көрсөтөт. Ал **даректүү**, анткени адамдын конкреттүү турмуштук кырдаалына багытталат. Ал **комплекстүү**, анткени укуктук, психологиялык, социалдык, реабилитациялык жана консультациялык жардамды бириктирет. Ал **ишенимге негизделген**, анткени көптөгөн бенефициарлар сезимтал жана кризистик кырдаалдарда колдоо сурап кайрылышат. Ал **камтуу боюнча өлчөнүшү мүмкүн**, бирок анын **тереңирээк натыйжалары адамдардын жашоо сапатынын, өз алдынчалыгынын жана корголушунун өзгөрүшү менен байланыштуу**.

КЭУлардын социалдык салымын мындан ары күчөтүү үчүн туруктуу каржылоо, адистештирилген кызматтарды мамлекеттик системаларда таануу, социалдык тапшырыкы өнүктүрүү, натыйжаларды сапаттуу баалоо жана ийгиликтүү моделдерди социалдык саясат практикасына системалуу киргизүү маанилүү.

10. КЭУлардын тематикалык салымы: Борбордук Азия боюнча жалпы “карта”

Отчеттун мурунку бөлүмдөрүндө институционалдык салым, башкаруунун сапатына катышуу, экономикалык өнүгүү жана социалдык колдоо маселелери ачылып берилди. Бул бөлүмдө басым ишмердүүлүктүн тематикалык багыттар боюнча бөлүштүрүлүшүнө бурулат: саламаттык сактоо, билим берүү, гендер, укуктарды коргоо, экология, жакырчылык менен күрөшүү, жергиликтүү өнүгүү, жаштар, маданият жана социалдык биримдик.

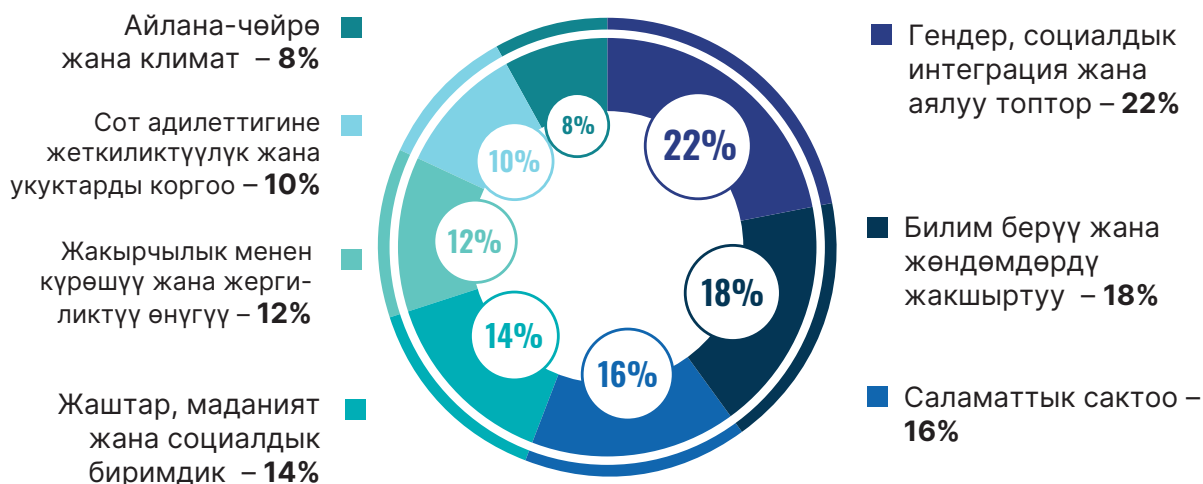
КЭУлар тематикалык багыттын ичинде сейрек учурда бир гана функция менен чектелет. Саламаттык сактоо тармагында алар бир эле учурда алдын алуу иштери, бейтаптарды коштоо, адистерди окутуу жана ресурстарды тартуу менен алектениши мүмкүн. Билим берүү тармагында көндүмдөрдү өнүктүрүп, аярлуу топторго жардам берип, жаңы методикаларды түзүп жана педагогдордун квалификациясын жогорулатат. Адилеттүүлүк жана укук коргоо чөйрөсүндө жарандарга консультация берип, ченемдик укуктук актыларга сереп жүргүзүүгө катышып жана укуктарга жетүүдөгү системалуу тоскоолдуктарды аныктайт. Ошондуктан тематикалык карта КЭУлардын өзүнчө “катышуу тармактарын” эмес, ар бир өнүгүү чөйрөсүндөгү функцияларынын ар кандай айкалышын көрсөтөт.

Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн мындай карта маалыматтардын бирдей эмес болушуна байланыштуу жалпы сүрөттөлүштү жакшыраак ачып берет. Айрым өлкөлөрдө сандык көрсөткүчтөр жакшыраак берилсе, башкаларында сапаттык кейстер, мамлекеттик программаларга катышуу, серептик аянтчалар же конкреттүү топтор менен иштөө мисалдары көбүрөөк чагылдырылган. Ошондуктан бул бөлүм өлкөлөрдү тематикалык салымдын масштабы боюнча тизип бербейт, тескерисинче, региондо КЭУлардын өнүгүүнүн негизги багыттарына катышуусунун жалпы көрүнүшү кандай калыптанып жатканын көрсөтөт.

Жалпы региондук көрүнүштү көргөзмөлүү берүү үчүн төмөндө өнүгүүнүн негизги секторлору боюнча КЭУлардын тематикалык активдүүлүгүнүн баалоочу диаграммасы келтирилген (11-сүрөт).

Диаграмма Кыргызстан, Казакстан жана Түркмөнстан боюнча сектордук маалыматтарга, ошондой эле Өзбекстан жана Тажикстан боюнча өлкөлүк материалдардагы КЭУлардын тематикалык өкүлчүлүгүнө серептик баалоого негизделген. Үлүштөр баалоочу мүнөзгө ээ жана уюмдардын саны же каржылоонун көлөмү боюнча расмий статистиканы эмес, тематикалык активдүүлүктүн бөлүштүрүлүшүн көрсөтөт.

11-сүрөт. Борбордук Азиядагы КЭУлардын тематикалык ишмердүүлүгүнүн баалоолук бөлүштүрүлүшү

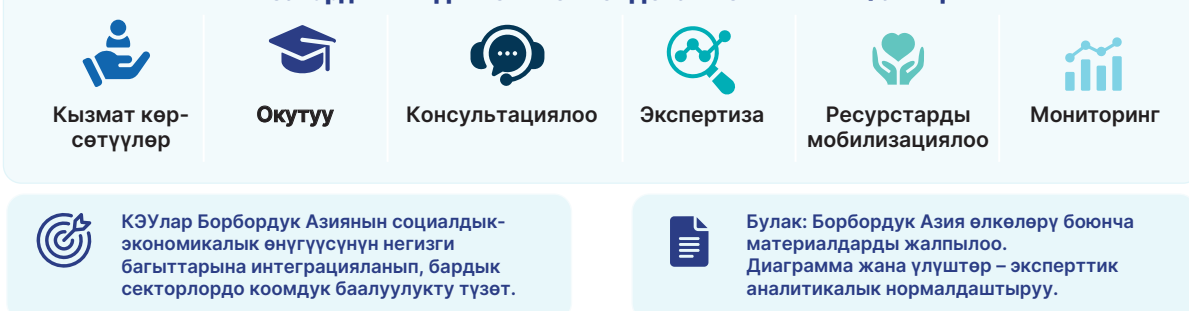

КЭУлардын ТЕМАТИКАЛЫК САЛЫМЫ

ӨЭУлардын Борбордук Азиянын өнүгүүсүнө кошкон салымынын 7 негизги багыты

КЭУлардын БАРДЫК СЕКТОРЛОРДОГУ КЕСИЛИШКЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ

10.1. Саламаттык сактоо

Саламаттык сактоо жана ага байланыштуу тармактарда КЭУлар алдын алуу, жардамга жеткиликтүүлүк, бейтаптарды колдоо жана стандарттуу медициналык кызмат кошумча социалдык, психологиялык же маалыматтык компонентке муктаж болгон топтор менен иштөө багыттарында маанилүү орун ээлейт. Алардын ролу АИВ (ВИЧ), кургак учук, өнөкөт жана оор дарттар, реабилитация, паллиативдик жардам, бейтаптардын коомдоштуктары жана медициналык-социалдык колдоо маселелеринде өзгөчө байкалат. Ишмердүүлүктүн негизги багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

оорулардын алдын алуу жана калк арасында ишенимдүү маалымат таратуу; бейтаптардын коомдоштуктары жана стигмага туш болгон топтор менен иштөө; социалдык-медициналык жана социалдык-психологиялык кызматтарды көрсөтүү; реабилитациялык кызматтар жана бейтаптардын өз алдынчалыгын колдоо; өнөкөт жана оор дарттар учурунда бейтаптардын өз ара жардам программалары;	туруктуу каржылоону талап кылган багыттарга тышкы ресурстарды тартуу; адистерди окутуу жана мекемелердин бейтаптардын муктаждыктарына сезимталдыгын жогорулатуу; дарыланууга, дары-дармектерге жана кызмат-көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүккө коомдук мониторинг жүргүзүү; алдын алуу жана ден соолукту колдоо программаларын иштеп чыгууга катышуу ж.б.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Казакстанда КЭУлар бейтаптарды колдоо, хоспистик жардамы, сейрек кездешүүчү жана социалдык мааниге ээ болгон оорулар багыттарында иш алып барат. Түркмөнстанда социалдык багыттагы уюмдар медициналык-социалдык жана реабилитациялык колдоого муктаж топтор менен иштейт. Өзбекстанда жана Тажикстанда КЭУлардын саламаттык сактоого кошкон салымы көбүнчө социалдык коргоо, психосоциалдык колдоо жана аярлуу топторго байланышкан программаларга катышуу аркылуу көрүнөт. Кыргызстанда КЭУлар социалдык-медициналык кызматтарды, реабилитациялык кызматтарды жана алдын алуу иштерин уюштурууга жана көрсөтүүгө катышат, ден соолукту чыңдоо программаларын ишке ашырат, оор жана өнөкөт дарттары бар бейтаптарга колдоо көрсөтөт. Маанилүү багыттардын бири – АИВ (ВИЧ) жана кургак учук боюнча иш. Бул жерде КЭУлар кошумча ресурстарды тартууга жана ишенимдүү байланыш талап кылынган топтор менен иштөөгө жардам берет

МИСАЛ

Кыргызстан: АИВ (ВИЧ) жана кургак учук КЭУлар менен мамлекеттин өнөктөштүк чөйрөсү катары

Кыргызстанда КЭУлардын АИВ (ВИЧ) жана кургак учук багыттарына катышуусу мамлекеттик механизмдерди, эл аралык каржылоону жана максаттуу топтор менен түз иштөөнү бириктирүүгө мүмкүндүк берет. КЭУлардын активдүү катышуусу бул багыттар боюнча мамлекеттик бюджетти колдоо үчүн жылына **24 млн АКШ долларынан 30 млн АКШ долларына чейин** кошумча каражат тартууга жардам берет. Бул мисал КЭУлардын саламаттык сактоо тармагындагы салымы айрым кызматтарды көрсөтүү менен гана чектелбестигин көрсөтөт. Ал сектордун ресурстук базасын кеңейтүү, бейтаптардын топторуна жетүү жана жардамдын үзгүлтүксүздүгүн сактоо менен да байланыштуу.

Саламаттык сактоо сектору КЭУлардын эң мүнөздүү ролдорунун бирин көрсөтөт: алар мамлекет тарабынан жетиштүү колдоого алынбаган жана жеке сектор үчүн коммерциялык кызыкчылык жаратпаган саламаттык сактоо системасынын элементтерин күчөтөт. Бул алдын алуу жана маалымат таратуу, ишенимдүү жана даректүү мамиле, бейтаптар менен узак мөөнөттүү байланыш жана кызматтарды аярлуу топтордун муктаждыктарына ылайыкташтыруу багыттарын камтыйт.

10.2. Билим берүү жана көндүмдөрдү өнүктүрүү

Билим берүү КЭУлар үчүн ишмердүүлүктүн эң табигый тармактарынын бири болуп саналат, анткени адамга көрсөтүлгөн дээрлик ар бир туруктуу жардам билимди, көндүмдөрдү жана өз алдынча аракеттенүү жөндөмүн кеңейтүү менен байланыштуу. КЭУлардын билим берүү багытындагы салымы окуу программаларынын чегинен чыгып, адамдык капиталды, кесиптик көндүмдөрдү жана стандарттуу билим берүү системасында тоскоолдуктарга туш болгон топтор үчүн окууга жеткиликтүүлүктү өнүктүрүүдө көрүнөт. Ишмердүүлүктүн негизги багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- ❁ чоңдор жана жаштар үчүн формалдуу эмес билим берүү;
- ❁ кесиптик окутуу жана кайра даярдоо;
- ❁ социалдык, билим берүү жана укуктук чөйрөлөрдүн адистеринин квалификациясын жогорулатуу;
- ❁ санариптик көндүмдөрдү жана заманбап окуу формаларына жеткиликтүүлүктү өнүктүрүү;
- ❁ майыптыгы бар балдар жана чоңдор үчүн инклюзивдүү билим берүү;
- ❁ мектепке чейинки, мектептен тышкаркы жана кошумча билим берүү практикаларын колдоо;
- ❁ каржылык, укуктук жана жарандык сабаттуулукка окутуу;
- ❁ ыктыярчыларды жана коомдук лидерлерди даярдоо;
- ❁ окуу материалдарын жана ылайыкташтырылган методикаларды иштеп чыгуу;
- ❁ мамлекеттик органдардын өкүлдөрүн сезимтал социалдык маселелер боюнча окутуу.

Өзбекстанда ӨКЭУлардын билим берүү багытындагы салымы социалдык, маданий, укуктук жана

агартуу демилгелери менен байланыштуу. Түркмөнстанда коомдук уюмдар кесиптик өнүгүүгө, жаштар саясатына, ыктыярчылыкка жана агартуу иш-чараларына катышат. Тажикстанда КЭУлар окутууну укуктук, гендердик, санариптик жана коомдук ыйгарым укуктарды өнүктүрүү куралы катары колдонушат. Кыргызстанда КЭУлар квалификацияны жогорулатуу, чоңдор үчүн формалдуу эмес кесиптик билим берүү, аялдуу топтор үчүн кошумча билим берүү, инклюзивдүү билим берүү жана мектепке чейинки билим берүү кызматтарына жеткиликтүүлүктү жакшыртуу багыттарында активдүү иш алып барат. Казакстанда санариптик жана инклюзивдүү билим берүү практикалары өнүгүүдө, анын ичинде майыптыгы бар адамдарды заманбап кесиптик көндүмдөргө окутуу иштери жүргүзүлүүдө.

МИСАЛ

Түркмөнстан: санариптик сабаттуулук, кесиптик окутуу жана ыктыярчыларды даярдоо

Түркмөнстанда “Йенме” коомдук уюмунун алдында 450 айылдык аял санариптик сабаттуулук боюнча курстардан өткөн, ал эми “Ыктыярчылык академиясы” долбоорунун алкагында социалдык программаларга катышуу үчүн 200гө жакын ыктыярчы даярдалган. Ошондой эле Түркмөнстандын бухгалтерлер союзу өлкөдө бухгалтерлерди аралыктан окутуу жана сертификациялоо үчүн биринчи онлайн-платформаны иштеп чыгып, ишке киргизген. 2024-жылы аймактардан 2 000ден ашык адис квалификациясын жогорулаткан. Бул мисалдар КЭУлардын заманбап ыйгарым укуктарга, кесиптик өнүгүүгө жана ыктыярчылыкка жеткиликтүүлүктү кеңейтүүдөгү ролун көрсөтөт.

МИСАЛ

Казакстан: жарандык билим берүү жана коомдук демилгелер үчүн аянтча түзүү

Казакстанда “Еркіндик Қанаты” коомдук фонду Human Rights Hub – жарандык билим берүү, укук коргоо демилгелери, коомдук талкуулар жана маданий-агартуу иш-чаралары үчүн көп функциялуу аянтча түзгөн. Хаб 2019-жылы ачылып, ишмердүүлүгү учурунда 6 000ден ашык конокту өзүнө тарткан. 2023–2024-жылдары гана анын аянтчасында 116 иш-чара өткөрүлүп, аларга 2 000гө жакын адам катышкан. Иш форматтары адам укуктары боюнча окуу курстарын, ачык лекцияларды жана талкууларды, кино көрсөтүүлөрдү, көргөзмөлөрдү жана дебаттарды камтыйт. Бул мисал КЭУлардын жарандык билим берүүнү, лидерлик көндүмдөрдү, укуктук маданиятты жана жаштар менен коомдук демилгелер үчүн туруктуу чөйрөнү өнүктүрүүгө кошкон салымын көрсөтөт.

МИСАЛ

Өзбекстан: аялдардын санариптик көндүмдөр жана өз алдынча иш менен камсыз болушу

В 2020–2025-жылдары SHARQ AYOLI эл аралык аялдар коомдук фонду аялдардын, айрыкча айыл жерлериндеги аялдардын санариптик жана ишкердик көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн “Аял жана санариптик экономика” долбоорун ишке ашырган. Окутуудан 5 365 аял өткөн. 2 000гө жакын аял, анын ичинде майыптыгы бар аялдар, микрокредит алып, soliq.uz аркылуу өз алдынча иш менен камсыз болгон адам катары катталган. 2025-жылы дагы 800 ишкер аял онлайн-бизнес жана ЖИ (жасалма интеллектти) колдонуу боюнча окутуудан өткөн.

КЭУлардын билим берүү багытындагы салымы жеке көндүмдөрдү алган же жакшырткан максаттуу топтордун кызыкчылыктары менен гана чектелбейт. Ал мамлекетке жана коомго жаңы муктаждыктарга тезирээк жооп берүүгө жардам берет: санариптештирүү, инклюзия, эмгек рыногунун өзгөрүшү, аялдуу топтор менен иштөө жана адистерди стандарттуу эмес практикалык ыкмаларга окутуу зарылдыгы.

10.3. Гендер, социалдык интеграция жана аялдуу топтор

Гендердик жана социалдык интеграция региондогу КЭУлардын ишмердигинин эң туруктуу багыттарынын бири болуп саналат. Бул багытта уюмдар аялдардын, балдардын, майыптыгы бар адамдардын, улгайган адамдардын, мигранттардын, жаштардын, айыл тургундарынын жана башка топтордун укуктарына, коопсуздугуна, коомдук турмушка катышуусуна, коомдогу көрүнүктүүлүгүнө жана мүмкүнчүлүктөргө жетүүсүнө байланышкан көйгөйлөр менен иштешет. Ишмердиктин негизги түрлөрү:

- гендердик теңчиликти илгерилетүү жана аялдардын коомдук турмушка катышуусун кеңейтүү;
- зомбулуктун алдын алуу жана ага жооп кайтаруу;
- кризистик кызматтарды көрсөтүү, баш калкалоочу жайларды жана психологиялык жардамды уюштуруу;
- майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоо;
- өз алдынча жашоону жана социалдык интеграцияны колдоо;
- оор турмуштук кырдаалга кабылган балдар жана үй-бүлөлөр менен иштөө;
- кызматтарга жетүү мүмкүнчүлүгү чектелген айылдык аялдарга, мигранттарга жана башка топторго жардам көрсөтүү;
- үй-бүлөлөрдүн жана жамааттардын маалымдуулугун жогорулатуу;
- мыйзамдарды, программаларды жана иш-аракеттер пландарын даярдоого катышуу;
- окутуу, консультация берүү, кырдаалга жана укук колдонуу практикасына мониторинг жүргүзүү аркылуу коомдук көз караштарды өзгөртүү.

Региондогу өлкөлөрдө гендердик теңчилик, социалдык интеграция жана аялдуу топторду колдоо жаатындагы КЭУлардын ишмердиги окшош максаттуу топторду камтыйт. Аларга аялдар, балдар, майыптыгы бар адамдар, оор турмуштук кырдаалга кабылган үй-бүлөлөр, улгайган адамдар, мигранттар, интернаттык мекемелердин бүтүрүүчүлөрү жана кызматтарга, ошондой эле коргоого жетүү мүмкүнчүлүгү чектелген башка топтор кирет. Бул бенефициардык топтор үчүн КЭУлар бир эле учурда бир нече маанилүү ролду аткарат:

- **Кызмат көрсөтүүчү ролу** – кризистик борборлор, баш калкалоочу жайлар, психологиялык жардам, жарым стационардык кызматтар, реабилитация жана оор турмуштук кырдаалга кабылган үй-бүлөлөргө жардам көрсөтүү;
- **Укук коргоочулук ролу** – аялдардын, балдардын, майыптыгы бар адамдардын, мигранттардын, зомбулуктан жабыркагандардын жана документтери жок адамдардын укуктарын коргоо;
- **Интеграциялык ролу** – аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, майыптыгы бар адамдарга, аутизми бар балдарга, балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрүнө, улгайган адамдарга жана башка топторго билим алууга, эмгектенүүгө, баарлашууга жана коомдук турмушка катышууга жардам берүү;
- **Эксперттик жана адвокациялык ролу** – мыйзамдарды, иш-аракеттер пландарын жана кызмат көрсөтүү стандарттарын иштеп чыгууга, ошондой эле гендердик саясатты жана социалдык программаларды талкуулоого катышуу;
- **Ортомчулук ролу** – бенефициарлардын, үй-бүлөлөрдүн, мамлекеттик мекемелердин, жергиликтүү органдардын жана кызмат көрсөтүүчүлөрдүн ортосунда байланыш түзүү;
- **Коомдук көз караштарды өзгөртүү** – агартуу иштерин жүргүзүү, үй-бүлөлөр жана жамааттар менен иштөө, стигманы азайтуу жана көйгөйлөрдүн коомдо көрүнүктүүлүгүн жогорулатуу.

Аймактык айырмачылыктар негизги басымдардын ар түрдүүлүгүнөн көрүнөт. Тажикстанда гендердик саясатты жана мыйзамдарды өнүктүрүүгө аялдар уюмдарынын эксперттик жана адвокациялык салымы көбүрөөк байкалат. Түркмөнстанда социалдык интеграция зомбулуктан жабыркаган аялдарга жана майыптыгы бар адамдарга практикалык жардам көрсөтүү менен байланышкан. Казакстанда бул сектор узак мөөнөттүү колдоого муктаж топтор үчүн адистештирилген кызматтардын кеңири спектрин сунуштайт. Кыргызстанда КЭУлардын кризистик борборлордогу жана жарым стационардык социалдык кызмат көрсөтүүдөгү ролу, ошондой эле аялдардын укуктарын коргоо жаатындагы мыйзамдарга прогрессивдүү өзгөртүүлөрдү киргизүүгө багытталган адвокациялык ишмердиги өзгөчө байкалат. Өзбекстанда КЭУлар социалдык, укуктук жана психосоциалдык жардамды коомдук катышууну жана укуктарды коргоону акырындык менен күчөтүү иштери менен айкалыштырат.

МИСАЛ

Тажикстан: тең укуктар жана тең мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды илгерилетүү

Тажикстандагы аялдар уюмдарынын коалициясы тең укуктар жана тең мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды көп жылдар бою илгерилетүүгө катышкан. Бул иш мыйзам долбоорун эксперттик коштоону, коомдук угууларды өткөрүүнү, мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүүнү жана колдонулган ыкмаларды эл аралык милдеттенмелерге шайкеш келтирүүнү камтыган. Демилгени илгерилетүүнүн бүткүл мезгилинде коомдук угуулардын жана эксперттик жолугушуулардын 50дөн ашык раунду өткөрүлгөн. Аялдар уюмдарынын коалицияларынын ("Гендер жана өнүгүү" КУ жана "Юридикалык теңдиктен иш жүзүндөгү теңдикке" коалициясы өңдүү) мыйзам долбоорун концепциясын иштеп чыгуудан тартып парламенттик угууларга чейинки бардык этаптарда эксперттик коштоосу улуттук мыйзамдарды эл аралык милдеттенмелерге, анын ичинде Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенцияга (CEDAW) шайкеш келтирүүгө мүмкүндүк берген. Аялдар жана үй-бүлө иштери боюнча комитет менен туруктуу диалог түзүлүшү КЭУлардын гендердик ченемдердин аткарылышына системалуу мониторинг жүргүзүүсүнө шарт түзгөн.

МИСАЛ

Түркмөнстан: зомбулуктан жабыркаган аялдарга ишенимге негизделген колдоо

Түркмөнстанда "Кейик Окара" коомдук бирикмеси зомбулуктан жабыркаган аялдарга убактылуу баш калкалоочу жай жана психологиялык жардам көрсөтөт. 2024-жылы 1 200 аял консультация алган. Жардам көрсөтүүнүн мындай форматы купуялуулукту, ишенимди жана жабыркаган аялды кошумча социалдык жактан аялуу абалга калтырбастан, анын сезимтал турмуштук жагдайы менен иштей билүүнү талап кылат.

10.4. Сот адилеттигине жетүү жана укуктарды коргоо

КЭУлар үчүн сот адилеттигине жеткиликтүүлүк адамдын коопсуздугунун эң практикалык аспектилеринин бири – адамдын өз укуктарын түшүнүү, коргоо үчүн кайрылуу жана көйгөйүнүн укуктук талаада каралышына жетишүү жөндөмдүүлүгү менен байланыштуу. Көптөгөн аялуу топтор үчүн укуктук көйгөй социалдык кырдаалдан сейрек учурда гана өзүнчө каралат. Ал зомбулукка, миграцияга, документтердин жоктугуна, майыптыкка, жакырчылыкка, үй-бүлөлүк чыр-чатактарга, эмгектик эксплуатацияга же мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөргө жетүүнүн чектелишине байланыштуу болушу мүмкүн. Сот адилеттигине жеткиликтүүлүк тармагында КЭУлар жарандарга өз укуктарын коргоого, жол-жоболорду түшүнүүгө, юридикалык жардам алууга, мамлекеттик органдарга кайрылууга жана укук колдонуу практикасын өзгөртүү процессине катышууга көмөк көрсөтөт. Бул тармак укуктук тоскоолдуктарга, тиешелүү органдарга кайрылуудан коркууга, укуктук сабаттуулуктун төмөндүгүнө же өз кызыкчылыктарын коргоо үчүн ресурстардын чектелүү болушуна туш болгон жарандар үчүн өзгөчө мааниге ээ. Негизги багыттар:

- ақысыз юридикалык консультацияларды берүү;
- кайрылууларды, даттанууларды, арыздарды жана апелляциялык даттанууларды даярдоо;
- мамлекеттик органдарда жана соттордо бенефициарлардын кызыкчылыктарын коргоо;
- документтерди калыбына келтирүүгө көмөк көрсөтүү;
- калктын укуктук сабаттуулугун жогорулатуу;
- адам укуктарынын сакталышына мониторинг жүргүзүү;
- ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууга жана экспертизадан өткөрүүгө катышуу;
- аялуу топтордун кызыкчылыктарын илгерилетүү;
- мамлекеттик органдардын өкүлдөрүн жана адистерди окутуу;
- кепилденген юридикалык жардам көрсөтүү механизмдерин колдоо;
- сот адилеттигине жетүүдөгү системалуу тоскоолдуктарды аныктоо.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Региондогу өлкөлөрдө сот адилеттигине жеткиликтүүлүк чөйрөсүндө иштеген КЭУ инструменттери негизинен окшош болгону менен, практикалык ишмердиктеги басымдар боюнча айырмачылыктар бар. Кыргызстанда бул сектор акысыз укуктук жардам көрсөтүү, ченем жаратуу ишмердигине катышуу, мыйзам долбоорлоруна көз карандысыз экспертиза жүргүзүү жана адам укуктарынын сакталышына коомдук мониторинг жүргүзүү аркылуу даана көрүнөт. Тажикстанда укуктук күн тартиби гендердик саясат, миграция, адам сатууга каршы күрөшүү жана КЭУлардын ведомстволор аралык аянтчаларга катышуусу менен тыгыз байланышкан. Түркмөнстанда адам сатуу жана зомбулуктан жабыркагандарды колдоо сыяктуу сезимтал маселелер боюнча консультациялык жардам көрсөтүүгө көбүрөөк басым жасалат. Өзбекстанда ӨКЭУлар жарандарга укуктук колдоо көрсөтүүнү коомдук мониторинг жүргүзүү жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун талкуулоого катышуу менен айкалыштырат. Казакстанда КЭУлардын укуктук ролу коомдук мониторинг жүргүзүү, социалдык жактан аялуу топтордун кызыкчылыктарын коргоо жана эксперттик аянтчаларга катышуу аркылуу көрүнөт.

МИСАЛ

Кыргызстан: мамлекет кепилдеген юридикалык жардамды өнүктүрүү боюнча КЭУлардын улуттук тармагы

Кыргызстанда КЭУлар “МКЮЖ системасын өнүктүрүүгө көмөктөшүү” коалициясын түзүшкөн. Кийин ал мамлекет кепилдеген юридикалык жардамды өнүктүрүү боюнча КЭУлардын улуттук тармагына айланып, 44 уюмду бириктирген. Тармак укуктук жардам боюнча мамлекеттик кепилдиктердин иш жүзүндө аткарылышына, аярлуу топтордун укуктарын коргоого жана калктын укуктук сабаттуулугун жогорулатууга көмөктөшкөн. Бул иштин алкагында аймактарда 83 параюрист даярдалган, МКЮЖ системасына мониторинг жүргүзүлгөн, укуктук кызматтардын сапатын жана жеткиликтүүлүгүн жакшыртуу боюнча сунуштар берилген.

Натыйжада МКЮЖ адвокаттарынын реестри кеңейтилген, адвокаттардын эмгек акысын төлөө тарифтери кайра каралып, алардын кызматтарына акы төлөө үчүн бюджет көбөйтүлгөн.

10.5. Айлана-чөйрө жана климат

Экологиялык жана климаттык күн тартиби КЭУлар үчүн барган сайын маанилүү багытка айланууда, анткени айлана-чөйрө маселелери жашоо сапаты, ден соолук, аймактардын туруктуулугу жана узак мөөнөттүү өнүгүү шарттары менен түздөн-түз байланыштуу. Жарандык сектор үчүн бул чөйрө дагы бир себептен маанилүү: экологиялык көйгөйлөр калктын маалымдуулугун, күнүмдүк практикаларды өзгөртүүнү, жергиликтүү жамааттардын катышуусун, маалыматтарга ишенимди жана конкреттүү аймактар үчүн кесепеттерди талкуулоого даярдыкты талап кылат.

Бул сектордо КЭУлар экологиялык саясат, жергиликтүү көйгөйлөр жана адамдардын жүрүм-туруму ортосунда байланыш түзүүчү тарап катары иш алып барат. Алар климаттын өзгөрүшү, биоартүрдүүлүк, булгануу, ресурстарды үнөмдөө, айлана-чөйрөнүн коопсуздугу сыяктуу татаал темаларды мектептер, жаштар, жамааттар, жергиликтүү демилгелер жана жаратылыш ресурстарына көз каранды топтор үчүн түшүнүктүү аракеттерге айландырууга жардам берет. Мунун аркасында экологиялык күн тартиби практикалык өлчөмгө ээ болот: агартуу жана мониторингден тартып ден соолукка, азык-түлүк коопсуздугуна, айыл аймактарынын туруктуулугуна жана шаардык чөйрөнүн сапатына таасир эткен жергиликтүү чечимдерге чейин.

Ишмердүүлүктүн негизги багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- ❁ экологиялык агартуу жана калк менен иштөө;
- ❁ жаратылышты коргоо демилгелерин илгерилетүү;
- ❁ климаттын өзгөрүшүнө адаптациялоого катышуу;
- ❁ жашыл жана ресурстарды үнөмдөөчү чечимдерди өнүктүрүү;
- ❁ биоартүрдүүлүктү коргоо;
- ❁ жергиликтүү жаратылышты коргоо демилгелерин колдоо;
- ❁ жаштарды жана мектептерди экологиялык күн тартибине тартуу;
- ❁ экологиялык тобокелдиктерге коомдук мониторинг жүргүзүү;
- ❁ экологиялык чечимдерди жана программаларды талкуулоого катышуу;
- ❁ экологиялык күн тартибин жергиликтүү өнүгүү, ден соолук жана жамааттардын туруктуулугу менен байланыштыруу.

Базалык багыттардын окшоштугу региондун Базалык багыттардын окшоштугу региондун бардык өлкөлөрүндө КЭУлардын ролу бирдей дегенди билдирбейт. **Кыргызстанда** КЭУлардын экологиялык ишмердүүлүгү агартуу, климатка адаптация, жашыл чечимдерди илгерилетүү жана экологиялык коопсуздукту билим берүү чөйрөсү менен байланыштыруу аркылуу өзгөчө байкалат. **Тажикстанда** экологиялык күн тартиби биоартүрдүүлүк, азык-түлүк коопсуздугу жана айылдык жамааттардын туруктуулугу менен көбүрөөк байланыштуу. **Түркмөнстанда** экологиялык коомдук уюмдар улуттук жаратылышты коргоо жана климаттык артыкчылыктар логикасында иш алып барат. Бул жашылдандырууну, агартууну жана калкты практикалык иш-чараларга тартууну камтыйт. **Казакстанда** экологиялык тобокелдиктердин жана жаратылышты коргоо чечимдеринин алкагында коомдук мониторинг жана мобилизация багыты көбүрөөк көрүнөт. **Өзбекстанда** ӨКЭУлардын экологиялык иши коомдук катышуу, жергиликтүү демилгелер жана жарандык сектордун туруктуу өнүгүү күн тартибине акырындык менен кошулуусу менен байланыштуу.

МИСАЛ

Казакстан: Атбасардагы коомдук мониторинг жана экологиялык коопсуздук

Атбасар шаарында “Ангел” коомдук бирикмеси 2009, 2014 жана 2017-жылдардагы кыйратуучу суу ташкындарынан кийин суу ташкындарына каршы чараларга мониторинг жүргүзүүнү демилгелеген. Уюм маалыматтарды топтоп, илимий серепчилерди тарткан жана окумуштуулар, ЖМКлар, Парламент депутаты жана эл аралык механизмдер катышкан коалицияны түзгөн. Натыйжада суу ташкындарына каршы чараларды башкаруудагы системалуу каталар аныкталып, серептердин сунуштары шаарды инженердик жактан коргоо чараларын оңдоодо эске алынган. Практикалык натыйжа катары суу ташкындарынан жабыркаган 90 үй-бүлөгө жаңы турак жай берилген. Бул мисал КЭУлар коомдук көзөмөлдү күчөтө аларын, бюджеттик чечимдердин ачык-айкындуулугун жогорулата аларын жана мамлекетке экологиялык коопсуздук чөйрөсүндө негизделген чечимдерди кабыл алууга жардам бере аларын көрсөтөт.

МИСАЛ

Тажикстан: биоартүрдүүлүк жана жергиликтүү үрөнчүлүк фонддору

“Зан ва замин” коомдук уюму үч жыл бою Тажикстандын биоартүрдүүлүк боюнча өлкөлөрдүн эл аралык реестрине киргизүүсүн илгерилеткен. Натыйжада айыл аймактарындагы аялдар тарабынан жергиликтүү үрөн банктарын түзүү үчүн негиздер калыптанган. Бул мисал экологиялык салымдын азык-түлүк коопсуздугу, жергиликтүү ресурстарды сактоо жана аялдардын жаратылыш жана айыл чарба мурасын башкаруудагы ролун кеңейтүү менен байланышын көрсөтөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: илимий серепчиликтен массалык иш-чараларга чейин

Түркмөнстандын Жаратылышты коргоо коому (ТЖКК) – жогорку серептик ролду жарандарды массалык мобилизациялоо менен айкалыштырган КЭУдун мисалы. Уюм Кызыл китепти иштеп чыгууга катышат жана өкмөттүк деңгээлде илимий конференцияларды уюштурат. Ошол эле учурда миңдеген ыктыярчыларды 1,5 млн дарак көчөттөрүн отургузуу боюнча жалпы улуттук акцияларга тартат. Бул КЭУлар мамлекеттик экологиялык саясат менен конкреттүү адамдардын аракеттеринин ортосунда көпүрө боло аларын көрсөтөт. Коом өлкөнүн экологиялык саясатын калыптандырууга Туруктуу өнүгүү максаттары боюнча Ыктыярдуу улуттук баяндаманы даярдоо механизмдери жана Аралды куткаруу эл аралык фондунун Туруктуу өнүгүү боюнча өкмөттөр аралык комиссиясынын Коомдук кеңешиндеги иши аркылуу катышат. Уюм өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарында жаратылышты коргоо практикалык долбоорлорун ишке ашырат. Алардын ичинде флоранын жана фаунанын сейрек кездешүүчү түрлөрү үчүн суу менен камсыздоону жакшыртуу жана жашыл энергетиканын элементтерин киргизүү бар. Муну менен катар Коом документалдык фильмдер, билим берүү программалары жана ыктыярчылык акциялар аркылуу кеңири экологиялык агартуу иштерин жүргүзөт, ошондой эле улуттук жашылдандыруу программасын ишке ашырууга катышат.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Ошентип, КЭУлардын экологиялык салымы жаратылышты коргоо ишмердүүлүгүн, климаттык жана жаратылыш тобокелдиктерин аймактардын күнүмдүк туруктуулугу, ден соолук, азык-түлүк коопсуздугу, жергиликтүү ресурстар жана жарандардын узак мөөнөттүү өнүгүү тапшырмаларын чечүүгө катышуусу менен байланыштырат.

10.6. Жаштар, маданият жана социалдык биримдик

Жаштар, маданият жана коомдук күн тартибинде КЭУлардын салымы социалдык байланыштарды, ишенимди, жарандык активдүүлүктү жана адамдардын жамааттын жашоосуна катышуу жөндөмүн калыптандыруу аркылуу көрүнгөн чөйрөлөргө кирет. Бул багыттар аркылуу биргелешип катышуу көндүмдөрү, муундар аралык байланыш, жергиликтүү иденттүүлүк, ыктыярчылык жана жаштардын коомдук маанилүү маселелерди чечүүгө катышуусу бекемделет. Региондун өлкөлөрү үчүн бул калктын курамында жаштардын үлүшү жогору болгон, шаардык жана айылдык мүмкүнчүлүктөрдүн айырмаланганы, миграциялык процесстер жүрүп жаткан жана коомдук диалогдун ыйыла туруктуу формаларына муктаждык күчөгөн шартта өзгөчө маанилүү.

Бул сектордо КЭУлар жаштар, чыгармачыл топтор, ыктыярчылар, жергиликтүү жамааттар жана маданий демилгелер өзүн көрсөтө ала турган, лидерлик жана коммуникациялык көндүмдөрдү ала турган, коомдук долбоорлорго катыша турган жана жергиликтүү иденттүүлүк менен байланышын сактай турган мейкиндик түзөт. Мындай салым социалдык чөйрөнүн сапатына таасир этет: обочолонууну төмөндөтөт, таандык болуу сезимин колдойт, жаңжалдардын алдын алууга жардам берет жана жарандардын аймактарды өнүктүрүүгө кыйла активдүү катышуусу үчүн негиз түзөт.

Ишмердүүлүктүн негизги багыттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- жаштар үчүн билим берүү багытындагы жана лидерлик программалары;
- жаштардын жарандык жана укуктук сабаттуулугун жогорулатуу;
- маданий демилгелер жана мурасты сактоо;
- чыгармачыл жана коомдук бирикмелерди колдоо;
- айылдык жана алыскы аймактардагы жаштар менен иштөө;
- социалдык обочолонуунун жана ыктыярчылыкты өнүктүрүү;
- тобокелдүү жүрүм-турумдун алдын алуу;
- чечим кабыл алууга катышуу көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- топтор аралык диалогду жана социалдык биримдикти бекемдөө;
- мамлекеттик жаштар, маданий жана социалдык программаларга катышуу.

Түркмөнстанда бул сектор жаштар уюмдары, маданий бирикмелер, чыгармачыл союздар, спорттук уюмдар жана улуттук салттар, сергек жашоо образы жана коомдук катышуу менен байланышкан иш-чаралар аркылуу өзгөчө байкалат.

Өзбекстанда КЭУлар жаштар жана маданий демилгелери социалдык өнөктөштүк, билим берүү, жарандык катышуу жана жергиликтүү жамааттарды колдоо менен байланыштуу.

Казакстанда жаштардын активдүүлүгү ыктыярчылык, жарандык форумдар, коомдук аянтчалар жана социалдык долбоорлор аркылуу өнүгөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: жаштар, маданият жана коомдук катышуу

Түркмөнстанда Жаштар бирлиги, чыгармачыл бирликтер жана маданий-спорттук демилгелер менен иштеген уюмдар жаштар саясатын ишке ашырууга, салттарды сактоого, коомдук катышууну өнүктүрүүгө жана жергиликтүү деңгээлде иш-чараларды өткөрүүгө катышат. Мындай ишмердүүлүк социалдык байланыштарды бекемдейт, жаштарды коомго пайдалуу демилгелерге тартат жана маданий мурастын уланмалуулугун колдойт.

Кыргызстанда КЭУлар жаштар саясатына, жарандык билим берүүгө, лидерлик программаларына жана жаштардын өнүгүүгө катышуусу менен байланышкан долбоорлорго катышат.

Тажикстанда жаштар КЭУлардын максаттуу топторунун бири болуп саналат. Бул өзгөчө укуктук жардам, миграция, эмгектик тобокелдиктер, гендердик теңдик жана жергиликтүү өнүгүүгө катышуу чөйрөлөрүндө байкалат.

Секторду талдоо КЭУлардын салымы дайыма эле тез өлчөнө турган натыйжасы бар кызматка же долбоорго гана сыйбай турганын көрсөтөт. Натыйжанын олуттуу бөлүгү катышуу, ишеним, жалпы ченемдер, ыктыярчылык жана адамдардын жамааттын жашоосуна кошулуу жөндөмү аркылуу калыптанат.

ТЫЯНАК

Тематикалык карта Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар **өнүгүүнүн кеңири багыттары боюнча** иш алып барарын көрсөтөт. Алардын салымы саламаттык сактоо, билим берүү, гендердик жана социалдык интеграция, адилеттүүлүккө жеткиликтүүлүк, экология, жакырчылыкка каршы күрөшүү, жергиликтүү өнүгүү, жаштар саясаты, маданият жана социалдык биримдик тармактарында көрүнөт. Ар бир темада КЭУлар ар түрдүү функцияларды аткарат: кызмат көрсөтөт, окутат, консультация берет, укуктарды коргойт, чечимдерди иштеп чыгууга катышат, ресурстарды тартат, жамааттарды уюштурат, мониторинг жүргүзөт жана жаңы ыкмаларды киргизет.

Тематикалык талдоонун негизги жыйынтыгы – **КЭУлар өнүгүүнүн өзүнчө «параллелдүү» чөйрөсүн түзбөйт. Алар региондун социалдык-экономикалык күн тартибинин негизги багыттарына камтылган жана көп учурда бир нече тапшырманын кесилишинде иш алып барат.** Бир уюм бир эле учурда кызмат көрсөтүп, адистерди окутуп, белгилүү бир топтун укуктарын коргоп, каржылоо тартып жана мамлекеттик саясатты талкуулоого катыша алат.

Мындан аркы талдоо үчүн бул карта КЭУлардын салымын системалуураак баалоого негиз катары маанилүү. Ал кайсы секторлордо сандык көрсөткүчтөр зарыл экенин, кайсы багыттар сапаттык кейстер аркылуу жакшыраак ачыларын, ал эми кайсы жерлерде камтуу, кызматтар, институционалдык катышуу жана бенефициарлардын абалындагы өзгөрүүлөр жөнүндө маалыматтарды айкалыштыруу керек экенин көрсөтөт.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

11. КЭУлардын салымынын сапаттык мүнөздөмөлөрү

КЭУлардын салымы өнүгүүнүн башка институционалдык катышуучуларынын (акторлорунун) – үй-бүлөнүн, мамлекеттин жана жеке сектордун салымынан айырмаланат. КЭУлар сунуштаган айрым чечимдер стандарттуу кызматтардан айырмаланып, жаңы ыкмаларды жаратат, адамдардын муктаждыктарына даректүү жооп берет, туруктуу практикага айлана алат жана кадимки башкаруу механизмдери менен камтуу кыйыныраак болгон топторго жана аймактарга чейин жетет.

Ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрүнө, анын натыйжаларына жана топтолгон тажрыйбага таянып, КЭУлардын салымынын беш негизги сапаттык мүнөздөмөсүн бөлүп көрсөтүүгө болот:

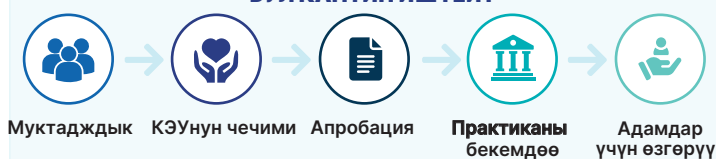
- уникалдуулук;
- инновациялуулук;
- натыйжалуулук;
- туруктуулук; жана
- өнүгүүнү алыскы, четте калган жана аярлуу топторго жана аймактарга “жеткирүү” функциясын аткаруу жөндөмү.

КЭУлардын САЛЫМЫНЫН САПАТТЫК МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ

КЭУлардын салымы эмне үчүн масштабы боюнча гана эмес, түзүлгөн чечимдердин сапаты боюнча да маанилүү

1 УНИКАЛДУУЛУК КЭУлар мамлекет же рынок жетиштүү деңгээлде камтыбаган муктаждыктарды камсыздайт. Мисалдар: тар жана сезимтал топтор, алыскы аймактар үчүн кызматтар.	2 ИННОВАЦИЯЛУУЛУК КЭУлар жардам көрсөтүүнүн жаңы ыкмаларын жана моделдерин тезирээк сынап көрөт. Мисалдар: эрте кийлигишүү, аралыктан ментордук колдоо, санариптик жана инклюзивдүү чечимдер.	3 НАТЫЙЖАЛУУЛУК КЭУлар чектелген ресурстар менен натыйжага жетишет. Мисалдар: ыктыярчылардын эмгеги, өнөктөштүктөр, даректүү жардам моделдери.	4 ТУРУКТУУЛУК Ийгиликтүү чечимдер долбоор аяктагандан кийин да бекемделип, улантылат. Мисалдар: мамлекеттик программалар жана социалдык заказ, тармактар жана коалициялар, жергиликтүү адистерди даярдоо.	5 ӨНҮГҮҮНҮН “АКЫРКЫ ЧАКЫРЫМЫ” КЭУлар ресурстарды, кызматтарды жана укуктарды конкреттүү адамга чейин жеткирет. Мисалдар: алыскы коомчулуктар, төмөндөн кайтарым байланыш, жол-жоболордон өтүүгө жардам.
--	---	--	---	---

БУЛКАНТИП ИШТЕЙТ

ТИПТҮҮ МИСАЛДАР:

- жарандарга укуктук жардам,
- кризистик жана реабилитациялык кызматтар,
- санариптик көндүмдөргө окутуу,
- ишкердикти колдоо,
- айылдык жана бийик тоолуу аймактарда иштөө.

Негизги жыйынтык

КЭУлардын күчү – ишмердиктин көлөмүндө гана эмес, чечимдердин сапатында да: алар уникалдуу, инновациялык, натыйжалуу жана туруктуу болуп, стандарттуу механизмдер аркылуу камтуу эң кыйын болгон адамдарга чейин жете алат.

Уникалдуулук. КЭУлар мамлекет же рынок жетиштүү деңгээлде камтый албаган жана атайын же даректүү иш формаларын талап кылган чөйрөлөрдөгү боштуктарды толуктаганында турат. Бул аз сандагы топтор, сезимтал көйгөйлөр, алыскы аймактар жана узак мөөнөттүү байланыш менен ишеним талап кылынган татаал учурлар менен иштегенде өзгөчө байкалат. Мындай чечимдерге көрүүсү начар адамдарды компьютердик сабаттуулукка үйрөтүү; алыскы айылдарды интернет менен камсыздоо; инъекциялык баңгизат колдонгон адамдар менен көчөдө иш алып баруу; АИВ (ВИЧ) менен жашаган адамдарды колдоо; кургак учук менен ооругандарга жардам берүү; психикалык бузулуулары бар адамдарга психосоциалдык кызматтарды көрсөтүү; аутизми бар балдар үчүн кызматкөрсөтүүлөр; майыптыгы бар балдар менен чоңдорду реабилитациялоо; зордук-зомбулуктан жабыркаган аялдар жана балдар үчүн кризистик кызмат-көрсөтүүлөр; ошондой эле майыптыгы бар адамдардын өз алдынча жашоосун жана кошумча билим алуусун колдоо кирет.

Инновациялуулук. КЭУлардын социалдык, укуктук, экономикалык жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүүнүн жаңы ыкмаларын биринчи болуп сынап көрүү жөндөмүн билдирет. Бул жерде технологиялар жөнүндө гана эмес, жардам көрсөтүүнүн, окутуунун, интеграциянын жана катышуунун жаңы форматтары жөнүндө сөз болуп жатат. Мындай чечимдердин катарына эрте өнүктүрүү жана эрте кийлигишүү методикалары, аутизми бар балдарды реабилитациялоонун инновациялык программалары, ата-энелер мектептери, оор жана өнөкөт дардтары бар бейтаптар үчүн өз ара жардам программалары, Брайль шрифти менен китептерди жана окуу куралдарын чыгаруу, алыскы аймактарда окутуунун мобилдүү форматтары, ишкер аялдар үчүн аралыктан ментордук колдоо, электрондук коммерцияга окутуу, майыптыгы бар жаштардын IT-көндүмдөрүн өнүктүрүү, ассистивдик технологиялар, «жашыл» чечимдер жана маалыматтарды чогултуу менен мониторинг жүргүзүүнүн коомдук куралдары кирет.

Натыйжалуулук. КЭУлардын аз ресурстар менен маанилүү натыйжаларга жетүүгө жана бюджетке түшкөн жүктү төмөндөткөнгө мүмкүндүк берген практикалык жана салыштырмалуу үнөмдүү чечимдерди табуу жөндөмүндө көрүнөт. Бул бенефициарлардын муктаждыктарын так түшүнүүнүн, өнөктөштүктөрдүн, ыктыярчылардын эмгегинин, тышкы ресурстарды тартуунун жана иштин ийкемдүү моделдеринин эсебинен жетишилет. Мындай практикаларга жарым-жартылай стационардык социалдык кызмат-көрсөтүүлөр, окутуу, ментордук колдоо жана жабдуулар аркылуу ишкердик көндүмдөрдү жана стартаптарды өнүктүрүү, бир жолку кайрымдуулуктун ордуна өз алдынча иш менен камсыз болууну колдоо, аялдуу топторду экономикалык жактан активдүүрөөк абалга өткөрүү, АИВ (ВИЧ) жана кургак учук программалары үчүн кошумча ресурстарды тартуу, мамлекеттик социалдык тапшырыкты колдонуу, чыгымдарга коомдук мониторинг жүргүзүү жана жашоочулардын катышуусуна негизделген жергиликтүү сервистик моделдерди өнүктүрүү кирет.

Туруктуулук. КЭУлар сунуштаган чечимдер өзүнчө долбоор аяктагандан кийин да сакталып, мамлекеттик программалар, социалдык тапшырык, ченемдик өзгөрүүлөр, методикалар, коалициялар, жергиликтүү кызматтар же социалдык ишкердик аркылуу туруктуу практикага өтөрүн билдирет. Бул сапатта КЭУ баштаган пилоттук чечим системанын бир бөлүгүнө айланган учурлар өзгөчө маанилүү: акысыз укуктук жардам туруктуу мамлекеттик кызмат-көрсөтүүгө айланат; социалдык тапшырык аркылуу жарым-жартылай стационардык кызмат-көрсөтүүлөр жана кризистик борборлор бекемделет; АИВ (ВИЧ) жана кургак учукту алдын алуу жана дарылоо программалары өнүгөт; инклюзивдүү билим берүү жана майыптыгы бар адамдарды колдоо механизмдери илгерилетилет; аймактарда филиалдары бар ишкерлерди колдоо борборлору түзүлөт; экологиялык коалициялар калыптанат; жергиликтүү кызмат-көрсөтүүлөр жамааттардын башкаруусуна өткөрүлөт; ал эми даярдалган адистер, ыктыярчылар, ата-энелер жана консультанттар жаңы методикаларды колдонууну улантат.

Өнүгүүнү алыскы, четте калган жана аялдуу топторго жана аймактарга «жеткирүү» функциясы бул мүнөздөмөлөрдү толуктайт жана КЭУлардын бар болгон ресурстарды, кызматтарды, укуктарды жана программаларды конкреттүү адамдарга, үй-бүлөлөргө жана жамааттарга чейин жеткирүү жөндөмүн көрсөтөт. Бул функция алыскы аймактар, чакан жамааттар жана улуттук саясат деңгээлинде жетиштүү деңгээлде көрүнбөгөн аялдуу топтор үчүн өзгөчө маанилүү. КЭУлар муктаждыктарды «төмөндөн» аныктайт, адамдарды мамлекеттик жана жергиликтүү органдар менен байланыштырат, жол-жоболордон өтүүгө жардам берет, стандарттуу маалымат каналдарына жеткиликтүүлүгү чектелген топторго маалымат жеткирет жана чечим кабыл алуу системасына кайтарым байланыш берет. Мунун мүнөздүү мисалы – Тажикстандын Хатлон, Согд жана Тоолуу Бадахшан автономиялуу облусундагы жарандык коом уюмдарынын тармагы. Бул тармак жардамды, билимди жана маалыматты алыскы бийик тоолуу жамааттарга чейин жеткирет.

ТЫЯНАК

Жалпыланган бул мүнөздөмөлөр КЭУлардын салымы институционалдык, экономикалык, социалдык же тематикалык өлчөм менен гана чектелбестигин көрсөтөт. Анын маанилүү өзгөчөлүгү **түзүлгөн чечимдердин сапатында жатат: алар камтыган нишасы боюнча уникалдуу, колдонгон ыкмасы боюнча инновациялуу, ресурстарды пайдалануу жагынан натыйжалуу, кесепеттери боюнча туруктуу жана адамдар үчүн жеткиликтүү болушу мүмкүн.**

Дал ушул салымдын мындай мүнөзү КЭУлардын натыйжаларын стандарттуу статистикалык көрсөткүчтөр менен толук чагылдыруусу кыйын болгон учурларда да, алардын өнүгүүнүн маанилүү катышуучусу бойдон кала берерин түшүндүрөт.

12. Регионалдык жыйынтыктар

Төмөндө берилген жыйынтыктар Борбордук Азиянын өлкөлөрүндө КЭУлардын салымын талдоонун жүрүшүндө аныкталган негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдү жалпылайт.

- 01** | Борбордук Азияны өлкөлөрүндө КЭУлар **социалдык-экономикалык өнүгүүнүн туруктуу катышуучусуна** айланды. Алардын салымы экономикада, социалдык кызматтарда, башкаруунун сапатында, жергиликтүү өнүгүүдө, укуктарды коргоодо, аярлуу топтор менен иштөөдө жана өнүгүүнүн негизги секторлоруна катышууда көрүнөт. Бул КЭУларды кызматтардын сапатына, адамдардын колдоого жеткиликтүүлүгүнө жана мамлекеттик артыкчылыктардын иш жүзүндө аткарылышына таасир эткен туруктуу институттардын бири катары кароого мүмкүндүк берет.
- 02** | Региондо КЭУлардын салымы **ар башка өлкөлүк моделдер** аркылуу бааланат. Кыргызстан сектордун өлчөнө турган институционалдык салымын жакшыраак көрсөтөт; Казакстан – КЭУлардын мамлекет менен өнүккөн өнөктөштүк механизмдерин; Өзбекстан – КЭУларды колдоонун күчөп жаткан укуктук, уюштуруучулук жана каржылык инфраструктурасын; Тажикстан – КЭУлардын стратегиялык жана ведомстволор аралык процесстерге серептик катышуусун; Түркмөнстан – коомдук уюмдардын мамлекеттик артыкчылыктарга жана социалдык маанилүү программаларга камтылгандыгын көрсөтөт. Бул моделдер салымдын ар башка каналдар аркылуу көрүнөрүн чагылдырат жана өлкөлөрдү бирдиктүү шкала боюнча түз салыштырбастан баалоого жардам берет.
- 03** | КЭУлардын институционалдык салымы **сектордун экономикалык маанисин** ырастайт. КЭУлар жумуш орундарын түзөт, эмгек акы төлөйт, товарларды жана кызматтарды сатып алат, каржылык ресурстарды тартат, каражаттарды коомдук маанилүү максаттарга кайра бөлүштүрүүгө катышат жана салыктык түшүүлөрдү калыптандырат. Бирок толук сандык сүрөттөлүш бардык өлкөлөр боюнча жеткиликтүү эмес, ошондуктан регионалдык талдоо статистикалык эсепке алууда, отчеттуулукта жана улуттук маалыматтарда КЭУларды өзүнчө бөлүп көрсөтүүдө болгон айырмачылыктарды эске алышы керек.
- 04** | КЭУлардын уставдык ишмердүүлүгү **кошумча социалдык, экономикалык жана башкаруучулук эффекттерди** жаратат. Өз программалары жана кызмат-көрсөтүүлөрү аркылуу КЭУлар ишкердикти, өз алдынча иш менен камсыз болууну, экономикалык көндүмдөрдү, социалдык ишкердикти, жергиликтүү инфраструктураны, укуктарга жеткиликтүүлүктү, кризистик жардамды, реабилитацияны, жарандардын катышуусун жана жамааттардан кайтарым байланышты өнүктүрөт. Бул эффекттер көп учурда уюмдардын түз отчеттуулугунун чегинен тышкары пайда болот, анткени алар адамдардын мүмкүнчүлүктөрүнүн өзгөрүшүндө, үй-бүлөлөрдүн туруктуулугунда, жамааттардын активдүүлүгүндө жана жер-жерлердеги чечимдердин сапатында көрүнөт.
- 05** | КЭУлардын эң күчтүү жактары **даректүүлүк, ийкемдүүлүк, инновациялуулук** жана адамдын же жамааттын конкреттүү турмуштук кырдаалы менен иштөө жөндөмү менен байланыштуу. КЭУлар массалык программалар менен камтуу кыйыныраак болгон топтор жана көйгөйлөр үчүн чечимдерди түзөт: зордук-зомбулуктан жабыркагандар, майыптыгы бар адамдар, мигранттар, документи жок адамдар, оор дарттары бар бейтаптар, айылдык аялдар, жаштар, улгайган адамдар жана алыскы аймактардын тургундары.
- 06** | КЭУлар **серепчилик** аркылуу мамлекетти күчөтөт. Алар программаларга жана ченемдик актыларга сунуштарды даярдайт, кошумча ресурстарды тартат жана мамлекет үчүн адистештирилген билим маанилүү болгон чөйрөлөрүндө кызмат көрсөтөт. Мындай салым мамлекеттик чечимдердин сапатын жогорулатат жана алардын көпварианттуулугун күчөтөт.

- 07** КЭУлар **кайтарым байланыш** жана чечимдерди ишке ашырууга катышуу аркылуу мамлекетти күчөтөт. Алар калктын муктаждыктарын аныктоого жардам берет, жумушчу топторго жана коомдук аянтчаларга катышат, мониторинг жүргүзөт, бенефициарлар менен байланышты камсыз кылат. Мындай салым мамлекеттик чечимдердин алардын иш жүзүндө аткарылышындагы реалдуу шарттарга сезимталдыгын жогорулатат.
- 08** Тематикалык карта КЭУлардын ишмердүүлүгү **кеңири тематикалык камтууга** ээ экенин көрсөтөт. Уюмдар саламаттык сактоо, билим берүү, гендердик жана социалдык интеграция, адилеттүүлүккө жеткиликтүүлүк, экология жана климат, жакырчылыкка каршы күрөшүү, жергиликтүү өнүгүү, жаштар саясаты, маданият жана социалдык биримдик чөйрөлөрүндө иш алып барат. Ар бир сектордо КЭУлар ар түрдүү функцияларды аткарат: кызмат көрсөтөт, окутат, консультация берет, укуктарды коргойт, чечимдерди иштеп чыгууга катышат, ресурстарды тартат, жамааттарды уюштурат жана жаңы ыкмаларды киргизет.
- 09** Регионалдык далил базасынын негизги чектөөсү натыйжалар жана таасир тууралуу **маалыматтардын начар салыштырмалуулугу** бойдон калууда. Өлкөлөрдө уюмдардын каттоосу, айрым каржылык агымдар, долбоорлор, иш-чаралар, кызматтар жана бенефициарларды камтуу жакшыраак (бирок толук эмес) деңгээлде катталат. Адамдардын абалындагы, кызматтардын сапатындагы, жамааттардын туруктуулугундагы, мамлекеттик саясаттын натыйжалуулугундагы жана бенефициарлардын экономикалык активдүүлүгүндөгү узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр азыраак системалуу чагылдырылат. Бул КЭУлардын салымына толук регионалдык баа берүүнү чектейт жана жакшыртууну талап кылган багыт болуп саналат.
- 10** КЭУлардын таанылышын мындан ары күчөтүү алардын ишмердүүлүгүн сүрөттөөдөн **салымын системалуу баалоого** өтүүнү талап кылат. Бул үчүн салыштырмалуураак маалыматтар, анын ичинде өзүн-өзү баалоо маалыматтары жана механизмдери, натыйжалар тууралуу маалыматты үзгүлтүксүз тартулоо, таасирдин сапаттык жана сандык индикаторлор системасы, КЭУлардын салымын мамлекеттик жана статистикалык тутмдарында эсепке алуу, ошондой эле адамдардын, жамааттардын жана аймактардын абалындагы өзгөрүүлөрдү көрсөткөн кейстерди активдүүрөөк колдонуу зарыл. Биринчи кадам КЭУ сектору үчүн сателиттик кошумча эсептерди киргизүү болушу мүмкүн, бул КЭУлардын салымын мамлекетке, коомго, бизнеске жана эл аралык өнөктөштөргө көбүрөөк көрүнүктүү кылат.
- 11** Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бейөкмөт уюмдар экономикалык ишмердүүлүк үчүн чөйрөнү өнүктүрүү шарттарын жакшыртууда маанилүү факторго айланды. Алардын салымы чечимдерди ишке ашыруунун сапатын жогорулатуу, үй чарбалары жана ишкерлер үчүн тоскоолдуктарды азайтуу, жергиликтүү инфраструктураны өнүктүрүү, туруктуураак кызматтарды камсыз кылуу жана аймактык чөйрөнү **экономикалык активдүүлүк үчүн** жагымдуураак кылуу талап кылынган жерлерде өзгөчө байкалат.
- 12** Негизги регионалдык жыйынтыктардын бири – КЭУлар **инвестициялык климатка жана жеке сектордун өнүгүшүнө** негизинен кыйыр түрдө таасир эткени менен, бул таасир системалуу негизде жүзөгө ашат. Ал көндүмдөрдү өнүктүрүү, өз алдынча иш менен камсыз болууну жана ишкердикти колдоо, инфраструктураны жана сервистерди жакшыртууга катышуу, программалардын аткарылышынын ачык-айкындуулугун жогорулатуу жана мамлекетке жергиликтүү деңгээлдеги өнүгүүнүн реалдуу чектөөлөрүн такыраак көрүүгө мүмкүндүк берген кайтарым байланыш каналдарын түзүү аркылуу ишке ашат.

13. Сунушталар

Жалпыланган талдоонун жыйынтыгы боюнча иштелип чыккан сунушталар КЭУлардын кошкон салымын коомчулукка кеңири таанытууга, маалыматтардын сапатын жана ишенимдүүлүгүн жогорулатууга, туруктуу өнөктөштүк механизмдерин өнүктүрүүгө, ошондой эле ишмердикти сүрөттөө ыкмасынан анын конкреттүү натыйжаларын жана таасирин баалоого өтүүгө багытталган. Сунушталар мамлекеттик органдарга, КЭУлардын өздөрүнө, донордук уюмдарга, изилдөө жүргүзгөн уюмдарга, ошондой эле жарандык сектордун кошкон салымын баалоо боюнча мүмкүн болуучу аймактык күн тартибин калыптандырууга катышкан тараптарга багытталат.

13.1. Мамлекеттик органдар үчүн (секторлор аралык өнөктөштүктү мындан ары өнүктүрүү боюнча сунуштар)

КЭУ секторун системалуу жана статистикалык эсепке алууну өнүктүрүү

Мамлекеттик органдарга улуттук эсептер системасында КЭУлар боюнча көмөкчү, башкача айтканда сателлиттик эсепти киргизүү аркылуу КЭУлар боюнча жалпыланган статистиканы өнүктүрүү максатка ылайыктуу. Мында катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдарды айырмалоо, ошондой эле жумушменен камсыздалганын, эмгек акыны, салыктарды, социалдык чегерүүлөрдү, каржылык агымдарды, ыктыярчылардын эмгегин жана каржылоо булактарын эсепке алуу маанилүү. Мындай ыкма КЭУларды конкреттүү тармактагы өз алдынча өнүгүү фактору катары көрүүгө жана мамлекеттик стратегияларды, программаларды жана пландарды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда эске алууга мүмкүндүк берет. Жалпыланган статистикадан тышкары, юстиция органдары, салык органдары, статистикалык ведомстволор жана тармактык министрликтер ортосунда маалымат алмашууну жолго коюу маанилүү. Бул катталган, иштеп жаткан жана активдүү КЭУларды тагыраак айырмалоого, ошондой эле жумуш менен алек болуусу, каржылоо, салыктар, кызмат-көрсөтүүлөр, ыктыярчылардын эмгеги жана бенефициарларды камтуу боюнча толугураак сүрөттү түзүүгө мүмкүндүк берет.

Иш-чараларды эсептөөдөн натыйжаларды баалоого өтүү

Мамлекеттик каржылоо, социалдык тапшырык, гранттар жана биргелешкен программалар системаларында иш-чаралардын жана катышуучулардын санын гана эмес, бенефициарлар, кызматтар, жамааттар жана башкаруу институттары үчүн пайда болгон өзгөрүүлөрдү да эске алуу маанилүү. Бул натыйжалардын тагыраак индикаторлорун, кызмат алуучулардан кайтарым байланышты жана жетишилген өзгөрүүлөрдүн туруктуулугун үзгүлтүксүз талдоону талап кылат.

КЭУлардын “жеринен” маалымат камсыздоо мүмкүнчүлүктөрүн кеңири колдонуу

КЭУларда адамдардын муктаждыктары, кызмат-көрсөтүүлөргө жетүүдөгү тоскоолдуктар, аярлуу топтордун абалы жана реформаларды жергиликтүү деңгээлде ишке ашыруудагы көйгөйлөр тууралуу практикалык маалымат бар. Мамлекеттик органдар үчүн мындай маалыматты программаларга мониторинг жүргүзүүдө, кызматтарды баалоодо, ченемдик укуктук актылар боюнча консультацияларда жана колдоо чараларын пландоодо, өзгөчө айылдык, алыскы жана социалдык жактан аярлуу топторго карата колдонуу пайдалуу.

КЭУларды каржылоонун ички механизмдерин өнүктүрүү

Ички колдоо механизмдери чектелүү болгон өлкөлөр үчүн, алардын катарында Кыргызстан жана Тажикстан үчүн, КЭУлардын кызматтарын каржылоонун туруктуураак куралдарын өнүктүрүү маанилүү. Аларга социалдык тапшырык, гранттык программалар, кошо каржылоо, жергиликтүү колдоо программалары жана адистештирилген кызмат-көрсөтүүлөр боюнча көп жылдык келишимдер кирет. Бул өтө маанилүү кызматтардын кыска мөөнөттүү тышкы каржылоодон көз карандылыгын төмөндөтүүгө мүмкүндүк берет.

Ошондой эле КЭУлардын консультациялык жана серептик кызмат-көрсөтүүлөрүн каржылоонун улуттук механизмдерин түзүү маанилүү. Мындай кызмат-көрсөтүүлөр дээрлик толугу менен тышкы булактардан каржыланганы менен, аларга болгон улуттук муктаждык жогору.

Жергиликтүү (коомдук, жамааттык) КЭУларды колдоо

Борбор шаарлардан жана ири шаарлардан тышкары иштеген КЭУлар, ошондой эле жергиликтүү муктаждыктар жана аярлуу топтор менен иштеген уюмдар өзүнчө көңүл бурууну талап кылат. Алар үчүн чакан гранттар, каржылоого жетүүнүн жөнөкөйлөштүрүлгөн жол-жоболору, регионалдык колдоо фонддору, мисалы субулуттук же регионалдык өнүктүрүү фонддорунан түзүлгөн гранттык пулдар, консультациялык жардам жана ашыкча административдик жүктү төмөндөтүү пайдалуу.

Мамлекеттик органдар жана донорлор үчүн көп жылдык жана институционалдык каржылоону өнүктүрүү

Кыска мөөнөттүү долбоордук каржылоо долбоорлордун, кызмат көрсөтүүлөрдү, кадрлардын жана мониторинг системаларынын натыйжаларынын туруктуулугун чектейт. Коомдук пайдалуу кызматтарды көрсөткөн же жетүү кыйын болгон топтор менен иштеген уюмдар үчүн көп жылдык келишимдер, базалык операциялык чыгымдарды колдоо, социалдык тапшырык өнүктүрүү жана уюмдук өнүгүүнү каржылоо маанилүү.

Жергиликтүү деңгээлде инвестициялык климатты жакшыртуу үчүн КЭУлардын дараметин колдонуу

Мамлекеттик органдар КЭУлардын дараметин социалдык чөйрөдө гана эмес, аймактардын, ишкердиктин жана жеке демилгенин өнүгүшүн кармаган тоскоолдуктарды аныктоодо да кеңири колдонушу максатка ылайыктуу. Бул маалыматка жеткиликтүүлүккө, жергиликтүү кызматтардын сапатына, инфраструктуралык чектөөлөргө, калктын көндүмдөрүнө жана программалардын аткарылышы боюнча кайтарым байланышка тиешелүү.

Жеке секторду өнүктүрүү программаларын жакшыртууда КЭУлардын (бизнес-ассоциациялар менен гана чектелбестен) ишараттарын да эске алуу

Ишкердикти, жумуш менен камсыз болууну, өз алдынча иш менен камсыз болууну жана жергиликтүү өнүгүүнү колдоо программаларын иштеп чыгууда жана кайра карап чыгууда практикалык маалыматты системалуу түрдө эске алуу маанилүү. Адатта өкмөттөр муну бизнес-ассоциациялар менен иштөө аркылуу жасайт. Бирок алардын курамына негизинен калыптанып калган бизнес кирет. Ал эми КЭУлар маалыматты калк, жамааттар жана жаңыдан иш баштап жаткан ишкерлер менен иштөө аркылуу топтойт. КЭУлардын мындай байкоолорун эске алуу чараларды тагыраак киргизүүгө, аларды даректүүрөөк кылууга жана формалдуу реформа менен аны ишке ашыруунун реалдуу шарттарынын ортосундагы ажырымды төмөндөтүүгө мүмкүндүк берет.

КЭУнун катышуусун гана эмес, анын ишкердик чөйрөнү жакшыртууга кошкон салымын да баалоо

Башкаруунун сапатын жогорулатуу үчүн КЭУлардын консультацияларынын, макулдашууларынын жана долбоорлорго катышуусунун санын гана эмес, мындай катышуунун натыйжаларын да каттоо зарыл: кызмат көрсөтүүлөрдүн жана инфраструктуранын сапаты жакшырдыбы, ишкерлер үчүн тоскоолдуктар азайтылдыбы, чараларды ишке ашыруунун алдын ала болжолдоого болгон мүмкүнчүлүгү жогорулоодубу жана экономикалык активдүүлүк үчүн кыйла туруктуу шарттар түзүлдүбү.

13.2. КЭУлар үчүн

Мониторингди, баалоону жана ишмердүүлүктүн туруктуу моделдерин өнүктүрүү

КЭУлар үчүн мониторинг жана баалоо көндүмдөрүн күчөтүү, натыйжалардын базалык индикаторлорун колдонуу, социалдык ишкердикти, жарым-жартылай өзүн-өзү каржылоону, бизнес жана жергиликтүү органдар менен өнөктөштүктү өнүктүрүү маанилүү. Бул чаралар уюмдардын туруктуулугун жогорулатат жана алардын салымын өзүнчө долбоорлордун чегинен тышкары жакшыраак көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Бенефициарлар үчүн натыйжаларды жана өзгөрүүлөрдү жакшыраак документтештирүү

КЭУлар өзүн-өзү баалоо механизмдерин жана маалыматтарды чогултууну күчөтүшү керек. Бул

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

маалыматтарга ким жардам алып жатканын, кандай кызматтар көрсөтүлгөнүн, колдоо алгандан кийин кандай өзгөрүүлөр болгонун жана кайсы тоскоолдуктарды төмөндөтүүгө мүмкүн болдудегендер кирет. Камтууну жана натыйжаларды каттоо маанилүү. Мисалы, кызматтарга жеткиликтүүлүк, жумушка орношуу, аялдуулуктун төмөндөшү, мекеменин практикасындагы өзгөрүү, чечимдин кабыл алынышы же түзүлгөн кызмат көрсөтүүлөрүнүн туруктуулугу сыяктуу көрсөткүчтөрдү белгилөө зарыл.

Жалпы коомчулукка түшүнүктүү жана жалпыланган отчетторду жарыялоо

Коомчулукка ачык отчеттуулук донорлорго жана мамлекеттик органдарга гана эмес, жарандарга да багытталышы керек. Сандарды, өзгөрүүлөрдүн мисалдарын, чыгымдарды, жетишилген натыйжаларды жана өнөктөштүктөрдү камтыган кыска жана түшүнүктүү отчеттор секторго болгон ишенимди жогорулатууга, ошондой эле КЭУлардын салымын коомчулукка, бизнеске жана жергиликтүү жамааттарга кыйла ачык көрсөтүүгө жардам берет. Муну айрым ири КЭУлардын атынан гана эмес, жалпыланган форматта жүргүзүү маанилүү. Өлкө боюнча географиялык жана тематикалык камтууну көрсөтүү үчүн КЭУлар өз алдынча уюшуп, жарандар үчүн жөнөкөй жана түшүнүктүү, салымдын жана таасирдин негизги көрсөткүчтөрүнө негизделген жалпыланган отчетторду даярдап, жарыялап турушу зарыл.

Инвестициялык климатты жакшыртууга жана жеке секторду өнүктүрүүгө кошкон салымды көрсөтүү

КЭУлар социалдык натыйжаларды жана камтууну гана эмес, экономикалык чөйрөнү жакшыртууга кошкон салымын да системалуу түрдө документтештирүүгө тийиш. Анын ичинде көндүмдөрдү өнүктүрүү, ишкердикти колдоо, жергиликтүү деңгээлдеги тоскоолдуктарды азайтуу, инфраструктураны жана кызмат көрсөтүүлөрдү жакшыртууга катышуу, ошондой эле жергиликтүү деңгээлде иш жүргүзүү үчүн кыйла алдын ала болжолдоого боло турган шарттарды түзүү сыяктуу багыттар камтылат.

Социалдык натыйжаларды экономикалык эффекттер менен так байланыштыруу

Натыйжаларды көрсөтүүдө КЭУлардын социалдык жана билим берүү долбоорлору кандайча экономикалык натыйжаларга алып келерин ачык көрсөтүү маанилүү. Аларга жумуш менен камсыз кылуу, өз алдынча иш менен алектенүү, кирешелердин өсүшү, чыгымдардын азайышы, чакан бизнес үчүн чечимдердин сапатын жогорулатуу жана жергиликтүү долбоорлорго инвестиция тартуу үчүн шарттарды жакшыртуу кирет.

13.3. Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр үчүн

КЭУлардын институционалдык өнүгүүсүн колдоо

Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр үчүн долбоордук ишмердүүлүк менен катар уюмдук өнүгүүнү да каржылоо максатка ылайыктуу. Бул мониторинг жана баалоо системаларын, бенефициарларды санариптик эсепке алууну, коомдук отчеттуулукту, каржылык башкарууну, коммуникацияларды, кадрдык туруктуулукту жана регионалдык тармактарды өнүктүрүүнү камтыйт.

Таасирди баалоону жана салыштырылуучу индикаторлорду колдоо

Таасирди баалоону колдоо долбоордук жана программалык каржылоонун ажырагыс бөлүгү болууга тийиш. Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр базалык индикаторлорду бир түргө келтирүүгө, маалыматтарды чогултуунун жалпы инструменттерин иштеп чыгууга, көз карандысыз баалоолорду каржылоого жана методикалар боюнча региондук тажрыйба алмашууну колдоого көмөктөшө алышат. Бул долбоорлордун натыйжаларын өлкөлөрдүн жана секторлордун ортосунда салыштырууга мүмкүндүк берет.

Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр үчүн КЭУлардын кызмат көрсөтүүгө жана социалдык маселелерге багытталган долбоорлорун гана эмес, өнүгүү чөйрөсүн жакшыртуучу багыттарды да колдоо максатка ылайыктуу. Аларга ишкердик көндүмдөрдү өнүктүрүү, жергиликтүү инфраструктураны жакшыртуу, санариптик жеткиликтүүлүктү кеңейтүү, кызмат көрсөтүүлөрдүн туруктуулугун камсыз кылуу, кайтарым байланыш каналдарын өнүктүрүү, ошондой эле жергиликтүү деңгээлде инвестициялык климатка жана жеке сектордун өнүгүшүнө таасир этүүчү долбоорлор кирет.

13.4. Изилдөө уюмдары үчүн

КЭУлардын салымын баалоо методикаларын өнүктүрүү

Изилдөө уюмдары үчүн баалоо методикаларын КЭУлардын ар кандай түрлөрүнө – кызмат көрсөтүүчү, укук коргоочу, эксперттик, кайрымдуулук, жергиликтүү, тармактык жана социалдык ишкердик менен алектенген уюмдарга – ылайыкташтыруу маанилүү. Салымды баалоо институционалдык көрсөткүчтөрдү, функционалдык салымды, сапаттык мүнөздөмөлөрдү жана өзгөрүүлөр тууралуу окуяларды айкалыштырууга тийиш. Ошондой эле иш-чаралардын камтуусун жана санын гана эмес, адамдардын жашоосундагы өзгөрүүлөрдү да эске алган социалдык таасирди сапаттык баалоо методикаларын өнүктүрүүгө болот.

Изилдөө уюмдары үчүн КЭУлардын социалдык жана институционалдык салымын баалоону алардын инвестициялык климатка жана жеке сектордун өнүгүшүнө тийгизген таасирин өлчөө менен толуктоо маанилүү. Бул көндүмдөрдү өнүктүрүү, өз алдынча иш менен камсыз болууну жана чакан жана орто ишкердикти колдоо, жергиликтүү кызмат көрсөтүүлөрдү жана инфраструктураны жакшыртуу, экономикалык ишмердикке тоскоолдуктарды азайтуу жана өнүктүрүү программаларын ишке ашыруунун болжолдуулугун жогорулатуу боюнча көрсөткүчтөрдү камтышы мүмкүн.

13.5. Биргелешкен регионалдык күн тартиби үчүн

Жалпы билимдер жана индикаторлор базасын түзүү

Региондогу өлкөлөр жана өнөктөш уюмдар үчүн индикаторлордун жалпы топтомун (ушул отчеттун 3-тиркемесиндеги сунуштарды караңыз), кейстердин региондук базасын, коммерциялык эмес уюмдардын салымын баалоо боюнча методикалык колдонмону жана тажрыйба алмашуу аянтчасын иштеп чыгуу пайдалуу болот. Бул багыт координациялык же кеңешүү форматтары, анын ичинде жарандык сектордун, изилдөө уюмдарынын жана мамлекеттик өнөктөштөрдүн региондук платформалары аркылуу өнүктүрүлүшү мүмкүн.

Региондук деңгээлде КЭУлардын социалдык чөйрөгө гана эмес, өнүгүү шарттарын жакшыртууга кошкон салымын да баалоого мүмкүндүк берген салыштырылуучу индикаторлордун минималдуу топтомун түзүү максатка ылайыктуу. Аларга ишкердикти колдоо, жергиликтүү инвестициялык климатты жакшыртуу, инфраструктураны өнүктүрүү, кызмат көрсөтүүлөрдүн туруктуулугун камсыз кылуу, ошондой эле мамлекеттин, бизнестин жана жамааттардын ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн сапатын жогорулатуу кирет. Мындай баалоо КЭУлардын салымын экономика тармагындагы мамлекеттик органдар, бизнес жана өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр үчүн кыйла түшүнүктүү кылат.

Региондо жана анын чегинен тышкары КЭУлардын эл аралык өз ара аракеттенүүсүн күчөтүү

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн КЭУларына тажрыйба алмашууну, биргелешип окутууну, тематикалык тармактарды, ошондой эле региондогу башка өлкөлөрдүн жана кеңири эл аралык мейкиндиктеги уюмдар менен өнөктөштүктү активдүү өнүктүрүү максатка ылайыктуу. Мындай өз ара аракеттенүү ийгиликтүү тажрыйбаларды тезирээк жайылтууга, натыйжаларды баалоо ыкмаларын салыштырууга, маалыматтар менен иштөөнүн жалпы стандарттарын иштеп чыгууга, кесиптик компетенцияларды күчөтүүгө жана трансчек аралык же региондук мааниге ээ маселелер боюнча биргелешкен демилгелерди калыптандырууга мүмкүндүк берет.

Регионалдык деңгээлдеги секторлор аралык кызматташуу платформаларына катышуу

КЭУлар региондун өлкөлөрүнүн лидерлери тарабынан “Борбордук Азия–2040” концепциясында билдирилген саясий эркти пайдаланып, башка секторлордун катышуучуларын, өзгөчө мамлекеттик органдардын өкүлдөрүн камтыган регионалдык кызматташуу платформаларына мүмкүн болушунча активдүү катышышы керек. Дал ушундай платформаларда КЭУлардын салымы көбүрөөк көрүнүктүү болуп, жакшыраак таанылып, акырында натыйжалуураак боло алат. Башкаруу органдарынын катышуусу менен кесилишкен темалар боюнча кызматташуу өнүгүп жаткан платформалар өзгөчө көңүл бурууга татыктуу. Мисалы, КЭУлардын өнүгүүнү алыскы, четте калган жана аярлуу аймактарга “жеткирүү” миссиясын эске алганда, алар 2026-жылы түзүлө турган Борбордук Азиянын жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана жергиликтүү өнүгүү боюнча кеңешинин негизги өнөктөштөрүнүн бири боло алат. Бул кеңеш, анын ичинде, алыскы, жетүүгө кыйын жана аярлуу аймактарды өнүктүрүү практикаларын кеңейтүүгө жана өркүндөтүүгө багытталган.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Жогоруда көрсөтүлгөн сунуштар өлкөлүк отчеттордо берилген сунуштардын жыйындысы болуп саналбайт, анткени алар Борбордук Азия боюнча КЭУлардын салымын баалоого байланышкан жалпы аспектилерди чагылдырат. Ар бир өлкө боюнча сунуштар өлкөлүк отчеттордо жеткиликтүү. Жалпы маалымат үчүн төмөндө жалпы сунуштар боюнча өлкөлүк басымдар келтирилет.

13.6. Сунуштарды ишке ашырууда эске алынуучу өлкөлүк басымдар

Казакстан

Ведомстволор аралык БӨУлар жөнүндө маалыматтарды, анын ичинде каттоо, статистика, салык органдары, мамлекеттик социалдык заказ, гранттык каржылоо жана социалдык кызмат көрсөтүүлөр боюнча маалыматтарды интеграциялоону өнүктүрүү; коммерциялык эмес сектордун көмөкчү (сателлиттик) эсебин жана ыктыярчылардын эмгегин эсепке алуу методикасын киргизүү мүмкүнчүлүгүн иштеп чыгуу; долбоорлордун жыйынтыктарын көз карандысыз баалоону күчөтүп, иш-чараларды жана камтууну эсепке алуудан бенефициарлардын жашоосундагы туруктуу өзгөрүүлөрдү баалоого өтүү.

Кыргызстан

Коммерциялык эмес сектордун көмөкчү (сателлиттик) эсебин жана ыктыярчылардын эмгегин эсепке алуу методикасын киргизүү мүмкүнчүлүгүн иштеп чыгуу; КЭУлардын экономикага, башкарууга жана социалдык өнүгүүгө кошкон салымын үзгүлтүксүз баалоонун туруктуу механизм бекемдөө; сектордогу иш менен камсыз кылуу, салыктар, финансылык түшүүлөр, сатып алуулар жана дүң кошумча нарк жөнүндө маалыматтарды ачык түрдө бириктирип жарыялоону камсыз кылуу; КЭУлардын өзүн-өзү баалоосун жана уставдык ишинин жыйынтыктары боюнча ачык отчеттуулугун өнүктүрүү. Бул өлчөнүүчү институционалдык салымды социалдык жана сапаттык өзгөрүүлөргө берилген, коомчулукка көбүрөөк көрүнгөн баалоо менен толуктоого мүмкүндүк берет.

Тажикстан

Жарандык коом уюмдарынын ведомстволор аралык жумушчу топторго, стратегиялык пландаштырууга, мамлекеттик программалардын мониторингине жана баалоосуна эксперттик деңгээлде катышуусун колдоо; ЖКУлардын сунуштарын эске алуу, ошондой эле алардын кабыл алынышы же четке кагылышы боюнча кайтарым байланыш берүү механизмдерин өнүктүрүү; аймактык тармактарды, социалдык ишкердикти, уюмдардын санариптик мейкиндиктеги ачык-айкындыгын жана өнүгүүнүн натыйжаларын алыскы, обочолонгон жана аялуу топторго жана аймактарга жеткирүү функциясын күчөтүү. Айрыкча узак мөөнөттүү экспертизаны талап кылган темалар менен иштөөгө көңүл буруу зарыл. Коммерциялык эмес сектордун көмөкчү (сателлиттик) эсебин жана ыктыярчылардын эмгегин эсепке алуу методикасын киргизүү мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу.

Түркмөнстан

Коомдук уюмдардын салымын маалымат алуу боюнча улуттук жол-жоболорду бузбастан толугураак чагылдырууга мүмкүндүк берген сектордук жалпыланган серептерди жана жеке маалыматтары көрсөтүлбөгөн маалыматтарга жеткиликтүүлүктү өнүктүрүү; өзгөчө социалдык коргоо, жаштар саясаты, маданият, экология, кесиптик өнүгүү жана майыптыгы бар адамдарды колдоо чөйрөлөрүндө социалдык натыйжанын сапаттык индикаторлорун иштеп чыгуу; борбор менен аймактардын ортосунда тажрыйба алмашууну колдоо. Бул сектордун салымын долбоорлор аркылуу гана эмес, мамлекеттик артыкчылыктарды жер-жерлерде ишке ашыруудагы анын социалдык-институционалдык ролу аркылуу да баалоого шарт түзөт.

Өзбекстан

Өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдардын (ӨЭКЭУ) порталын, мамлекеттик гранттарды, социалдык заказды, аймактык фонддорду жана коомдук кеңештерди өнүктүрүү менен катар аймактык ӨЭКЭУларды күчөтүү, ашыкча административдик жүктү азайтуу, көп жылдык каржылоону өнүктүрүү жана ийгиликтүү тажрыйбаларды кеңири жайылтуу маанилүү. ӨЭКЭУлардын коомчулукка таанымал болушуна өзгөчө көңүл буруу зарыл: жарандарга сектордун практикалык ролун түшүнүктүү баяндап, иштин жыйынтыктары боюнча ачык отчеттуулукту өнүктүрүү керек. Бул ӨЭКЭУлардын салымы мамлекеттин, махалланын же ири кайрымдуулук түзүмдөрүнүн жалпы күн тартибинде көмүскөдө калбастан, жарандык сектордун өз алдынча салымы катары көрүнүшүнө өбөлгө түзөт.

Тиркемелер

1-тиркеме. Адабияттардын жана адабияттарга сереп үчүн булактардын тизмеси (“Адабияттарга сереп” бөлүмүн караңыз)

- [1] Weber M. Economy and Society. Berkeley: University of California Press, 1978; Weber M. Politics as a Vocation. Philadelphia: Fortress Press, 1965; орус. бас.: Вебер М. Тандалган чыгармалар. М.: Прогресс, 1990.
- [2] Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches // Academy of Management Review. 1995. Vol. 20. No. 3.
- [3] United Nations. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. New York: United Nations, 2003.
- [4] United Nations. Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work. New York: United Nations, 2018.
- [5] UNDP, ICNL. Legal Frameworks for Civic Space: A Practical Toolkit. New York: United Nations Development Programme; International Center for Not-for-Profit Law, 2021.
- [6] CIVICUS. Civil Society Index: Methodology / Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide. Johannesburg: CIVICUS, various editions.
- [7] Casey J. Comparing Nonprofit Sectors Around the World: What Do We Know and How Do We Know It? // Journal of Nonprofit Education and Leadership. 2016. Vol. 6. No. 3.
- [8] Kelly L., Kilby P., Kasynathan N. Impact Measurement for NGOs: Experiences from India and Sri Lanka // Development in Practice. 2004. Vol. 14. No. 3.
- [9] van Staveren I., Webbink E. Civil Society, Aid, and Development: A Cross-Country Analysis. The Hague: Policy and Operations Evaluation Department, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012.
- [10] Schmitz H. P., Raggo P., van der Vijfeijken T. NGO Accountability: A Conceptual Review across the Engaged Disciplines // International Studies Review. 2021. Vol. 23. No. 3.
- [11] Kilby P. Accountability for Empowerment: Dilemmas Facing Non-Governmental Organizations // World Development. 2006. Vol. 34. No. 6.
- [12] Kilby P. Nongovernmental Organizations and Accountability in an Era of Global Anxiety // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. 2004. Vol. 5. No. 1.
- [13] Herrold C. E., AbouAssi K. Can Service Providing NGOs Build Democracy? Five Contingent Features // Public Administration and Development. 2023. Vol. 43. No. 1.
- [14] Charities Aid Foundation. World Giving Index; World Giving Report. London: CAF, various editions.
- [15] КЭУ: Жетишпеген жерде жардам берүү. Коммерциялык эмес уюмдардын Кыргыз Республикасынын өнүгүшүнө кошкон салымы. Бишкек: Өнүктүрүү саясат институту., 2023.
- [16] Жарандык коомдун жана коммерциялык эмес уюмдардын Кыргыз Республикасынын өнүгүшүнө кошкон салымы боюнча адабияттарга сереп: кабинеттик анализ. Бишкек, б. г.
- [17] Скокова Ю., Краснопольская И., Задорин И. жана башкалар. Орусиядагы социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө жана жашоо сапатын жакшыртууга КЭУдын таасири жана салымы: талдоолук доклад. М.: ЦИРКОН; Социалдык маалымат агенттиги, 2024.
- [18] HSE University. Жарандык коомдун жана коммерциялык эмес сектордун абалын мониторингдөө. М.: НИУ ВШЭ, various editions.
- [19] Centre for Studies of Civil Society and the Nonprofit Sector, HSE University. Жарандык коомду жана коммерциялык эмес секторду изилдөөлөр. М.: НИУ ВШЭ, various editions.
- [20] United Kingdom. Charities Act 2011. London: The Stationery Office, 2011.
- [21] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Strategy 2024–2029. London: Charity Commission, 2024.
- [22] Charity Commission for England and Wales. Campaigning and Political Activity Guidance for Charities (CC9). London: Charity Commission, current online edition.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

- [23] Charity Commission for England and Wales. Research into Public Trust in Charities and Research with Charity Trustees 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [24] World Bank Group. Investment Climate. Washington, DC: World Bank, current online resource.
- [25] World Bank Group. Citizen Engagement. Washington, DC: World Bank, current online resource.
- [26] OECD. Corporate Governance. Paris: OECD, current online resource.
- [27] OECD. Open Government and Citizen Participation; The Protection and Promotion of Civic Space. Paris: OECD, current online resources.
- [28] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Annual Report and Accounts 2024 to 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [29] Charity Commission for England and Wales. Public Trust in Charities 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [30] Charity Commission for England and Wales. Register of Charities: Full Register Download. London: Charity Commission, current online dataset.
- [31] Charity Commission for England and Wales. Public Benefit: Reporting (PB3). London: Charity Commission, current online guidance.

2-тиркеме. Адабияттардын жана маалымат булактарынын тизмеси

Адабияттардын жана маалымат булактарынын тизмеси өлкөлүк отчеттордон өзгөртүүсүз түзүлгөн.

Казакстан

- 1. КЭУлардын социалдык-экономикалык өнүгүүгө кошкон салымын баалоо боюнча эл аралык тажрыйбаны талдоо, Усть-Каменогорск, “ЗУБР” СКФ жана ЖДКБ, 2017.
- 2. Казакстандагы ыктыярчылыктын абалы боюнча талдоолук отчет 2023, Астана, “Улуттук ыктыярчылар тармагы” ЮЖБ, 2024.
- 3. “Мамлекеттик каржылоонун алкагында БӨУлардын социалдык долбоорлорунун натыйжалуулугун баалоо” темасындагы социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча талдоолук отчет, Астана, МКИ КР, 2025.
- 4. Борбордук Азиядагы жарандык коомдун өнүгүүсүнүн келечегине көз караш-2025, Алматы, АРГО, 2025.
- 5. Казакстан Республикасындагы жарандык коом жана өкмөттүк эмес уюмдар, Алматы, АРГО, 2021.
- 6. Донцов С.С. Казакстан Республикасынын мамлекеттик органдары менен өкмөттүк эмес уюмдарынын өз ара аракеттенүүсүн өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги // Вестник Карагандинского университета, “Экономика” сериясы, № 2(94)/ 2019.
- 7. Казакстан. Туруктуу өнүгүүнүн 2030-жылга чейинки күн тартибин ишке ашыруу боюнча ыктыярдуу улуттук сереп, Астана, Казакстан Республикасынын Улуттук экономика министрлиги, “Экономикалык изилдөөлөр институту” АК, UNDP, 2025.
- 8. Казакстандагы өкмөттүк эмес сектордун өнүгүшү боюнча комплекстүү доклад, Нур-Султан, Казакстандын Коомдук өнүктүрүү институту, 2020.
- 9. Казакстан Республикасынын мыйзамдарынын долбоорлоруна карата жөнгө салуу саясаты боюнча консультативдик документ, МКИ, 2026.
- 10. БӨУлар жөнүндөгү жаңы мыйзам жөнүндө // InBusiness.kz жана Ачык ЧУАлар порталы, 06.02.2026.
- 11. Ыктыярчылык ишмердүүлүгүнүн өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө кошкон салымын баалоо. Казакстан Республикасынын Маалымат жана социалдык өнүгүү министрлиги, ЖДКБ, “TALAP колдонмо изилдөөлөр борбору” коомдук фонду, 2020.
- 12. БӨУлардын социалдык-экономикалык өнүгүүгө кошкон салымын баалоо: А дан Я га чейин, Усть-Каменогорск, “ЗУБР” СКФ жана ЖДКБ, 2019.
- 13. Социалдык-экономикалык өнүгүү контекстинде Казакстан Республикасынын улуттук адам ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо, Алматы, Алматы гуманитардык-экономикалык университети, Статистика, Эсеп-кысап жана Аудит том 1, № 96, 2025.
- 14. Улуттук эсептер системасындагы коммерциялык эмес уюмдар үчүн колдонмо, Нью-Йорк, БУУ, 2006.

15. 2021-2024-жылдарга карата статистикалык материалдар, 2024-жылга карата статистикалык жыйнак, ресурс <https://stat.gov.kz> – Казакстан Республикасынын Стратегиялык пландаштыруу жана реформалар агенттигинин Улуттук статистика бюросу.
16. Шушаева К.Т. Жарандык коомдун институту катары бейөкмөт уюмдар // Инновациялык Евразия университетинин кабарчысы, №1, 2016.
17. Электрондук ресурстар <https://egov.kz> (Казакстан Республикасынын электрондук өкмөтү) жана <https://adilet.zan.kz> (Казакстан Республикасынын ченемдик укуктук актыларынын маалыматтык-укуктук системасы).
18. Open Budget Survey 2023-Kazakhstan – International Budget Partnership, 2023.
19. People's Score Card on National Delivery of the 2030 Agenda – Kazakhstan – Алматы, КПИБ, Action for Sustainable Development, АРГО, 2022.

Кыргызстан

1. Кыргызстандагы бейөкмөт сектордун абалы жана өнүгүү келечеги. Изилдөө боюнча отчету. АЦПГО, Бишкек, 2013. URL: <https://civicspacemonitor.kg/wp-content/uploads/2022/11/otchet-po-issledovaniyu.pdf>
2. Can service providing NGOs build democracy? Five contingent features // public administration and development, 2022. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pad.1985>
3. Assessing the overall impact of civil society on development at the country level: an exploratory approach // Development policy revue, 2013. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/dpr.12011>
4. What affects employment by NGOs? P. Mikolajczak. Oeconomia Copernicana, Vol.12 No.3 (2021). URL: <http://economic-research.pl/Journals/index.php/oc/article/view/1907>
5. The ultimate how-to guide to social impact assessment. URL: <https://www.sureimpact.com/post/social-impact-assessment>
6. Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide // Civicus, 2010. URL: https://www.civicus.org/images/Assessing_and_Strengthening_CS_Worldwide_2008-2010.pdf
7. Tender Document. Civic Engagement for Development (CED) project in Kyrgyzstan, June 2022. URL: www.eda.admin.ch. EGED долбоорунун биргелешип ишке ашыруучусу катары ӨСИ үчүн жеткиликтүү.
8. Кыргыз Республикасындагы жаштардын бакубаттуулугу жана өнүгүү индекси. Жаштарды өнүктүрүү институту., Бишкек, 2017// - URL: <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>.
9. БӨУлар: Зарыл болгон жерде жардам берүү. Коммерциялык эмес уюмдардын Кыргыз Республикасынын өнүгүшүнө кошкон салымы. Бишкек, 2023.
10. Civil society, aid, and development: a cross-country analysis. IOB study, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012
11. Non-governmental organizations as catalysts of economic growth. G.Rotich, M.Karanja. URL: <https://pwc-kenya.foleon.com/public-sector-infrastructure-insight/public-sector-infrastructure-insight-2020/non-governmental-organisations-as-catalysts-of-economic-growth/>
12. URL: https://sti.gov.kg/section/view-pdf?filePath=websti%2F2023%2F11%2F21%2Fstidocument_d69bd291-4be4-4672-bb6c-87ff1bc1d533.pdf
13. КЭУларды “чет элдик агенттер” катары кароо жөнүндөгү мыйзам долбооруна карата оң чечим кабыл алуунун терс таасиринен жана кыйратуучулугунан келип чыккан кесепеттерди кыскача божомолдоо (социалдык божомолдоо), 2014. URL: <http://www.municipalitet.kg/ru/article/full/821.html>
14. Белова Ю. И. Коммерциялык эмес уюмдар үчүн натыйжалуулукту башкаруунун негиздери, 2017. Электрондук ресурс BStudy.net
15. Е. Борисова, Л. Полищук. Коммерциялык эмес сектордогу натыйжалуулукту талдоо: көйгөйлөр жана чечимдер, “Экономикалык реформаларды институционалдык талдоо” илимий-изилдөө жана билим берүү лабораториясы, Мамлекеттик университеттин экономика жогорку мектеби, Москва, 2008.
16. Bell, J., Masoka, J., and Zimmerman, S. Nonprofit Sustainability: Making Strategic Decisions for Financial Viability, San Francisco: Jossey-Bass, 2010.
17. Varghese, J. Ajukurian, Financial Sustainability of Non-Profit Organisations, Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, Volume 12, Issue 7, 2021.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

18. “Кыргыз Республикасындагы жарандык коом уюмдарын коомдук таануу”, USAIDдин “Биргелешип башкаруу” программасы тарабынан буйрутмаланган, Чыгыш-Батыш башкаруу институту тарабынан ишке ашырылган, Борбордук Азиядагы Америка университетинин (БАУ) Тянь-Шань аналитикалык борбору, 2019.
19. Улуттук статистика комитетинин “Кыргыз Республикасындагы коммерциялык эмес уюмдар” аттуу атайын басылмасы, 2003-жылы БУУ тарабынан басылып чыккан “Улуттук эсеп системасындагы коммерциялык эмес уюмдар боюнча БУУнун колдонмосун” колдонуу боюнча долбоордун алкагында даярдалган.

Тажикстан

1. Тажикстан Республикасынын Конституциясы
2. Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейинки мезгилге карата Улуттук өнүктүрүү стратегиясы (НСП-2030).
3. Тажикстан Республикасынын “Коомдук бирикмелер жөнүндө” Мыйзамы.
4. Тажикстан Республикасынын “Мамлекеттик социалдык тапшырк жөнүндө” Мыйзамы.
5. Тажикстан Республикасынын “Эркектер менен аялдардын тең укуктуулугунун мамлекеттик кепилдиктери жана аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөр жөнүндө” Мыйзамы.
6. Тажикстан Республикасынын 2021–2025-жылдарга карата орто мөөнөттүү өнүктүрүү программасы (жана 2026–2030 жылдарга долбоору).
7. Азия өнүктүрүү банкы (АӨБ). Жарандык коом боюнча кыскача сереп: Тажикстан.
8. Азия өнүктүрүү банкы (АӨБ). Өлкөнүн гендердик баалоосу: Тажикстан.
9. БУУӨП/Адам укуктары боюнча бюро (БУӨ). Тажикстан Республикасынын жарандык коом уюмдарынын сот адилеттигине жетүү жана аялдардын укуктарын кеңейтүү жаатындагы мүмкүнчүлүктөрүн баалоонун жыйынтыктары боюнча кыскача отчет.
10. Адам укуктары боюнча бюро (АУБ). Тажикстан Республикасында социалдык ишкердик менен алектенген жарандык коом уюмдарын (ЖКУ) картага түшүрүүнүн жыйынтыктары боюнча отчет, 2022.
11. Джумаев У. М. Катышуу платформаларынын индекси – 2025: Диалог аянтчаларына жарандык коомдун катышуу деңгээлин жана катышуусун өлчөө (ТРнын Президентине караштуу Улуттук өнүктүрүү кеңешинин 14 ведомстволор аралык жумушчу тобунун мисалында). – Душанбе: Ирфон, 2025.
12. Джумаев У. М. ИПУ 4 – 14 МРГ: жарандык коомдун катышуу деңгээли боюнча изилдөөнүн жыйынтыктарынын бет ачары, 2025-жылдын августу.
13. Каримов Ш. Т. Тажикстандагы жарандык коом жөнүндө (талдоолук сереп).
14. Тажикстан Республикасынын Президентинин алдындагы Статистика боюнча агенттиги. Тажикстан Республикасынын статистикалык жылнаамасы, 2025.
15. Тажикстан Республикасынын 69 жарандык коом уюмдарынын 2024-жылга карата ишмердүүлүгүнүн жалпыланган каржылык отчету (талдоолук маалымат базасы).
16. Тажикстан Республикасынын Экономикалык өнүгүү жана соода министрлигинин Инвестициялык саясат боюнча башкы башкармалыгынын жетекчилиги менен болгон маегинин стенограммасы, 2026-жылдын февралы.
17. Тажикстан Республикасы Өкмөтүнө караштуу Аялдар жана үй-бүлө иштери боюнча комитеттин жетекчилиги менен болгон маегинин стенограммасы, 2026-жылдын февралы.
18. Жарандык коом уюмдарынын лидерлеринин жана эксперттеринин катышуусундагы офлайн-фокус-топтук талкуунун (ФТТ) протоколу, Душанбе, 2026-жылдын 13-февралы.
19. Аймактык жарандык коом уюмдарынын жана Аялдар бассейндик форумдарынын өкүлдөрүнүн катышуусундагы онлайн фокус-топтук талкуунун (ФТТ) протоколу, 2026-жылдын 14-февралы.
20. Тажикстандагы жарандык коом уюмдарынын (“Үмүт” тармагы, Гендердик теңдик коалициялары, Бассейндик кеңештер) кейс-стадилери жана ийгилик окуялары, 2025–2026-жылдардагы материалдар жыйнагы.

Түркмөнстан

Түркмөнстандын ченемдик укуктук актылары

1. Түркмөнстандын Конституциясы.
2. Түркмөнстандын “Коомдук бирикмелер жөнүндө” Мыйзамы.
3. Түркмөнстандын “Гранттар жөнүндө” Мыйзамы.

Стратегиялык жана программалык документтер

4. Түркмөнстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн улуттук программасы (жалпы жоболор).
5. Түркмөнстандын жаштар саясатын колдоонун мамлекеттик программасы.
6. Түркмөнстандын климаттын өзгөрүшү боюнча улуттук стратегиясы.
7. Адам сатууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-аракеттер планы.
8. Гендердик теңчилик боюнча улуттук иш-аракеттер планы.
9. "Саглык" программасы ("Ден соолук" деп которулат).

Түркмөнстандын расмий мамлекеттик маалымат агенттиктери жана жалпыга маалымдоо каражаттары

10. "Түркмөнстан бүгүн" мамлекеттик маалымат агенттиги (ТДХ).
11. "Бейтарап Түркмөнстан" гезити.
12. "Түркмөнстан" гезити.

Эл аралык уюмдардын отчеттору жана материалдары

13. Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү программасынын (БУУӨП) Түркмөнстандын өкмөттүк эмес уюмдары (ӨЭУ) менен биргелешкен долбоорлору жөнүндө отчеттору (анын ичинде Бухгалтерлер союзуна көрсөтүлгөн техникалык колдоо боюнча).
14. Бириккен Улуттар Уюмунун Балдар фондунун (ЮНИСЕФ) Түркмөнстандагы ишмердүүлүгү жөнүндө отчеттору.
15. Европа Бирлигинин (ЕБ) Түркмөнстандын Кызыл Жарым Ай улуттук коому (ТКЖАУК) менен биргелешкен долбоорлору жөнүндө отчеттору.
16. Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюмунун (ЕККУ) "Кейик Окара" жана "Ынам" коомдук бирикмелери менен биргелешкен долбоорлору жөнүндө отчеттору.
17. БУУнун Качкындар иштери боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгынын (БУУ КЖКБ) Түркмөнстанда жарандыгы жоктуку кыскартуу боюнча долбоорлору жөнүндө отчеттору (ТКЖАУК жана "Кейик Окара" коомдук бирикмеси менен биргеликте).
18. ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросунун (ДИАУБ) материалдары (Варшава шаарында "Ынам" коомдук бирикмесинин катышуусу менен өткөрүлгөн жыйындар).

Түркмөнстандын коомдук бирикмелеринин маалыматтык ресурстары жана материалдары (ачык булактардан жана ФТТлардан)

19. Түркмөнстандын өнөр жайчылар жана ишкерлер союзунун (ТӨИИС) материалдары жана ачык отчеттуулугу.
20. Түркмөнстандын экономисттер союзунун материалдары жана ачык отчеттуулугу.
21. Түркмөнстандын бухгалтерлер союзунун материалдары жана ачык отчеттуулугу.
22. Махтумкули атындагы Түркмөнстандын жаштар союзунун материалдары жана ачык отчеттуулугу.
23. Түркмөнстандын Кызыл Жарым Ай улуттук коомунун (ТКЖАУК) материалдары жана ачык отчеттуулугу.
24. Түркмөнстандын жаратылышты коргоо коомунун материалдары.
25. Түркмөнстандын азиздер жана дүлөйлөр коомунун материалдары.
26. Майыптыгы бар адамдарды колдоо борборунун материалдары.
27. "Кейик Окара" коомдук бирикмесинин материалдары.
28. "Ынам" коомдук бирикмесинин материалдары.
29. "Йенме" коомдук бирикмесинин материалдары.
30. "Мерт" коомдук бирикмесинин материалдары.
31. "Агама" альпинисттик клубунун материалдары.

Изилдөөнүн талаа этабынын материалдары (сапаттык маалыматтар)

32. 32. Түркмөнстандын 20 негизги өкмөттүк эмес уюмунун катышуусу менен өткөрүлгөн эки фокус-топтук талкуунун (ФТТ) маалыматтары (2026-жылдын 27 жана 28-январында өткөрүлгөн). Маалыматтардын түрү: баяндамалардын транскрипттери, аналитикалык жазуулар жана кейстер.

Көмөкчү булактар (методология жана контекст үчүн)

33. 33. Түркмөнстандын "Коомдук бирикмелер жөнүндө" Мыйзамы (2003-жылдагы биринчи редакциясы) (ретроспективдүү сереп үчүн).
34. Өкмөттүк эмес уюмдардын Туруктуу өнүгүү максаттарына (ТӨМ) жетишүүгө кошкон салымын баалоо боюнча БУУнун жалпы методологиялык сунуштары.
35. 2024-жыл үчүн статистикалык жылдык жыйнак, Түркмөнстандын Статистика боюнча мамлекеттик комитети.

Өзбекстан

1. Өзбекстан Республикасынын Конституциясы. 1992-жылдын 8-декабрында кабыл алынган (акыркы өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду эске алуу менен өзгөртүлгөн).
2. Өзбекстан Республикасынын “Өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзамы. 1999-жылдын 14-апрелинде кабыл алынган № 763-I (кийинки өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен): <https://lex.uz/docs/10863>.
3. “Өзбекстан Республикасындагы коомдук бирикмелер жөнүндө” Өзбекстан Республикасынын Мыйзамы. 1991-жылдын 15-февралында кабыл алынган № 223-XII (өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен).
4. Өзбекстан Республикасынын “Өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдардын ишмердүүлүгүнүн кепилдиктери жөнүндө” Мыйзамы. 2007-жылдын 3-январында кабыл алынган № ZRU-76.
5. Өзбекстан Республикасынын “Социалдык өнөктөштүк жөнүндө” Мыйзамы. 2014-жылдын 25-сентябрында кабыл алынган № ZRU-376.
6. Өзбекстан Республикасынын “Кайрымдуулук жөнүндө” Мыйзамы. 2007-жылдын 2-майында кабыл алынган № ZRU-96.
7. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 13-апрелиндеги № PQ-3666 “Юстиция органдарынын жана мекемелеринин ишин түп-тамырынан бери жакшыртуу чаралары жөнүндө” токтому.
8. Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 22-августундагы № PQ-357 “2022–2023-жылдары маалыматтык-коммуникациялык технологиялар тармагын жаңы этапка чыгаруу чаралары жөнүндө” токтому.
9. Өзбекстан Республикасынын Министрлер Кабинетинин 01.03.2025-жылдагы №135 токтому (Lex.uz): <https://lex.uz/docs/7413952>.
10. Өзбекстан Республикасынын Юстиция министрлиги (gov.uz): ӨКЭУлар менен ачык диалог тууралуу жаңылыктар (02.12.2025), статистика: болжол менен 10 000 ӨКЭУ, 70 000 жумуш менен камсыз болгон, мамлекеттик программалардын 350 пунктуна катышуу: <https://gov.uz/en/adliya/news/view/107592>
11. Юстиция министрлигинин ӨКЭУынын порталы e-ngo.uz (ачык маалыматтар, реестр; агрегатталган индикаторлор көрсөтүлөт): <https://e-ngo.uz/>
12. UNDP. ICPE Uzbekistan (Independent Country Programme Evaluation), PDF (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>.
13. Government portal dataset: Grant and social order projects submitted to NGOs (gov.uz, update 25.12.2024): <https://gov.uz/en/digital/sections/view/31351>
14. UNDP Uzbekistan project page: Women Entrepreneurship Support Programme (WESP): <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>.
15. UNDP: Women Entrepreneurship Support Programme: <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>.
16. UNDP: ICPE Uzbekistan (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>.
17. UN Uzbekistan: SDGs in Aral Sea region (16.09.2023): <https://uzbekistan.un.org/en/246135-empowering-aral-sea-region-localized-leap-towards-sustainable-development-goals>
18. World Bank: Uzbekistan Digital Inclusion Project (Aug 2025): <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099082125080051162/pdf/P179108-b64144dd-4ff9-477b-8c7d-a047df407339.pdf>
19. UNDP: PIR Uzbekistan (environmental NGOs mention): https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/pir_uzbekistan_0.pdf.
20. Asian Development Bank. Civil Society Brief: Uzbekistan: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/753866/civil-society-brief-uzbekistan.pdf>.
21. UNICEF, ILO, UNDP. Evaluation of the UN Joint Programme on Strengthening Social Protection in Uzbekistan. https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2023-05/uzbekistan_final_evaluation_report.pdf
22. World Bank. Өзбекстандагы майыптардын инклюзиясы жана укуктары боюнча документ: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf>.
23. European Training Foundation. The Role of Civil Society Organisations in Human Capital Development and Lifelong Learning. <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2025-01/CSO%20HCD%20LLL%20THEMATIC%20PAPER%202024%20FINAL.pdf>
24. UNDP Independent Evaluation Office. Independent Country Programme Evaluation: Uzbekistan. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>.

3-тиркеме. Борбордук Азия боюнча КЭУлардын салымынын жыйынды көрсөткүчтөрү (баалоочу, бирок статистикалык же расмий эмес)

Жалпысынан Борбордук Азия боюнча: **56 240 уюм.** М/ж - маалымат жок.

Көрсөткүч	 Казакстан	 Кыргызстан	 Тажикстан	 Түркмөнстан	 Өзбекстан
Катталган / эсепке алынган уюмдар	23 000ден ашык катталган БӨУ	Изилдөөнүн максаттуу тобунда 21 399 КЭУ; 4 548 уюм статистикалык отчет тапшырган	1 700 уюм , 411 филиал жана өкүлчүлүк; изилдөөнүн максаттуу тобунда 968 уюм	138 коомдук уюм	10 000ге жакын ӨКЭУ; бөлүмдөрү, филиалдары жана өкүлчүлүктөрү менен 11,6 миңден ашык ӨКЭУ
Иштеп жаткан / активдүү иш алып барган уюмдар	2024-жылдын аягына карата базада 17 964 активдүү БӨУ	Кыйла активдүү 397 уюм	Максаттуу топтогу 105 уюм каржылык отчет берген; изилдөө тандалмасында 69 ЖКУ	138 уюмдун баары иштеп жаткан деп эсептелет жана отчет берет	М/ж; реалдуу иштеп жаткан / активдүү ӨКЭУлар категориясы өзүнчө бөлүнгөн эмес
Жумушчулардын саны	2024-жылы 97758 адам; БӨУлар базасында өзүнчө 40 миң штаттык жумушчу көрсөтүлгөн	24 414 жумушчу	Максаттуу топтогу иштеп жаткан уюмдар боюнча 1 200 жумуш орду	Жалпы сектор боюнча М/ж	70 миңден ашык адам
Жумушчулардын арасындагы аялдар	М/ж	24 414 орточо тизмедеги жумушчунун ичинен 14 158 аял	М/ж	М/ж	М/ж
Тышкы айкалыштырып иштегендер / тартылган адистер	М/ж; БӨУлар базасында тартылган адистер боюнча “...” көрсөтүлгөн	4 857 тышкы айкалыштырып иштеген кызматкер	М/ж	М/ж	М/ж
Ыктыярчылар / акы төлөнбөгөн кызматкерлер	107 миң ыктыярчы	5 411 акы төлөнбөгөн жумушчу/ ыктыярчы	М/ж	Жалпы сектор боюнча М/ж; айрым кейстер бар	М/ж
Сектордун ишмердүүлүгүнө жалпысынан тартылгандар	ЭИЖК боюнча 97 758 жумушчу жана КӨУлар базасы боюнча 107 миң ыктыярчы	34 682 адам	М/ж	М/ж	70 миңден ашык жумушчу; ыктыярчылар өзүнчө бөлүнгөн эмес
Орточо эмгек акы	2024-жылы айына 318 853 теңге (664 АКШ доллары)	Айына 27 605 сом (317 АКШ доллары)	М/ж	М/ж	Айына 4 308 379 сум (болжол менен 345 АКШ доллары)
Эмгек акыны төлөө фонду	2024-жылы ЭИЖК 94.99.0 боюнча 374 084,5 млрд теңге (773,1 млн АКШ доллары)	Материалдарда даяр көрсөткүч катары М/ж	М/ж	М/ж	М/ж
Салыктар жана социалдык чегерүүлөр	М/ж; салыктык маалыматтарга жетүү купуялуулук менен чектелген	2024-жыл үчүн болжол менен 1,3 млрд сом (болжол менен 15 млн АКШ доллары)	69 ЖКУдан турган тандалма боюнча болжол менен 4 млн сомони (440 миң АКШ долларынан ашык)	М/ж; отчетто эсептөө үчүн ачык макроста-тистиканын жоктугу көрсөтүлгөн	М/ж; чегерүүлөр боюнча салыштырмалуу маалыматтар өзүнчө бөлүнгөн эмес
Дүң кошумча нарк	М/ж	10 558 725,1 миң сом (120 млн АКШ долларынан ашык)	М/ж	М/ж	М/ж
КЭУлардын ИДПдагы үлүшү	М/ж	2024-жылы ИДПнын 0,67%	М/ж	М/ж	М/ж

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Көрсөткүч	 Казакстан	 Кыргызстан	 Тажикстан	 Түркмөнстан	 Өзбекстан
Жалпы каржылык түшүүлөр / жүгүртүү	Жалпы сектор боюнча м/ж; каржылоонун айрым механизмдери бар	2024-жылы болжол менен 53 млрд сом (болжол менен 609 млн АКШ доллары), ал эми максаттуу топ боюнча – 14,2 млрд сом (болжол менен 161,7 млн АКШ доллары)	69 ЖКУдан турган тандалма боюнча 53,3 млн сомони (дээрлик 6 млн АКШ доллары)	Жалпы сектор боюнча м/ж	2024-жылы 34 350,3 трлн сум (болжол менен 2,8 млрд АКШ доллары)
Чет өлкөлүк техникалык жардам / гранттар	Жалпы сектор боюнча м/ж	2,7 млрд сом (болжол менен 30,5 млн АКШ доллары); түшүүлөрдүн 19%	39,7 млн сомони (болжол менен 4,4 млн АКШ доллары), 69 ЖКУдан турган тандалманын бюджетинин 74,5%	2024-жылы жалпы суммасы болжол менен 1,2 млн АКШ долларын түзгөн 22 гранттык долбоор	1 206,5 млрд сум (болжол менен 100 млн АКШ доллары), 3,5%
Мамлекеттик/жергиликтүү бюджеттик колдоо	МСЗ: 2024-жылы 33,56 млрд теңгеге (69,9 млн АКШ доллары) 2 167 долбоор; гранттык каржылоо жыл сайын 2 млрд теңгеден (4,2 млн АКШ доллары) ашат; соц. кызмат көрсөтүүлөр – болжол менен 45–55 млрд теңге (91,7–114,6 млн АКШ доллары), анын 60%дан ашыгы бюджеттен	Болжол менен 0,2 млрд сом (1,8 млн АКШ долларына жакын); түшүүлөрдүн 1%ы	3,57 млн сомони (400 миң АКШ долларына жакын), же 7% – мамлекеттик социалдык заказды ишке ашыруу боюнча келишимдердин негизинде алынган каражаттар	Салыштырууга мүмкүн болгон маалымат жок	7 жылда 718 млрд сум (дээрлик 60 млн АКШ доллары); 3 жылда аймактык фонддор аркылуу 83 млрд сумга (дээрлик 7 млн АКШ доллары) 1 600 долбоор
Товарларды жана кызматтарды сатып алуу / ЧОБго салым	М/ж	Семинарларды, тренингдерди жана тегерек столдорду уюштуруунун алкагында эле 917 млн сомдон ашык (б.м. 10,5 млн АКШ доллары)	М/ж	М/ж	М/ж
Мамлекеттик / аймактык механизмдер боюнча долбоорлордун саны	2024-жылы 33 562,8 млн теңгеге (69,9 млн АКШ доллары) 2 167 долбоор	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж	М/ж	2024-жылы 22 гранттык долбоор	Акыркы 3 жылда аймактык фонддор аркылуу 1 600 долбоор
Бенефициарлар / жалпы сектор боюнча камтуу	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар	Жыл сайын 250 000 бенефициар, 69 ЖКУдан турган тандалма боюнча	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар

4-тиркеме. КЭУлардын салымын баалоо үчүн сунушталган үч деңгээлдүү индикаторлор системасы

КЭУлардын салымын баалоонун бирдиктүү индикаторлор топтомуна негизделген системасы сектордун ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматтардын чачырандылыгын жоюу үчүн зарыл. Учурда КЭУлар тууралуу маалымат көбүнчө долбоордук отчеттор, өзүнчө кейстер, финансылык маалыматтар, ведомстволук маалыматтар же өткөрүлгөн иш-чаралардын сүрөттөмөлөрү түрүндө берилет. Бул жыйынтыктарды жалпылоону кыйындатат жана сектордун өнүгүүгө кошкон салымын ырааттуу көрсөтүүгө мүмкүндүк бербейт. Бирдиктүү индикаторлор баалоонун жалпы тилин калыптандырууга жардам берет: сектордун базалык параметрлерин, ресурстук базасын, функцияларын, камтуусун, бенефициарлар үчүн жыйынтыктарын, ошондой эле жамааттардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана башкаруу институттарынын деңгээлиндеги өзгөрүүлөрдү белгилөөгө мүмкүндүк берет. Мындай система КЭУлардын салымын мамлекет, коом, бизнес жана донорлор үчүн көрүнүктүү кылат, сектордун салымын жетишсиз баалоо тобокелдигин азайтат жана анын коомдук баалуулугун үзгүлтүксүз, салыштырмалуу жана далилдүү көрсөтүүгө негиз түзөт.

КЭУлардын салымын баалоо үчүн индикаторлордун үч деңгээлдүү системасын колдонуу максатка ылайыктуу. Ал сектордун базалык эсебин, уюмдардын функционалдык салымын жана таасирди кыйла татаал баалоону бири-бирине аралаштырбоого мүмкүндүк берет. Мындай логика коммерциялык эмес уюмдардын статистикасы, ыктыярчылардын эмгегин өлчөө жана өнүгүү натыйжаларын башкаруу боюнча эл аралык ыкмаларга шайкеш келет.

1-деңгээл. Сектордун базалык эсеби (институционалдык салым)

Бул деңгээл КЭУ секторунун көлөмүн, түзүмүн жана ресурстук базасын түшүнүү үчүн зарыл. Ал КЭУлардын көмөкчү (сателлиттик) эсептери боюнча эл аралык практикага эң жакын. Мындай эсептерде сектор жумуш менен камсыз кылуу, өндүрүлгөн продукциялар жана көрсөтүлгөн кызматтар, эмгек акы, киреше булактары, чыгашалар, ыктыярчылардын эмгеги жана институционалдык классификация аркылуу экономиканын бир бөлүгү катары каралат.

Минималдуу индикаторлор:

- катталган КЭУлардын саны;
- иштеп жаткан КЭУлардын саны;
- мындай топто бөлүп көрсөтүү мүмкүн болсо, жигердүү иштеген КЭУлардын саны;
- КЭУлардын уюштуруу-укуктук формалары боюнча бөлүштүрүлүшү (саны жана үлүшү);
- КЭУлардын ишмердүүлүк секторлору боюнча бөлүштүрүлүшү (саны жана үлүшү);
- штаттык кызматкерлердин саны;
- тартылган эксперттердин жана консультанттардын саны;
- ыктыярчылардын саны;
- ыктыярчылардын эмгегинин саат менен же толук иш күнүнө барабар өлчөмдө эсептелген көлөмү;
- эмгек акы фонду;
- сектордогу орточо эмгек акы;
- салыктар жана социалдык чегерүүлөр;
- акчалай түшүүлөрдүн көлөмү;
- пайдаланылган каражаттардын көлөмү;
- каржылоо булактары: мамлекеттик бюджет, жергиликтүү бюджеттер, донорлор, кайрымдуулук каражаттары, мүчөлүк төгүмдөр, акы төлөнүүчү кызматтар, киреше алып келүүчү ишмердүүлүк ж.б. (суммасы жана үлүшү);
- товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуунун көлөмү;
- долбоорлордун жана программалардын саны – жалпы, ишмердүүлүктүн түрлөрү жана секторлор боюнча (саны жана үлүшү);
- бенефициарлардын саны – жалпы, ишмердүүлүктүн түрлөрү жана секторлор боюнча (саны жана үлүшү);
- ишмердүүлүктүн аймактык камтуусу – аймактар боюнча долбоорлордун жана бенефициарлардын саны жана үлүшү;
- ачык отчетторду жарыялаган уюмдардын үлүшү.

2-деңгээл. Функционалдык салым

Бул деңгээл КЭУлар адамдар, жамааттар, мамлекет жана экономика үчүн эмне кылып жатканын көрсөтөт. Ал уюмдардын ролдорун белгилеши керек: кызматтарды көрсөтүү, укуктарды коргоо, саясатка катышуу, коомдук мониторинг, ресурстарды тартуу, аярлуу топтор менен иштөө, социалдык ишкердик, жергиликтүү демилгелер ж.б.

Функционалдык салымдын индикаторлору:

- ❁ негизги топтор боюнча бенефициарлардын саны (балдар, жаштар, аялдар, майыптыгы бар адамдар, улгайган адамдар, мигранттар, аз камсыз болгон үй-бүлөлөр, зомбулуктан жабыркагандар, оор жана өнөкөт оорулары бар бейтаптар, айылдык жана алыскы аймактардын жашоочулары жана КЭУнун ишмердүүлүк секторуна жараша аныкталуучу башка топтор) (саны жана үлүшү);
- ❁ аялуу топторго кирген бенефициарлардын үлүшү;
- ❁ айылдык жана алыскы аймактарда көрсөтүлгөн кызматтардын саны (саны жана кызматтардын жалпы санындагы үлүшү);
- ❁ көрсөтүлгөн социалдык, укуктук, психологиялык, билим берүүчү, реабилитациялык жана консультациялык кызматтардын саны;
- ❁ ишмердүүлүктүн негизги категориялары боюнча кызматтардын саны жана үлүшү:
 - ❁ документтерди, төлөмдөрдү, кызматтарды алууга же укуктук коргоого көмөк көрсөтүлгөн учурлардын саны;
 - ❁ акысыз укуктук жардам алган адамдардын саны;
 - ❁ кризистик, реабилитациялык, жарым стационардык жана адистештирилген кызматтардын саны;
 - ❁ окутуудан өткөн адистердин, ыктыярчылардын, ата-энелердин, ишкерлердин же жамаат өкүлдөрүнүн саны;
 - ❁ иш менен камсыз кылуу, өзүн-өзү иш менен камсыз кылуу жана ишкердик программаларынын катышуучуларынын саны;
 - ❁ түзүлгөн же колдоого алынган стартаптардын, социалдык ишканалардын жана жергиликтүү демилгелердин саны;
 - ❁ бенефициарлар үчүн түзүлгөн же сактап калууга көмөк көрсөтүлгөн жумуш орундарынын саны;
 - ❁ мамлекеттик, социалдык же жергиликтүү программалар үчүн КЭУлар тарабынан тартылган ресурстардын көлөмү;
- ❁ стратегияларга, программаларга, мыйзамдарга жана ченемдик укуктук актыларга КЭУлар тарабынан берилген сунуштардын саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусундагы жумушчу топтордун, кеңештердин, угуулардын жана консультациялык аянтчалардын саны;
- ❁ КЭУлар тарабынан жүргүзүлгөн мониторингдердин, коомдук экспертизалардын жана баалоолордун саны;
- ❁ мамлекеттик органдар тарабынан каралган КЭУлардын сунуштамаларынын саны;
- ❁ программаларда, ченемдик укуктук актыларда же практикалык чечимдерде эске алынган КЭУлардын сунуштамаларынын саны;
- ❁ жамааттардын катышуусу менен ишке ашырылган жергиликтүү демилгелердин саны.

КЭУлардын инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүүгө кошкон салымы:

- ❁ ишкердикти, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө багытталган КЭУлардын программаларынын жана демилгелеринин саны;
- ❁ ишкердик ишмердүүлүккө киришүү үчүн колдоо алган бенефициарлардын саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусу менен ишке ашырылган жергиликтүү сервистик жана инфраструктуралык чечимдердин саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусу ишкердикти колдоо же жергиликтүү өнүгүү программаларын ишке ашыруунун сапатын жакшыртууга өбөлгө түзгөн учурлардын саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусу жер-жерлерде чарбалык ишмердүүлүк үчүн тоскоолдуктарды азайтууга өбөлгө түзгөн практикалардын саны;
- ❁ экономикалык шарттарга таасир этүүчү кызматтарды жана инфраструктураны жергиликтүү деңгээлде башкаруунун туруктуу моделдеринин саны;

- жеке секторду жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүү маселелери боюнча КЭУлардын мамлекеттик органдар, ЖӨБ

органдары, бизнес жана билим берүү уюмдары менен өнөктөштүктөрүнүн саны.

3-деңгээл. Натыйжаларды жана таасирди баалоо

Бул деңгээл КЭУлардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасында пайда болгон өзгөрүүлөрдү көрсөтүүгө тийиш: кызматтарга жеткиликтүүлүктүн жакшырышы, аялуу абалдын азайышы, иш менен камсыз болуунун жана кирешелердин өсүшү, жашоо сапатынын өзгөрүшү, институционалдык өзгөрүүлөр жана натыйжалардын туруктуулугу. Натыйжаларды башкаруунун эл аралык логикасында мындай индикаторлор максаттуу топтордогу, системалардагы жана жамааттардагы өзгөрүүлөрдү баалоочу узак мөөнөттүү натыйжаларга (outcome) жана таасирге (impact) көбүрөөк жакын.

Натыйжа жана таасир боюнча мүмкүн болгон индикаторлор:

- керектүү кызматка жеткиликтүүлүк алган бенефициарлардын үлүшүнүн өзгөрүшү;
- кызмат алуу үчүн кеткен убакыттын же чыгымдардын кыскарышы;
- жардам алуунун толук жол-жобосун аяктаган бенефициарлардын үлүшү;
- 6-12 айдан кийин да оң натыйжасын сактап калган бенефициарлардын үлүшү;
- документтерин, укуктарын же социалдык колдоого жеткиликтүүлүгүн калыбына келтирген адамдардын үлүшү;
- укуктук жардам алган жана өз маселеси боюнча чечимге жетишкен бенефициарлардын үлүшү;
- бенефициарлардын өз укуктары жана жеткиликтүү кызматтар тууралуу маалымдуулук деңгээлинин өзгөрүшү;
- майыптыгы бар адамдардын же башка максаттуу топтордун өз алдынчалуулук деңгээлинин өзгөрүшү;
- программалардын катышуучуларынын иш менен камсыз болуу же өзүн-өзү иш менен камсыз кылуу деңгээлинин өзгөрүшү;
- экономикалык программалардын катышуучуларынын кирешелеринин өзгөрүшү;
- чакан бизнес ачкан же ишин кеңейткен бенефициарлардын саны;
- 12 айдан кийин ишин улантып жаткан социалдык ишканалардын же стартаптардын үлүшү;
- максаттуу жамааттарда сууга, инфраструктурага, билим берүүгө, саламаттык сактоого же социалдык кызматтарга жеткиликтүүлүктүн жакшырышы (муктаждыкка карата үлүшү);
- бенефициарлардын көрсөтүлгөн жардамдын сапатына канааттануу деңгээлинин өзгөрүшү;
- кризистик кызматтарда ошол эле көйгөй боюнча кайра кайрылуулардын азайышы;
- КЭУлардын сунуштарынын натыйжасында мамлекеттик органдын, мекеменин же жергиликтүү администрациянын иш тажрыйбасынын өзгөрүшү;
- КЭУлардын катышуусу менен кабыл алынган мыйзамдардын, стратегиялардын, программалардын же ченемдик укуктук актылардын саны;
- мамлекеттик социалдык заказга же туруктуу каржылоого киргизилген КЭУлардын кызматтарынын же моделдеринин саны;
- башка аймактарга же уюмдарга жайылтылган ийгиликтүү практикалардын саны;
- бенефициарлардан жана жамааттардан кайтарым байланыш алуу боюнча иштеп жаткан механизмдердин болушу;
- натыйжалар жана жетишилген өзгөрүүлөр тууралуу үзгүлтүксүз ачык отчеттуулуктун болушу.

Мындай системаны киргизүүдө бардык КЭУлардан бирдей деңгээлде татаал отчеттуулукту талап кылбоо маанилүү. Чакан жергиликтүү уюмдар үчүн базалык эсеп жүргүзүү жана функционалдык салымдын бир нече көрсөткүчтөрү жетиштүү. Ири кызмат көрсөтүүчү, эксперттик же тармактык уюмдар үчүн натыйжалардын кеңейтилген көрсөткүчтөрүн колдонууга болот. Таасирди баалоо тандалма негизде – ири программаларга, туруктуу кызмат көрсөтүүлөргө, инновациялык моделдерге жана мамлекеттик же донордук каржылоону алган багыттарга карата колдонулушу мүмкүн.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

5-тиркеме. Маалыматтардын ишенимдүүлүк деңгээли

Өлкө	Ишенимдүү айтууга боло турган маалыматтар	Этият мамиле кылууну талап кылган маалыматтар
Казакстан	Активдүү КЭУлардын саны, иш менен камсыз кылуу, ыктыярчылар, мамлекеттик социалдык заказ, социалдык кызматтар	Салыктык салым жана изилдөөнүн фокусуна кирбеген уюмдарды так ажыратуу
Кыргызстан	ИДПдагы үлүшү, иш менен камсыз кылуу, салыктар, финансылык түшүүлөр, сатып алуулар	Бенефициарлар үчүн узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр (натыйжалар – outcomes)
Өзбекстан	Каттоо, иш менен камсыз кылуу, акчалай түшүүлөр, мамлекеттик колдоо	Катталган жана иш жүзүндө активдүү КЭУларды ажыратуу
Тажикстан	Эксперттик катышуу, 69 ЖКУ боюнча тандалма маалыматтар	Маалыматтарды бүткүл секторго экстраполяциялоо
Түркмөнстан	Катталган уюмдардын саны, айрым долбоорлор жана майыптыгы бар адамдарды иш менен камсыз кылуу мисалдары	Макроэкономикалык салым, салыктар, жалпы финансылык агымдар

6-тиркеме. Коммерциялык эмес сектордун экономикага жана жумуш менен камсыз болууга кошкон салымын өлчөө боюнча эл аралык тажрыйба

Эмне үчүн өлкөлөр КЭУлардын салымын өлчөшөт?

Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө коммерциялык эмес уюмдар жарандык коомдун институттары катары гана эмес, жумуш орундарын түзгөн, коомдук пайдалуу кызматтарды көрсөткөн, ресурстарды тарткан жана кошумча наркты жараткан экономиканын катышуучулары катары да каралат.

Бирок салттуу мамлекеттик статистика узак убакыт бою бул салымдын толук масштабын көрүүгө мүмкүндүк берген эмес. Бул маселени чечүү үчүн БУУнун Статистикалык комиссиясы Улуттук эсептер системасынын (SNA) алкагында коммерциялык эмес уюмдарды эсепке алуу боюнча атайын сунуштарды иштеп чыккан. Алардын ичинде коммерциялык эмес сектордун жана ыктыярчылык ишмердиктин көмөкчү (сателлиттик) эсептерин колдонуу да каралган. Мындай ыкма төмөнкүлөрдү баалоого мүмкүндүк берет:

- КЭУлардын дүң кошумча наркка кошкон салымын;
- ички дүң продуктуга кошкон салымын;
- жумуш менен камсыздоо жана эмгек акыны;
- уюмдардын кирешелердин жана чыгашалардын түзүмүн;
- ыктыярчылык ишмердүүлүктүн салымын;
- сектордун экономиканын жана социалдык чөйрөнүн айрым тармактарындагы ролун.

Эл аралык статистикалык негиз

Заманбап ыкмалар БУУнун сунуштарына жана Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюмунун (ЭКӨУ) эл аралык тажрыйбасына негизделет. Негизги идея – коммерциялык эмес сектор мамлекеттик сектор, бизнес же үй чарбалары сыяктуу эле расмий статистикада көрүнүктүү болушу керек. Бул үчүн өлкөлөр катталган уюмдардын санын жөн гана эсепке алуудан акырындык менен алардын экономикалык жана социалдык салымын баалоого өтүп жатышат.

Эл аралык тажрыйба

1-таблица. Коммерциялык эмес сектордун салымын баалаган өлкөлөрдүн мисалдары

Өлкө	ДКН / ИДПга салым	Жумуш менен камсыз болуу	Ыктыярчылардын эмгеги	Тажрыйбанын өзгөчөлүктөрү
Канада	Ооба	Ооба	Ооба	КЭУлар боюнча эң өнүккөн көмөкчү эсептердин бири
Австралия	Ооба	Ооба	Ооба	Сектордун экономикалык жана социалдык салымын үзгүлтүксүз баалоо
Жаңы Зеландия	Ооба	Ооба	Ооба	Ыктыярчылыкка жана жергиликтүү жамааттарга басым жасоо
Норвегия	Ооба	Ооба	Ооба	Ыктыярчылык уюмдарынын салымын системалуу эсепке алуу
Финляндия	Ооба	Ооба	Жарым-жартылай	КЭУлар боюнча маалыматтарды социалдык статистикага интеграциялоо
Нидерланддар	Ооба	Ооба	Ооба	Коомдук пайдалуу ишмердүүлүктү эсепке алуунун өнүккөн системасы
Бельгия	Ооба	Ооба	Жарым-жартылай	Социалдык экономиканы талдоо үчүн маалыматтарды колдонуу
Франция	Ооба	Ооба	Ооба	Ассоциацияларды жана социалдык экономика уюмдарын эсепке алуу
Чехия	Ооба	Ооба	Ооба	Сектор боюнча маалыматтарды үзгүлтүксүз жарыялоо
Португалия	Ооба	Ооба	Ооба	Социалдык экономика боюнча улуттук көмөкчү эсеп
Корея Республикасы	Ооба	Ооба	Жарым-жартылай	Коомдук таасирди баалоо үчүн маалыматтарды колдонуу

Булак: коммерциялык эмес уюмдарды эсепке алуу боюнча БУУнун сунуштары, улуттук статистикалык кызматтар, ЭКӨУ практикалары боюнча эл аралык серептер.

Канада: комплекстүү статистикалык эсепке алуунун мисалы

Канада коммерциялык эмес секторду статистикалык эсепке алуу боюнча дүйнөлүк лидерлердин бири болуп эсептелет. Канаданын Статистикалык башкармалыгы төмөнкүлөр боюнча маалыматтарды үзгүлтүксүз жарыялайт:

- ❁ коммерциялык эмес сектордун ИДПга кошкон салымы;
- ❁ жумуш менен камсыздоо жана эмгек акы;
- ❁ уюмдардын киреше жана чыгаша түзүмү;
- ❁ ыктыярчылык ишмердүүлүк;
- ❁ ишмердүүлүктүн ар кандай багыттарынын салымы: билим берүү, саламаттык сактоо, маданият, социалдык кызмат көрсөтүүлөр ж.б.

Алынган маалыматтар мамлекеттик саясатты иштеп чыгууда колдонулат жана сектордун динамикасын экономиканын башка секторлору менен бирдей деңгээлде баалоого мүмкүндүк берет.

Австралия жана Жаңы Зеландия: коомдук баалуулукту эсепке алуу

Австралия жана Жаңы Зеландия экономикалык көрсөткүчтөргө гана эмес, ыктыярчылардын салымына да өзгөчө көңүл бурат. Улуттук статистикада төмөнкүлөр бааланат:

- ❁ ыктыярчылардын саны;
- ❁ ыктыярчылык эмгектин көлөмү;
- ❁ ыктыярчылык ишмердүүлүктүн экономикалык эквиваленти;
- ❁ коомдук уюмдардын жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүүгө кошкон салымы.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Мындай ыкма салттуу каржылык отчеттуулукта чагылдырылбаган жарандардын салымын эсепке алууга мүмкүндүк берет.

Нидерланддар, Бельгия жана Франция: социалдык экономика менен байланыш

Европанын бир катар өлкөлөрүндө коммерциялык эмес сектор социалдык экономиканын кеңири системасынын бир бөлүгү катары каралат. Статистика төмөнкүлөрдү баалоого мүмкүндүк берет:

- коомдук уюмдардын жумуш менен камсыздоого кошкон салымы;
- социалдык кызматтарды көрсөтүүгө катышуусу;
- жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүү;
- калктын аялдуу топторун интеграциялоо;
- коомдук жыргалчылыктарды өндүрүүгө катышуу.

Мындай ыкма КЭУлардын аймактардын туруктуу өнүгүүсүндөгү ролун толугураак түшүнүүгө көмөктөшөт.

Эл аралык тажрыйбанын негизги сабактары

Өлкөлөрдүн ортосундагы айырмачылыктарга карабастан, КЭУлардын салымын эсепке алуу системасын өнүктүрүү, адатта, бир нече ырааттуу этаптардан өтөт.

КЭУлардын салымын өлчөөнүн эволюциясы

Борбордук Азиянын өлкөлөрү үчүн эмне пайдалуу болушу мүмкүн?

Эл аралык тажрыйба Борбордук Азиянын өлкөлөрү үчүн эң реалдуу кадамдар төмөнкүлөр экенин көрсөтөт:

- активдүү КЭУлардын реестрлерин түзүү жана үзгүлтүксүз жаңыртуу;
- статистикалык, салыктык жана каттоо органдарынын маалыматтарын макулдашуу;
- сектордогу жумуш менен камсыздоону жана эмгек акы фондун үзгүлтүксүз баалоо;
- КЭУлардын дүң кошумча наркын эсептөө;
- ыктыярчылык ишмердүүлүктү эсепке алууну өнүктүрүү;
- коммерциялык эмес сектордун пилоттук көмөкчү (сателлиттик) эсептерин даярдоо;
- КЭУлардын экономикага жана коомдук өнүгүүгө кошкон салымы жөнүндө жалпыланган маалыматтарды үзгүлтүксүз жарыялоо.

ЭКӨУ өлкөлөрүнүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, мындай чаралар коммерциялык эмес сектордун салымын мамлекет жана коом үчүн кыйла көрүнүктүү кылууга, кабыл алынган чечимдердин сапатын жогорулатууга жана өлкөнүн өнүгүүсүндөгү КЭУлардын ролу жөнүндө кыйла объективдүү түшүнүк калыптандырууга мүмкүндүк берет.